

Újabb adalékok a két Bolyai felfedezésének történetéhez¹

New data to the history of the discovery of Farkas and János Bolyai

OLOSZ Katalin

nyugalmazott folklórkutató, irodalomtörténész
Marosvásárhely
olosz.katalin@gmail.com

Abstract

This paper, which is part of a larger study in preparation, adds new, hitherto unknown data to the results of the early period of Bolyai research. Besides, it tries to clarify the role Sámuel Szabó (1829–1905), a teacher of chemistry and physics at the Reformed College of Târgu Mures, played in the Bolyai research.

Keywords: Bolyai research, Sámuel Szabó, Ferenc Schmidt, G. J. Hoüel, Barna Szénássy

Kivonat

E dolgozat, mely egy készülő nagyobb tanulmány részlete, a Bolyai-kutatás kezdeti időszakának eredményeit egészíti ki eddig ismeretlen, új adatokkal. Egyúttal igyekszik tisztázni a marosvásárhelyi református kollégium egykori vegytan-természettan szakos tanárának, Szabó Sámuelnek (1829–1905) a helyét-szerepét a Bolyai-kutatásban.

Kulcsszavak: Bolyai-kutatás, Szabó Sámuel, Schmidt Ferenc, G. J. Hoüel, Szénássy Barna

1. BEVEZETÉS

Dolgozatom címevel is jelezni kívánom, hogy Szénássy Barnának, a debreceni egyetem matematika-professzorának 1981-ben megjelent *Adalékok a két Bolyai fölfedezésének történetéhez* című forrásfeltáró tanulmányát szeretném új adatokkal kiegészíteni, helyenként helyesbíteni. És nem titkolt szándékom, hogy mindezek által rehabilitálni szeretném Szabó Sámuel, a marosvásárhelyi református kollégium egykori vegytan-természettan szakos tanárát, akinek a korai Bolyai-kutatásban betöltött szerepéről Szénássy Barna és nyomában Weszely Tibor elmarasztalóan, vagy legalábbis ambivalensen nyilatkozott. Úgy ítélem meg, hogy mindkét matematikus – kellő mennyiségű és súlyú bizonyíték hiányában, néhány véletlenszerűen előkerült adat alapján – elismerte ugyan, hogy Szabó Sámuelnek is volt némi szerepe a két Bolyai felfedezésében, de véleményformálásukban hangsúlyosabb szerepet kapott a Bolyaiak tudományos eredményei iránt érdeklődő bordeaux-i egyetemi tanár, Guillaume-Jules Hoüel dühös kirohanása amiatt, hogy Szabó Sámuel 1867 augusztusában nem válaszolt sem az ő, sem az olasz Battaglini leveleire. A válaszadás elmulasztását Hoüel a hanyagságnak, nemtörődomségnek tudta be, és dühbe csillapodtán általánosított következtetést vont le a történetből: „Fájdalommal látom – írta egyik levelében – hogy Magyarország milyen kevésre értékeli saját tudományos érdemeit.” [10]²

Tanulmányában Szénássy Barna a 19. század hatvanas éveiben meginduló Bolyai-kutatás történetét vázolta fel a temesvári építész-mérnök, Schmidt Ferenc (1827–1901) levelezése alapján. Ennek a

¹ Elhangzott a Bolyai Farkas születésén ek 250. évfordulója alkalmából szervezett Emlékkonferencián (Marosvásárhely, 2025. február 11.) Az itt közölt dolgozat az előadás szerkesztett és bővített/kiegészített változata.

² Tekintettel arra, hogy dolgozatomban minden Szénássy Barnára való hivatkozás, minden Szénássytól idézett szövegrész Szénássy Barna fent említett tanulmányából – az irodalomjegyzék [10] tételéből – származik, a törzsszövegben a továbbiakban nem jelölöm a forrást Szénássy esetében.

levelezésnek az oroszánrészét Guillaume-Jules Hoüel (1823–1886) bordeaux-i egyetemi professzor Schmidt Ferencnek írt levelei teszik ki (77 levél), de a Schmidt-hagyatékban megőrződtek erdélyi tudósok, tanárok levelei is, akik vagy maguk küldték el a temesvári mérnöknek a két Bolyaival kapcsolatos információikat, vagy közvetett úton juttatták el Schmidt Ferencnek azokat. Szabó Sámuel neve is e marginális szereplők között bukkan fel.

Mielőtt bele mennék a részletekbe, szólnom kell röviden a Bolyai-kutatások megindulásáról, s arról, hogy miként került „egy gyékényre” G. J. Hoüel, Schmidt Ferenc és Szabó Sámuel. A kezdettel kapcsolatban fel kell hívnom a figyelmet két sajátos körülményre: egyrészt arra, hogy a Bolyaiak felfedezői nem magyarok voltak. A magyar tudományosság – Weszely Tiborral szólva – „csak a külföldi kezdeményezések hatására döbbszent rá arra, hogy komoly mulasztásai és jövőbeli teendői vannak.” [13] Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy Bolyai Farkas név nélkül közölte munkáit. Így a külföldiek jó ideig azt sem tudták, hogy a *Tentamen*, a *Kurzer Grundriss* és az *Appendix* szerzője ugyanaz a személy-e vagy sem? És az is kérdés volt, hogy egy vagy két matematikus Bolyai élt-e? [13]

Hoüel figyelmét a Bolyaiak munkásságára Richard Baltzer drezdai professzor hívta fel. A bordeaux-i matematikus 1867. február 17-i levelében Schmidt Ferentől próbált információkat szerezni Bolyai munkájáról, mivel Schmidttel évek óta levelezésben állt más ügyben. Schmidt válaszában közölte, hogy két Bolyai volt, és az *Appendix* a fiú, Bolyai János munkája.

Ezt követően az Hoüel–Schmidt levelezésből Szénássy Barna csak szakadozott, törmelék-információkat tudott kiszűrni a Bolyaiakkal kapcsolatban. Nem lehet tudni, például, hogy miként és mikor jutottak el Hoüelhez a „Bolyaiak főbb művei”, csak arról szerezhetünk tudomást, hogy valamikor 1867-ben a francia tudós „szorgalmasan olvasgatja az *Appendix*-et, és a *Tentament*, bár nem rejti véka alá, hogy ez utóbbi megértése nem könnyű feladat.” A Szénássy-tanulmányból az sem derül ki, hogy Szabó Sámuel mikor és hogyan került kapcsolatba Schmidt Ferencsel, mint ahogy az is csak nagyon halványan körvonalazódik, hogy miben állt Szabó hozzájárulása a Bolyai kutatáshoz. Furcsa módon az olvasó legelőször úgy találkozik Szabó Sámuel névvel, mint aki szegényt hozott nemcsak a marosvásárhelyi református kollégiumra, de tulajdonképpen a magyar tudományosságra is. „Schmidt Ferencen kívül – idézem Szénássyt – Szabó Sámuel marosvásárhelyi professzort is iparkodott megnyerni Hoüel a Bolyai ügynek – nem sok eredménnyel. Többszöri kérésére Szabó Sámuel csupán egy semmitmondó levélben válaszolt. Elkeseredve írta [Schmidtnek] a sikertelenség hatására: »Küldje meg nekem, kérem Önt, Bolyai jelenlegi utódjának a nevét: kolléga minőségben fogok neki írni, talán inkább hallgat majd rám, mint az irodalmár Szabó, írni fogok – ha szükséges – a Collegium igazgatójának, a portásnak, mindenkinek...«”.

Ilyen „bemutatás” után, lapokkal tovább találkozunk újra Szabó Sámuel névvel. Ez alkalommal Szénássy Barna „egy olvashatatlan aláírású »sógor«” Schmidt Ferencnek írt német nyelvű levelét ismerteti, melyben a „sógor” – idézem Szénássy Barnát – „megerősíti a tényt, hogy valóban két Bolyai élt, életrajzi adataik azonban ismeretlenek. Írásaik bizonyára megkaphatók a marosvásárhelyi kollégiumban tanító Szabó Sámuel professzor révén. Bőven van belőlük, mert senki sem vásárolja, de nem is érti azokat.”

Felvetődhet a kérdés: miért éppen Szabó Sámuel nevezte meg az olvashatatlan nevű „sógor” a marosvásárhelyi kollégium professzorai közül? Miért nem irányította Schmidtet inkább Mentovich Ferenchez, aki Bolyai Farkas katedráját megörökölte a matematika professzora volt a kollégiumban? – Tudva azt, hogy Bolyai Farkas – halála előtt mintegy három hónappal – a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárának hagyományozta könyveit és műveinek összes példányát,³ és tudva azt, hogy annak a könyvtárnak, melynek birtokába kerültek Bolyai Farkas művei és könyvei, 1859-től 1868 nyaráig a felügyelője/könyvtárára Szabó Sámuel volt, egyszeriben érthetővé válik, hogy a fölöttébb jól értesült „sógor” választása miért esett a nem matematikus Szabó Sámuelre.

Szénássy tanulmányából továbbá arról is értesülünk, hogy a Schmidt-hagyatékban két, Szabó Sámuel által írt levelet is talált. A két Szabó-levél annak kapcsán került szóba, hogy Szénássy – az Hoüel levelek közé beékelve – néhány adatot sorolt fel annak bemutatására, hogy miként iparkodott Schmidt Ferenc összegyűjteni a két Bolyai életrajzi adatait. Szénássy megítélése szerint Szabó Sámuel Schmidthez intézett két levele több és lényegesebb információt tartalmazott, mint néhány más erdélyi értelmiségi (Brassai Sámuel, Bihari Sándor, Pesty Frigyes, Tolnai Lajos) tájékoztatása együttevve. „Az

³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt.) K 22/23–25., illetve MTA KIK Kt. K 22/26–27.

egyikben jelzi – írja Szénássy –, hogy átlapozta a Bolyai hagyatékot, ez rendkívül szennyezett és rendezetlen, hosszú időt fog még igénybe venni földolgozásuk. Ennek a levélnek legfőbb értéke, hogy pontosan felsorolja a két Bolyai nyomtatásban is megjelent műveinek bibliográfiai adatait. Hasonlóképpen érdekes Szabó Sámuel egy későbbi (1867. júl. 30.) levele; belőle megtudjuk, hogy 1867. május 29-én a református egyház főkonzisztórium a Kolozsvárott foglalkozott a Bolyaiak ügyével, és néhány érdekes határozatot is hozott [...], de azok végrehajtásának akkor hiányoztak az itthoni feltételei.

A Szénássy-tanulmány további lapjain Szabó Sámuel neve még többször előfordul, de nem a Bolyaiakkal kapcsolatos újabb adatok közléjeként. Egyik helyen arról értesülünk, hogy az *Appendix* francia nyelvű kiadásának különnyomatából (mely tartalmazta Schmidt Ferencnek a két Bolyai életrajzát bemutató tanulmányát is francia fordításban) a marosvásárhelyi református kollégiumon kívül Szabó Sámuel külön is kapott tiszteletpéldányt (vajon miért? – kérdezhetjük); más helyen arról, hogy az az öt Gauss levél, melyeket Bolyai Farkas Gauss halála után nem küldött el a Gauss-Archívum számára Göttingenbe, 1905-ben került elő Szabó Sámuel hagyatékából, fia, Szabó Péter közölte azokat; megint máshol arról szerezhetünk tudomást, hogy Giuseppe Battaglini, az *Appendix* olasz fordítója „levelezést folytatott” az *Appendix* ügyében Szabó Sámuellel; vagy arról, hogy Bolyai Gergely (Bolyai Farkas második házasságából született fia) Szabó Sámuel felkérésére életrajzot írt a Bolyaiakról. Mindezek után meglepődve olvashatjuk a tanulmány végén közölt Szabó-életrajzban, hogy „Szabó Sámuel tanár, történész⁴ [...] 1858-tól a marosvásárhelyi, 1868-tól a kolozsvári ref. kollégium tanáraként működött. Talán éppen Kolozsvárra történt távozásával magyarázható, hogy *azt a szorgalmas munkát, amelyet a Bolyai-kérdéssel kapcsolatos kutatásokban végzett* [kiemelés tőlem: O. K.], hamarosan abbahagyta, sőt – a tudománytörténet nagy kárára – a birtokában levő fontos Bolyai-iratok haláláig íróasztalfiókjainak a mélyén rejtőztek.”

Az előbbieket láttán-hallatán joggal tevődik fel a kérdés: melyik Szabó-portré a hiteles? A nemtörődöm, közömbös Szabó Sámuelé, aki válaszra sem méltatta a Bolyai-ügyet szívében viselő francia tudóst, aki íróasztalfiókjában rejtegetett fontos Bolyai-iratokat, vagy annak a Szabó Sámuelnek a portréja, aki „átlapozta a Bolyai-hagyatékot”, aki a „Bolyai-kérdéssel kapcsolatos kutatásokban” szorgalmas munkát végzett?

A felvetődő kérdések egy részére – Weszely Tibor Bolyai János-monográfiájának bizonyos állításaira reagálva – ezelőtt tizenöt évvel válaszoltam a Szabó Sámuel életpályáját és folklórhagyatékát bemutató kötetem bevezető tanulmányában.[4] Bizonyítékokkal alátámasztott magyarázatot tudtam adni, például arra, hogy miért maradtak megválaszolatlanul Hoüel levelei 1867 augusztusában: Szabó Sámuel 1867 nyarán nem tartózkodott Marosvásárhelyen, az Erdélyi Gazdasági Egyesület kiküldöttként Párizsba utazott, hogy személyes tapasztalatai alapján ismertesse a világiállítás újdonságait. Emellett tisztázni tudtam azt is, hogy mikor és miként került kapcsolatba Szabó Sámuel Schmidt Ferencel és általa Hoüellel, mint ahogy azt is, hogy milyen felkérésnek kellett eleget tennie a vásárhelyi tanárnak. Idézem Sulyok Mór⁵ temesvári ügyvéd és országgyűlési képviselő, az olvashatatlan aláírású „sógor” 1867. március 9-i, Pestről keltezett felkérő levelét:

„Tekintetes Úr!

Egy Bordeauxban lakó francia matematikus tudós bírni ohajtja boldogult hazánkfia, Bolyay [!] farkas [!] és fia, Jánosnak minden matematikai munkáit.

Berde Mózes és Dózsa Elek képviselő társaim ajánlása folytán bátorkodom ennél fogva Tekintetes Urat ezennel tisztelettel felkérni: hogy a két Bolyaynak Marosvásárhelyt megjelent minden matematikus munkáit postán, utánvétellel Temesvárra sógorom Schmidt Ferenc építő mester címe alatt minél előbb elküldeni ne terheltelessék.

⁴ Szénássy tévesen nevezte Szabó Sámuel történéssznek, mint ahogy Hoüel is irodalmárnak. Tévedésük onnan eredhetett, hogy Szabó – természettudományos képzettsége ellenére – az 1864/65-ös tanévtől kezdve magyar irodalomtörténetet is tanított – elsőként a marosvásárhelyi református kollégiumban. Emellett Szabó Sámuel volt a kollégiumi nagykönyvtár őre, a diákok önképzőköreinek tanárelnöke, ő szervezte és irányította a marosvásárhelyi diákok folklórgyűjtő mozgalmát 1862–1868 között.

⁵ Sulyok Mór⁵ temesvári ügyvéd és országgyűlési képviselő keresztnevének mindkét formáját használta. 1867. március 9-i levelét olyan levélpapírra írta, melynek bal felső sarkában mélynyomással a Sulyok Mór név szerepel. A levelet viszont Sulyok Mórcként írta alá. – Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a Sulyok Mór névváltozatot használom.

Különben kiváló tiszteletnek kijelentése mellet, [!] még azon kérelemmel bátorodom Tekintetes úrhoz járulni hogy a könyvküldeménnyel Bolyay farkas [!] és János ne talán ott meg sem levő, de még is bár mikor kiadott mathematikai munkáinak sorozatát sógorommal közleni méltóztassék.

Tekintetes úrnak

Pesten (kígyó utca 2^k sz) 867 3/9^{én}

alázatos szolgája

Sulyok Móricz temesvári ügyvéd és országgyűlési képviselő” [4, 9]

Szabó minden bizonnyal teljesítette a francia kutató kérését – véltem 2009-ben – annak ellenére, hogy a francia tudós jószerevével az összes Marosvásárhelyen megjelent Bolyai-kiadványt és teljes Bolyai-bibliográfiát várt el Szabótól.

A jóhiszemű feltételezést egy szerencsés véletlen folytán ma igazolni tudom: 2021 novemberében váratlanul előkerült Szabó Sámuel megsemmisültnek hitt irathagyatékának egy töredéke, melyben irodalomtörténetet és folklorisztikát érdeklő dokumentumok mellett a leszármazottak rátaláltak Szabó Sámuel levélregiszterére, mely három marosvásárhelyi év levelezésének lajstromát tartalmazza. A három év közül az utolsó az 1867-es esztendő, melyben Szabó – az előző két évtől eltérően – nem a neki címzett leveleket regisztrálta (keltezéssel és tartalmi kivonattal) hanem az általa írt leveleket. Ebből, a Szabó Sámuel által *Levél Napló*nak nevezett annotált lajstromból tudható meg napi pontossággal, hogy Szabó Sámuel Bolyai-ügyben kinek, mikor és milyen tartalmú levelet írt abban az évben [LN 1867].

Mielőtt bemutatnám Szabó Sámuel levélnaplójának a Bolyai-üggyel kapcsolatos bejegyzéseit, szólnom kell néhány szót arról, hogy mikor, milyen időközben születtek meg Szabó Sámuel levelei, kik voltak levelező partnerei a Bolyai-ügyben, s csak ez után veszem sorra egyenként a levélnapló Bolyaiakkal kapcsolatos bejegyzéseit.

A levélregiszter az 1867. március 13. és október 18. közötti hét hónap alatt keletkezett tizenhárom olyan levél kivonatát tartalmazza, melyeket Szabó a Bolyai-ügyben írt. Ezek közül hatot Schmidt Ferencnek küldött, kettőt-kettőt Bolyai Gergelynek, illetve Dósa Eleknek, egyet-egyet pedig Sulyok Mórnak, Brassai Sámuelnek és Guillaume-Jules Hoüelnek. A tizenhárom Bolyai-ügyben írt Szabó-levél közül többnek a párját is ismerjük: Sulyok Mór esetében a kapcsolatfeltevő levelet, melyre Szabó – a levélnapló bizonyossága szerint – postafordultáival válaszolt, Bolyai Gergely esetében a Szabó Sámuel két érdeklődő-adatkérő levelére írt három válaszlevelet, Schmidt Ferenc négy válasz- illetve adatkérő levelét, Hoüelnek pedig két levelét 1867-ből, négyet pedig 1868-ból. A Szabó Sámuelnek írt kapcsolatfeltevő- vagy válaszlevelek nem a levélregiszter társaságában, és nem az új évezredben kerültek elő. Azok 1914 ősze óta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában (rövidítve: MTA KIK Kt.) találhatók, hova azokkal az autográf Bolyai-dokumentumokkal együtt kerültek, melyeket Szabó Sámuel halála (1905. január 1.) után fia, Szabó Péter talált meg apja íróasztalfiókjaiban, és Szabó Péter halála (1914. szeptember 24.) után özvegye Szabó Péter hagyatékaként/hagyatékával együtt ajándékozta az MTA kézirattárának, megalapozva azzal a budapesti akadémiai Bolyai-gyűjteményt.

A levélnapló és a Szabó Sámuelnek írt levelek alapján Szabó Sámuel 1867-es, Bolyaiakkal kapcsolatos tevékenységének három, időrendben egymást követő szakaszát különíthetjük el: 1. A kezdeti időszakot, mely a kapcsolatfelvételtől a feladat megoldásának első lépéseiig tart. (1867. február 20.–március 21.); 2. Az adatgyűjtésnek és információ-szolgáltatásnak az idejét. (1867. március 24.–május 5.); 3. A Bolyai-kutatás lezárásának időszakát Szabó Sámuel részéről, mikor szórványos, esetleges adatszolgáltatásra korábbi kutatómunkája alapján még hajlandó volt, de már nem foglalkozott a Bolyaiakkal kapcsolatos kérdésekkel, annál is inkább, mivel 1867 második felét jobbra Marosvásárhelytől távol töltötte. (1867. május 6.–december 31.)

2. SZABÓ SÁMUEL BOLYAIÁKKAL KAPCSOLATOS TEVÉKENYSÉGÉNEK KEZDETI IDŐSZAKA

(1867. február 20./március 13.–1867.március 21.)

A levélregiszterbe bejegyzett tizenhárom, Bolyaiakkal kapcsolatos levélből az első négyet Szabó Sámuel egy napon, 1867. március 13-án írta, alig egy hónappal az után, hogy a bordeaux-i matematikus érdeklődni kezdett a Bolyai művek iránt (1867. február 17.), és négy nappal a Sulyok Mór felkérő levelének keltezése (1867. március 9.) után. Az egy napon írt négy levél jelzi, hogy Szabó Sámuel miként állt neki a feladat megoldásának. Válaszol Sulyok Mórnak: tudatja, hogy „a két Bolyai minden munkáját elküldtük a múlt héten Schmidt Ferencnek Temesvárra s életrajz vázlatot is mellékeltem” (LN 1867/37. számú bejegyzés). Schmidt Ferencet úgyszintén arról értesíti, hogy „Wittich [könyvkereskedő] útján 10 napja megküldöttük a Bolyai [!] féle munkákat”, ezen kívül ebben a levélben arról is tudósítja Schmidtet, hogy „az életrajzot a Székely Közlönyből, ha kell, megkaphatja” (LN 1867/38. sz.). Dósa Eleket „a Bolyaiféle életrajz bírálatára” kéri fel (LN 1867/39. sz.). Végül pedig, de nem utolsó sorban Bolyai Gergelyt arra kéri, hogy tudassa vele apja és testvére életadatait, s ha vannak, kézírataikat küldje meg áttekintés végett (LN 1867/36. sz.). Mindez azt is jelentheti – vélhetnénk –, hogy Hoüel azért olvasgathatta feltűnően hamar a *Tentament* és az *Appendixet*, mert Szabó Sámuel nagyon hamar elküldte Schmidtnak „a két Bolyai minden munkáját”. Schmidt Ferenc 1867. március 19-én kelt német nyelvű válaszlevele azonban kategorikusan megcáfolja ezt az elgondolást.⁶ Wittich útján négy kötetet kapott kézhez – számol el Szabó Sámuelnek – a *Tentamen* második kötetét (1833), *Az arithmetika elejének* [a cím így szerepel a levélben] című 1843-ban megjelent művet, *Az űrtan elemei kezdőknek* című kötetet és az 1851-ben kiadott *Kurzer Grundriss eines Versuches...-t*. Levélben Schmidt Ferenc külön is szövé tette, hogy Wittich nem küldte el neki a *Tentamen* első kötetét és a benne található *Appendixet*. Ezért arra kéri Szabó Sámuelet, hogy küldjön a *Tentamen* első kötetéből két példányt, s a második kötetből még egyet. Ezekon kívül még két másik Bolyai-művet nevez meg (*Az arithmetika eleje*, 1830, *Az arithmetikának, geometriának és physikának eleje*, 1838), melyeket szintén szeretne megkapni. Egyúttal a felől is érdeklődik, hogy a felsorolt kötetek melyik Bolyainak, Farkasnak vagy Jánosnak a művei. Rossz tapasztalata folytán még arra kéri Szabót, hogy az újabb csomagot ne Wittich útján küldje.

Schmidt Ferenc első levele alaposan feladta a leckét a mai kutatónak. Egyrészt azzal, hogy noha ránézésre szép a kézírása, valójában olvashatatlan. Amit ki tudtam betűzni a három oldalas levélből, annak köszönhető, hogy a személyneveket és a könyvek címeit olvashatóbb, kalligrafikus írással rögzítette, s a rájuk vonatkozó kérését aláhúzással és egy kicsivel olvashatóbb betűvetéssel tette hozzáférhetővé. Hogy a fent elősorolt kéréseken túl még miről írt a levélben, számomra (és nemcsak nekem) rejtély maradt, talán örökre.

De nem ez az egyetlen gondom Schmidt Ferenc levelével kapcsolatban. Schmidt Ferenc azzal a bejelentésével is feladta a leckét, hogy a *Tentamen* első kötetét és vele együtt az *Appendixet* nem kapta meg, tehát nem is továbbíthatta Bordeaux-ba Hoüel professzornak. Így szinte biztosra vehető, hogy Hoüel nem Szabó Sámuel fürge intézkedése folytán olvasgathatta a *Tentament* és annak függelékét, az *Appendixet* 1867 első felében. Valaki megelőzte, valaki hamarabb eljuttatta Schmidthez vagy közvetlenül Hoüelnek apa és fiú egy kötetbe zárt főművét. A rejtélyes „valakit” egy véletlen folytán sikerült azonosítanom. A Bolyai-szakirodalomban közzismert tény, hogy Bolyai Farkas halála (1856. november 20.) után a Magyar Tudós Társaság megbízásából Brassai Sámuelnek kellett volna emlékbeszédet tartania Bolyai Farkas fölött a tudós Társaság valamelyik ülésén. Brassai viszont addig húzta-halasztotta az emlékbeszéd megírását/megtartását, hogy Bolyai Farkas halála után kereken 30 évvel készült el az írással, melyet azonban eredeti formájában nem fogadott el az Akadémia, közlését csak bizonyos részek kihagyásával, más részeknek az átírása után lett volna hajlandó vállalni, amit viszont Brassai nem fogadott el.⁷ Végül az Akadémia 1886. február 22-i ülésén került felolvasásra Brassai emlékbeszéde, az írásmű azonban nem a Magyar Tudományos Akadémia emlékbeszédeket tartalmazó sorozatában jelent meg, hanem *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai* című folyóirat harmadik kötetében, 1886-ban.

⁶ Szabó Sámuelnek írt négy levelét a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára őrzi K 29/149–152 jelzeten.

⁷ Lásd az MTA KIK Kt. RAL 806/1886 és RAL 925/1886 jelzetű kéziratait.

Emlékbeszédének vége felé Brassai szóba hozta a *Tentamen* újra kiadásával kapcsolatos ellenvetését. Azon a véleményen volt, hogy

„a *Tentamen* újra való kiadására »sufficiens ratio« nem létezik. Könyvet akkor szoktak újra nyomtatni, mikor az előbbi kiadás példányait kereskedésben vagy raktárban nem kaphatni, úgyde a *Tentamen*nek vannak még feles eladó példányai. Minden esetre elégséges a kereslet kielégítésére. Annál is inkább – véli Brassai – hogy a figyelmet reá nem maga a munka teste vagy zöme (*corpus*), hanem a B. János írta »Appendix« vonta. Úgy de ezt Hoüel (olv. Hovel), a **ki az eredeti példányt tőlem kapta** [kiemelés tőlem: O. K.], franciára lefordította és Párisban 1886. [helyesen: 1868-ban] kiadta, minél fogva e tekintetben is kielégíthető a szükséglet” [1]

Schmidt Ferenc két nap múlva, 1867. március 21-én újabb levelet küldött Szabó Sámuelnek, melyben, feltehetően, újabb kéréseket továbbított Marosvásárhelyre. Feltehetően – mert annak ellenére, hogy a levél szövege teljes egészében rendelkezésemre áll, csak az Hoüel leveléből szó szerint idézett francia nyelvű szövegrészekről tudok referálni, mert azok olvashatók. A francia szöveget vagy maga Schmidt másolta át külön odafigyeléssel, vagy esetleg más valaki másolta be a Schmidt-levelbe, a lényeg az, hogy jól olvasható francia szövegből tudja meg a mai olvasó, hogy Hoüel milyen kéréssel/kérdéssel fordult Schmidt Ferenchez, aki viszont továbbította a kérdést Szabó Sámuelnek:

„Egyetlen kételyem marad – írta Hoüel Schmidt Ferencnek –, hogy a kezemben lévő munka, amely német nyelven 1851-ben jelent meg, az apáé-e vagy a fiué? Nem nehézség nélkül, de el fogom végezni a broszúra geometriai részének fordítását, amit egy kis felületességgel/pongyolasággal írtak és nyomtattak, de amely értékes dolgozatot tartalmaz. Ez fokozza azt a kívánságomat, hogy rendelkezsem azzal, amit ezek a szerzők írtak erről a témáról. Nem fogom tudni megköszönni önnek, ha ezt a szívesseget megteszi nekem.»⁸

Majd két sor német nyelvű szöveg után Schmidt újra Hoüel leveléből idéz: „Nagyon lekötelezne, és a könyvre vonatkozó kérésemet kiegészítem azzal, hogy Bolyai fényképét is szerezz be nekem, ha ez lehetséges.»⁹ – A kiadvány, melynek szerzője felől érdeklődött G. J. Hoüel, Bolyai Farkas utolsó, német nyelven írt munkája, a *Kurzer Grundriss eines Versuches die Arithmetik darzustellen ...* volt, s legfőbb tartalma – amint Szily Kálmán megjegyzi – az Appendix összehasonlítása Lobacsevszkij vizsgálatainak eredményével.[11] Az Hoüel leveléből idézett részletek egyúttal azt is igazolták Szabó Sámuel számára, hogy a Schmidt Ferencnek küldött első csomag könyvei eljutottak a bordeaux-i tanárhoz, akinek válaszleveléből Schmidt Ferenc 1867. március 21-én már továbbíthatta is az újabb kéréseket/kéréseket. Az Hoüel által felvetett problémákon kívül a Schmidt-level tartalmából még annyit sikerült megfejtennem, hogy a temesvári mérnök arról is tájékoztatást kért, hogy a Bolyaiak könyveiből melyeket lehet megkapni és milyen árban a Kollégium Könyvtárából.

A levélkivonatok keltezését és tartalmát nézve felmerül a gyanú, hogy Szabó Sámuel a Sulyok Mór felkérésénél hamarabb értesült és cselekedett a két Bolyai munkáinak elküldése tekintetében. Mert sehogy sem jön ki a számítás: ha március 13-án azt válaszolja Szabó Sulyok Mór március 9-én írt levelére, hogy a múlt héten elküldték a Bolyai-műveket, ha Schmidtnek ugyanazon a napon arról referál, hogy tíz napja megküldték a Bolyai féle munkákat, Szabó aligha Sulyok Mór felkérésére cselekedett. Valószínű, Szabó már korábban kapcsolatba került a bordeaux-i tudóssal, és korábban értesült Hoüel kéréséről. Ismerjük Szabó Sámuelnek egy 1867. február 20-ról datált rövid, német nyelvű feljegyzését, melyben egy fényképmásolat alapján hitelesítette a *Tentamen* Hoüelhez került példányában található bejegyzés szerzőjének kézírását.¹⁰

⁸ MTA KIK Kt. K 29/150.

⁹ Itt köszönöm meg Keszeg Vilmosnak a francia nyelvű Hoüel-levelrészletek magyar fordítását.

¹⁰ Ld. az MTA KIK Kt. K 28/28 jelzetű kéziratát. – Hoüel egy későbbi (1867. november 13-i) levelében maga említi, hogy a hozzá került *Tentamen*-példányban Bolyai saját kezű bejegyzésének hitelességét Szabó Sámuel igazolta. Hogy melyik Bolyairól volt szó, sem Hoüel, sem Szabó nem pontosította, az utóbbi csak annyit írt a kéziratárban található papírra, hogy „Eigene Handschrift des Verfassers”. A kéziratári katalógusban ez a dokumentum *Bolyai Farkas kézírása, hitelesítve Szabó Sámuel által* címen szerepel, a bejegyzés viszont aligha lehetett a Bolyai Farkasé, hiszen az ő halálának dátuma, életkora, szolgálati ideje szerepel a rövid bejegyzésben, melynek fordítását kérte Hoüel 1867. november 13-i levelében Szabótól a bejegyzésről készített fényképmásolat alapján. A kéziratárban a fényképmásolatot nem találtam, csak azt a papírlapot, melyen Szabó

Hoüel kéréséről az értesülést Szabó feltehetően ugyanattól a Dósa Elektől szerezte, mint aki Sulyok Mórt, az olvashatatlan aláírású „sógor”-t is tájékoztatta.¹¹ Megítélésem szerint ennek tulajdonítható, hogy Szabó felkérés nélkül életrajzi vázlatot is csatolt a Schmidt Ferencnek küldött Bolyai-művek mellé. Emlékeztetőül nem árt újra felidézni az olvashatatlan aláírású »sógor« Schmidt Ferencnek küldött tájékoztatását, melyben – minden bizonnyal a Dósa Elektől szerzett információk alapján – egyebek mellett arról írt, hogy a két Bolyai életrajzi adatai ismeretlenek. Ezek szerint Szabó Sámuel volt az első, aki – bár egy vázlat erejéig – elsőként ismertette Schmidttel és általa Hoüellel a Bolyaiak életrajzát.

Az egy-két mondatos bejegyzéseknek további jelentéstartalmi rétegei is vannak: Szabó Dósa Eleket a Bolyai féle életrajz bírálataira kéri fel március 13-án, ami azt jelenti, hogy azon a napon Szabónak már kész Bolyai életrajza volt. Ezt a feltételezést erősíti a Schmidtnak írt üzenet is: az „életrajzot a *Székelly Közlöny*ből, ha kell, megkaphatja”. A levél keltezésének idején – 1867. március 13-án – a *Székelly Közlöny* azonban még csak terv volt, első száma április másodikán jelent meg. Valószínű, Szabó a *Székelly Közlöny*ben akarta publikálni az önálló kezdeményezésből megírt Bolyai-életrajzot. A hetilapnak azonban sem az első számában, sem a következő hetek-hónapok számaiban nem jelent meg az emlegetett Bolyai-életrajz.

A közlés elmaradásának vélhető okára a levélnapló egy későbbi bejegyzésének tárgyalása során visszatérek, előbb azonban számba veszem időrendben a közbeeső bejegyzéseket és az azokra küldött, eleddig ismert válaszokat.

3. AZ ADATGYŰJTÉS ÉS INFORMÁCIÓ-SZOLGÁLTATÁS IDŐSZAKA

(1867. március 24.– 1867. május 5.)

A levélnapló tanúsága szerint Szabó Sámuel 1867 márciusának második felét és áprilist teljes egészében adatgyűjtésre és az újabb kérések/kérdések megválaszolására fordította.

Szabó 1867. március 13-i levelére Bolyai Gergely némi késéssel – március 19-én válaszolt. A Bolyai-ból keltezett rövid levélben okát adta késésének és további haladékokat kért.

„Bolya 19/3. 867

Tisztelt Barátom!

F hó 13^{rol} kelt becses sorait csak tegnap vévén kezemhez, sietek azokra válaszolni, ne hogy halgatásam a levél eltévedésére magyaráztassék. Oka az, hogy oly későn kaptam, hogy a' Selyki expeditor míg töllem czédulát nem lát senkinek se adja ki leveleimet, azt pedig saját kérésemre teszi.

A' mi az Atyám s Bátyám életrajzát illeti: mához egy hétig minden bizonnyal az általam csak tudható adatokkal szolgálni fogok – előbb megküldeném, de éppen ma várom a' papi visitatiót, kikkel mint gondnoknak egy pár napi dolgom lévén, elmenetelek utánig a' kívánt adatok egybe szerkesztéséhez nem foghatok. – Ugy látszik hogy a' külföld most veszi észre hogy a' _____nulerudban¹² milyen kincs rejlett, lehet hogy nekik hamarabb sikerülend halottaiból föltámasztani az Öregnek – általa temetőnek nevezett Könyvtárban nyugvo munkait.”

Mentovichot kedves családjával, nőmmel együtt a' legszívesebben üdvözölyük.

Magamat szíves indulatjába, barátságába ajánlva vagyok

tisztelő barátja

Bolyai Gergely”¹³

Sámuel kézírásában (és fordításában) ez a szöveg található: „Bolyai ist im J. 1856 am 20ⁿ Nov. gestorben, über 80 Jahre alt, wovon er 52½ Jahre als professor der Mathematik in Marosvásárhely (am reformirten Collegium) gelebt hat. M. Vásárhely S [?] 20/2 1867. Samuel Szabó Bibliothekar d. ref. Coll.”

¹¹ Dósa Elek (1803–1867) jogtudós, képviselővé választása előtt a marosvásárhelyi református főiskola nagyhírű jogászprofesszora, s a marosvásárhelyi református egyház főgondnoka volt. Szabót tehát tantestületi kollégaként ismerte. A levélnapló tanúsága szerint Dósa Elek és Szabó Sámuel nemcsak a Bolyai-ügy miatt váltottak levelet, több iskolai és egyházi vonatkozású probléma miatt is levelező kapcsolatban álltak egymással 1866–1867-ben.

¹² A szó eleje olvashatatlan. – nulerud (latin) – senki.

¹³ MTA KIK Kt. K 26/20. – Közölve a [9] kötetben: 621. lap

Bolyai Gergely állta a szavát: „fölvilágosító jegyzeteit” – vagyis apjának és bátyjának az életrajzi adatait – öt nap múlva, 1867. március 24-én küldte el Szabó Sámuelnek néhány bizalmas, nem publikus információ kíséretében. Levelében Bolyai Gergely abbeli aggodalmának adott hangot, hogy apja, de különösen bátyja életrajzából mit lehet „világ elibe bocsátani”, és mi az, amire „legjobb Léthét inni”.¹⁴ Idézem a levelet teljes egészében:

Bolya 24/3 867.

Tisztelt Barátom!

Válaszomba tett ígéretem szerint küldöm idvezült Atyámrol, úgy a' hozzá legközelebb álló elhalt és élő családtagokrol fölvilágosító jegyzeteimet, mennyiben fognak czélnak megfelelők lenni, azt nem tudom, de ennél többet mit világ elibe lehessen bocsátani nem tudok – vagynak árnyék oldalak a' János életéből t. i. fiatalabb korábani kedvetlen viszonya az Öreggel – mi későbbre az ért korban kiegyenlítődött – továbbá olyas nőkkeli viszonyai, mely tényei sok homályt vetnek egykori fényes multjára. Utobbi éveiben – hihetoleg nyugdíját [!] féltvén – régebbi bonyolult viszonyából kivergődött, 's bele esett egy ujjabb alyasságba, ezekre a' tényeire, minthogy semmi törvényes eredmények, legjobb léthét inni az embernek.

Az Öregről feledém megjegyezni, hogy sok jeles kementzét talált föl – osztán anecdotá is hiszem elég lessz rolla, de nem árt azokat is megrostálni – a minapokban olvastam egy naptárban – a' nevét nem tudom – valami adomákat az Öregről, tölle soha se hallottam, hanem megjárna ha igazak.

Kéziratai nállam nincsenek, számtani dolgozatait kinyomatta, költészeti iratait pedig gyermek koromban mind elégette, napokig tüzelt velek a' nyári konyhán. –

Szeretném ha szives lenne Ön is az általam nem tudott adatokat az Öregről mielőtt sajtó alá kerülne közölni. tudom hogy az idegenektől kapando adatok közt az is ott lessz, hogy az Öreg Göttingában zálagban maradt volt – ez igaz, de én ezt ezen okokból mellőztem;

Az Öreg Kemény Simonnal azon feltét alatt ment academiára, hogy Kemény Simon fogja a' költséget hordozni – nagyapám életében háromszor tűzvész által tönkre tétetvén, Antal bátyámat Enyeden taníttatván, modja nem volt kiküldeni – elég hozza a' pénz elfogyott volt Göttingában, eleget irt haza K. Simon, s még se kaptak, utoljára nem volt mit tenni, K. Simon azt indítványozta, hogy legjobb lessz ha ő haza jön, de a' németek mind kettejeket nem eresztették, tehát Apám resolválta magát az ottmaradásra, míg K. Simon ithon pénzt teremt, s felküldi, hogy Apám haza jöhessen – az Apám halálakor levelei közt az Öreg Báro K. Simonnak egy nagy Apámhoz irt levelét találtuk,¹⁵ melyben 600 v. forintot kér tölle kölcsön Apámnak küldendőt, hogy haza jöhessen, persze N. Apámnak se volt, osztán tudja Isten, hogy segítettek a' dolgon. szoval ez a' Keményeknek derogálna, s azért mellőztem, mivel B K. Simon Apámnak igaz lelki barátja volt, és holtig az is maradt, kiben – az élet bár mi viszontagságai közt – résztvevő és kisegítő barátira talált – tehát az a' derék uri család kimélendő.

Van egy Vármegyei, 's egy N. Enyedi Collegiumi bizonyítványa Apámnak latinul szerkesztve, melyeket ifju tanár korában valami Cameralis hivatal elnyerésére állíttatott volt ki, oly fényes bizonyítványok – a megyei még szebb – az Öreg talentumáról, képzettségéről, hogy azokat, ha Tisztelt Barátom jonak látja, a' külföldre küldendő életrajzhoz szinte nem lenne felesleges mellékelni, s ha kívánja megküldöm másolatban.

Nekem is van egy kérésem T. Barátomhoz: a' Székely Közlönyre ¼ évre praenumerálok, 's a' posta költség kiméléséért az 1 frtot idemellékelem, hogy neküldjem [!] külön, – kérem legyen szives a' Wittich könyvkereskedésébe juttatni.

Jo lenne az Öreg Brassaival is közölni ezeket az Öregröli adatokat; mert neki szüksége van rájuk, a' tudos társaságnál mondando emlékbeszédre. – Mentovichéket, Dozsa Miklost üdvözülyük.

Magamat bővebb esmeretségébe, barátságába ajánlva vagyok tisztelő barátja

Bolyai Gergely¹⁶

¹⁴ Léthé – a feledés alvilági folyója a görög mitológiában: víztől a holtak elfelejtették a földön átélt szenvedéseiket. Léthét iszik: elfelejti, feledésbe merül.

¹⁵ A levelet minden bizonnyal mellékelte küldeményéhez Bolyai Gergely, mert egyéb autográf kéziratok mellett báró Kemény Simon Bolyai Gáspárhoz írt levele is Szabó Sámuel hagyatékából került elő, s Szabó Péter tette közzé 1907-ben. [8]

¹⁶ MTA KIK Kt K 26/21 – Első közlése a [9] kötetben: 622–623. lap

Bolyai Gergelynek ez a levele – adatgazdagsága mellett – fontos olyan szempontból is, hogy előrevetíti mindazokat a problémákat, melyekkel a csaknem másfél százados Bolyai-kutatásnak, különösen Bolyai János életpályájának megrajzolása esetén újra és újra meg kellett küzdenie. A valós helyzet, az ok-okozati viszonyok ismerete híján sok esetben a közszájon forgó szóbeszédre, a rosszindulatú pletykákra hagyatkozva vázolták Bolyai János életútjának, apjával való viszonyának, párkapcsolatának homályos történetét. Holott Bolyai János a szegénység és kora törvényeinek hálójában vergődött: katonatisztként nem házasodhatott meg mindaddig, míg nem tudta igazolni előírt vagyoni helyzetét; emiatt törvénytelen kapcsolatban születtek meg gyermekei még a forradalom és szabadságharc előtt. „De ahogy a körülmények megváltoztak – írja Weszely Tibor –, és már nem volt szükség a császári katonai hatóságok beleegyezésére, 1849. május 18-án, nem sokkal a Habsburgok debreceni trónfosztása után Orbán Rozáliával házasságot kötött. [...] A szabadságharc vérbefojtása után azonban a császár nem hagyta jóvá házasságkötésüket.” [13] Emiatt – amint Bolyai Gergely írja levelében – „hihetőleg nyugdíját féltvén, régebbi bonyolult viszonyából kivergődött”: közös megegyezéssel 1852. november 26-án elváltak.

Más előjellel, de Bolyai Farkas életrajzíróinak is számolniuk kellett a szájhagyományban kerengő anekdotákkal, melyeknek igaz vagy fél igazságot tartalmazó történetei szerepet kaphattak a tudós professzor emberi kvalitásainak vagy gyengeségeinek megrajzolásában. Nem véletlen tehát, hogy Bolyai Gergely is szóba hozta levelében az anekdotákat, melyek 1867-ben már nemcsak a szájhagyományban éltették tovább Bolyai Farkas emlékét, de az írásbeliségben is, mi több, nyomtatott formában is. A Bolyai Farkas életrajzát elkészítő Szabó Sámuel figyelmét Dósa Elek is az anekdotákra hívhatta fel, mert Szabó 1867. március 26-i levelében – a levélnapló tanúsága szerint – azt válaszolta, hogy a „Bolyai féle adomákból külön gyűjtemény lesz”. (LN 1867/48. sz.) A szájhagyomány, a folklór iránt elkötelezett Szabó Sámuel gondolt tehát arra, hogy összegyűjtse a Bolyai Farkasról szóló anekdotákat. Mai ismereteink szerint azonban terve nem valósult meg.

Bolyai Gergely 1867. március 24-ről keltezett levelének még egy passzusára fel kell figyelniünk – több okból is: „Jo lenne az Öreg Brassáival is közölni ezeket az Öregről adatokat – olvashatjuk a levél végén –, mert neki szüksége van rájuk, a’ tudos társaságnál mondando emlékbeszédre.” A *Levél Napló* keltezési adatainak ismeretében úgy tűnik, hogy Szabó Sámuel Bolyai Gergely leveléből értesült arról, hogy Brassai Sámuel készül emlékbeszédet mondani Bolyai Farkas fölött „a tudos társaságnál”. Csak így magyarázható az a tény, hogy Bolyai Gergely óhajával ellentétben nem Szabó küldi el a Bolyai Farkas kisebbik fiától frissen szerzett adatokat Brassainak, hanem ő kéri Brassait 1867. április másodikáról keltezett levelében, hogy „a mi adat az öreg Bolyairól nála van 1 heti használatra” küldenie el (LN 1867/55. sz.). Szabó Sámuel 1867. április 2-ről keltezett, Brassainak küldött levele egyben arról is tanúskodik, hogy Schmidt Ferenc nem Szabó Sámuel közvetítésével kapta kézhez Brassai tájékoztató sorait a két Bolyairól, hiszen Szénássy Barna Brassai 1867. március 11-i leveléről állapította meg, hogy „csak néhány lényegtelen Bolyai adatot tudott közölni” Schmidt Ferencsel.

Miközben Szabó Sámuel igyekezett a Bolyaiakra vonatkozó primer forrásokat felkutatni/összeszedni, nem feledkezett meg Schmidt Ferenc kéréseiről sem. A *Levél Napló* március 31-i bejegyzése szerint azt válaszolta Schmidtnek, hogy „a Tentamen I. és a kép után tudakozódtam; a héten mindent elindítok.” (LN 1867/52. sz.)

Szabó Sámuel tudakozódása – melyről múlt időben tesz említést, minden bizonnyal csak Marosvásárhelyre korlátozódott, és feltehetően elsősorban a Wittich József könyvkereskedő csomagküldő szolgáltatásában tapasztalt mulasztásra vonatkozhatott. Bolyai Gergelynek írt, 1867. április másodikáról keltezett levelében Szabó ugyanis szóvá tette Schmidt Ferenc kérésének mindkét tételét: „Bolyai Gergelynek, Bolyában (u. p. Szelindek). Az első küldeményt vettem – olvashatjuk a levélnapló április második bejegyzésében –, s a Közlönyre előfizettem.”¹⁷ Küldjön meg minden eredeti levelet sat az öregről.; arcképe nincs-e otthon? Tentamen I kötet is kellene. A levéltári láda tartalmáról később.”

Még mielőtt Bolyai Gergely válaszolhatott volna Szabó Sámuel Schmidttől kapott kérdéseire, a temesvári mérnök újabb kérdésekkel/kérésekkel jelentkezett Szabónál. Ezúttal – 1867. április 11-én – jól olvasható levéllel! Nem tudható, hogy időközben mi történt, mi okból változtatta meg Schmidt Ferenc az előző két levelében tapasztalt írásmódját; kérdés az is, hogy maga Schmidt tette-e

¹⁷ Az előfizetési nyugtát ld. az MTA KIK Kézirattárában K 26/48 jelzet alatt, a Szabó Sámuel hagyatékában talált *Bolyaiakra vonatkozó apróságok* című irattartóban (K 26/47–55)

olvashatóbbá kézírását, vagy más kéz írta az ő nevében ezt és a következő levelét, tény, hogy Schmidt Ferenc Szabó Sámuelnek írt harmadik és negyedik levele elejétől végéig jól olvasható. A változtatást a levelek külalakján talán az idézhette elő, hogy Szabó Sámuelnek is gondot okozott Schmidt leveleinek kibetűzése, és Szabó esetleg szóvá is tette ezt. Erre vélek következtetni abból, hogy Schmidt 1867. április 11-i levelében nagyjából megismétli, vagy legalábbis érinti az előző két levelében írottak lényegét.

Ezt a levelét Schmidt Ferenc nem a kérések/kérdések elősorolásával kezdte. „Nagyrabecsülése jelül” bátorkodott elküldeni Szabó Sámuelnek Hoüel párhuzamosokról írott munkájának egy példányát, melyben a francia tudós Bolyaira hivatkozott. Ezt követően Schmidt előre is köszönetet mondott azért, hogy Szabó Sámuel jelezte: a *Tentamen* első kötetét hamarosan eljuttatja hozzá. Ezek után hozakodott elő régi és új kéréseivel: hiányos művek helyett teljes példányokat kért az *Arithmetika* 1843 és az *Úrtan elem[ei]-ből*, de arra is kéri Szabó Sámuel, hogy küldjön neki egy példányt az 1851-es *Kurzer Grundriss*-ből is, mivel néhány nappal korábban saját példányát elküldte Dr. R. Baltzer professzornak Drezdába. Továbbá tájékoztatást kér arról, hogy mely Bolyai-könyvek kaphatók még a kollégiumban és ki a *Kurzer Versuch* [!] 1851 szerzője, Johann vagy Wolfgang?

Szabó április 2-i levelére Bolyai Gergely csak április 20-án válaszolt. Késésének okát, s újabb információit hadd mondja el maga a levélíró:

„Bolya 20/4 867

Kedves Barátom!

Mielőtt válaszom megírásához kezdenék előzményül kívánom bocsátani, hogy ne vegye Ön tolokodásnak, ha bátor leszek az eddigi baráti megszólítás hangját egy octávával fennebb stimmolni, 's mint minden jóra való magyar emberhez illik a' bizalom érthetőbb hangján Önhöz szólni, remélve hogy korunk chinai falat nem huz közénkbe, sem a' halhatlan Phaedrüs „Vulgare amici nomen” mondata vissza nem rettentí Önt a papíron eredő szellemi viszonytól.

Becses soraidat 5^{én} vettem, de a' válasszal kénytelen voltam mind eddig késni; mert az egész téli folytonos betegeskedésem után, hogy a' mű annál szebben legyen bevégezve egy fatalis láz belém csípeszkedett, 's úgy elgyengített, hogy nincs semmi erőm, alig írom e sorokat, – tegnap maradt ki először lázam, talán már a' tavasz a' föld többi bogaraival együtt engemet is lankadságomból felüdít.

A' bizonyítványokat lemasoltattam 's kívánságod szerint küldöm, 's nagyon sajnálom, hogy nem tudok mentől érdekesebb adatok egész halmazával szolgálni mind neked a' könnyebb kidolgozhatás, mind reám és utódaimra annyira érdekes életrajz minél kimerítőbb kiállíthatása tekintetében, de itt nállam az Öregnek szülőihez írt levelei nem léteznek; mert azok az 1800^{ban} történt égés alkalmával – mikor az egész faluval együtt N. Apám is leégett – hihetőleg a' lángok martalékává váltak alig tudván akkor a' szükséges adatokat megmenteni. – Barátaihoz írt levelei pedig nállam semmi áron se lehetnek, azoknak az illető barátainál vagy azok utodaiknál kellettén lenni.

Fiatal kori iratait mint előbbi levelemben is érintettem a' tán 836^{ban} volt Cholera alkalmával elégette – Kinyomott szomoru jelentések vagynak u. m. a' Szász Károly, Szabo János (festő) prof. Ercsei, filosofus Jenei 's több másoké – azokban mindegyikben vagynak nagyszerű eredeti eszmék, de már azok akkor világot láttak, 's bár mily szépek annak a' mik, de az életrajzhoz úgy se használhatod –

Van 3. levél, melyek közül 2^{öt} Herepei Ádám de anno 804. és 806 – egyet az Öreg prof. Nemegyei de 804 irtak az Öregnek, ezek se használhatók, de mint érdekesekeket visszavárás mellett elküldöm, olvassátok el Mentovich Ferenczel [!], s mulassatok rajta hogy hullott ki az Öreg a' Herepei bundája ujján, 's a' Nemegyei cibikkelése is szép, különben úgy látszik mind ketten a' lángész sebesröptét mérsékelni szeretnék, hogy a' mediocris tehetségek is érkezhessenek vele.¹⁸ Van egy levél másolat, melyet Néhai Gr Teleki Ferentz írt volt néhai prof Szász Istvánnak megtudva általa az Öreg halálát, 's egyszersmind azt hogy a' Gauss munkáit a' Teleki thekának hagyta – ide mellékelem látható belőle menyire becsülte az Öreg magas szellemét. – Ha lennének még adataim elküldeném, de több nincs,

¹⁸ Herepei Ádám és Nemegyei János autográf leveleit Szabó Sámuel halála után Szabó Péter találta meg apja irathagyatékában. Ezek a levelek is az MTA kézirtattárába kerültek Szabó Péter hagyatékával együtt. Ld. az MTA KIK Kt. K 23/26–27 és MTA KIK Kt. K 23/29 jelzetű kéziratokat. A kézirtattár online katalógusában a K 23/26–27 jelzetű kéziratok Herepei János leveleiként szerepelnek. Herepei Ádám levele (Nagyenyed, 1804. nov. 8-i keltezéssel) viszont a K 23/25 jelzetten szerepel. Ha Bolyai Gergely pontosan jegyezte fel Herepei Ádám két levelének keletkezési évét, akkor a két Herepei Ádám-levelet a következő jelzeteken találjuk: K 23/25 és K 23/27.

missilisseinek a' 800^{ban} történt egészen innen is kellene hogy legyenek, melyeket N Apámnak 804^{ben} történt haláláig irt, ugy a' Nagy Bátyámnak irt leveleit se találom, a **NBátyám** által irtak az Öregnél megmaradtak, de az Öregtől itt egy sincs, ugy kell legyen, hogy a' NagyBátyám halálakor Jánossal együtt, a' NBátyám által az unalomig öszvehalmazott sok leveleket rendezvén, a' szükségteleneket elégették, 's akkor az Öreg saját missilisseit is jo részt tűzbe dobta, hogy ne olvasgassa az utókór, más fatumát nem tudom képzelni az Öreg ide irt leveleinek.

A' mi az Öreg Képét illeti: nekem az Öregnek nem csak halva fotografizott képe van meg, hanem olajban is meg van, Szabo által levéve ha jól emlékszem 846^{ban} – 71 vagy 72 éves korában. Szabo derék művész volt, elég jo is a' kép, de a' szemeivel éppen egészen nem vagyok megelégedve – hanem azért megfelel a' célnak, csak fotografizotatni kell, arra nekem csak egészség kell először, osztán szebenbe bemenve a' képet bevinni, 's a' cél el lesz érve. – Jánosnak a' képe nincs meg, pedig mint főhadnagy nagyba olajba le volt véve ganz parádében, hanem az Öreggel egykor veszekedve haragjában kardjával a' rámából oly szépen kikanyarította, hogy csak rámája maradt. más képem aztán nincs a' mi e' célra szükségeltetnék, a' Nagy Apám Bolyai Gáspár 74. éves kori remek olaj képe megvan, Apám vétette le Kolosvárt, megvan az anyám képe is olajban, más családi képem nincs. – A' levéltárban ládát kérlek vizsgál meg, 's tudosits rolla, ott is fogsz találni valamit – lehetnek csak engem érdeklők is. – Mentovich-Dosa Miklós és Szász Béláékat üdvözlöm. Tölled pedig e' levél vétele aránti válaszodat elvárva vagyok őszinte barátod

Bolyai Gergely"¹⁹

Bolyai Gergely 1867. április 20-ról keltezett levele csaknem egészében a mentegetőző sajnálkozásnak ad hangot amiatt, hogy négy-öt levélen kívül nem tud más dokumentumot Szabó Sámuel rendelkezésére bocsátani; holott nagyon szeretne „mentől érdekesebb adatok egész halmazával szolgálni” mind Szabónak az életrajz „könnyebb kidolgozhatása” érdekében, mind pedig azért, hogy minél kimerítőbb életrajz álljon össze és álljon Bolyai Farkas leszármazottainak is a rendelkezésére. Azonban a jó szándék mit sem ért ott, ahol a dokumentumok tömeges fizikai pusztulásáról kellett számot adnia Bolyai Gergelynek. Nagyjapja háza 1800-ban Bolya többi épületével együtt a tűzvész martalékává vált, vélhetően akkor hamvadtak el Bolyai Farkas szüleihez írott diákkori levelei is. Az 1836-os kolera-járvány idején Bolyai Farkas maga égette el ifjúkori iratait. Nagybátyja, Bolyai Antal halálakor pedig (1845. jan. 27.) – olvashatjuk Bolyai Gergely levelében – „Jánossal együtt, a' NBátyám által az unalomig öszvehalmazott sok leveleket rendezvén, a' szükségteleneket elégették, 's akkor az Öreg [mármint Bolyai Farkas] saját missilisseit is jo részt tűzbe dobta, hogy ne olvasgassa az utókór”.²⁰ Az önkezü pusztítás a képekkel sem tett kivételt. „Jánosnak a' képe nincs meg, pedig mint főhadnagy nagyba olajba le volt véve ganz parádében – tájékoztatja Szabó Sámuel Bolyai János öccse –, hanem az Öreggel egykor veszekedve haragjában kardjával a' rámából oly szépen kikanyarította, hogy csak rámája maradt. más képem aztán nincs a' mi e' célra szükségeltetnék.” – Ennyi pusztulást/pusztítást idéző, lehangoló információ után Bolyai Gergely mégis bizakodó utóirattal zárta levelét: „A lapban olvasám, hogy Párisba fogsz menni, addig csak igyekezzünk mindennel a' francia tudos számára.”

Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy Szabó Sámuel is így gondolkozhatott a Bolyaiakkal kapcsolatos teendőit illetően. Hiszen az 1867-es esztendő, mely meghozta a kiegyezést Magyarország és a császári hatalom között, elképesztően sok és sokirányú feladattal halmozta el a minden iránt érdeklődő és sok mindent magára vállaló kollégiumi tanárt. Iskolai kötelezettségein túl – melyek önmagukban is tetemes időt és energiát kötöttek le,²¹ két tanártársával együtt megindította a *Székely Közlöny* című szépirodalmi

¹⁹ MTA KIK Kt. K 26/22. A levél első közlése a [9] kötetben: 623–624. lap. A levél utolsó oldalának bal szélén a levélpapír hosszában utóirat: „U. I. A lapban olvasám, hogy Párisba fogsz menni, addig csak igyekezzünk mindennel a' francia tudos számára. Köszönöm, hogy előfizettél a Közlönyre.”

²⁰ Egy későbbi, Szily Kálmánnak írt tájékoztató írásában Bolyai Gergely azt is megemlítette, hogy az apja és János között folyó levelezés darabjaiból sokat ő semmisített meg durva hangnemük miatt. „Atyjához írt miszilis levelei is maradtak szolgálati idejéből – olvashatjuk Bolyai Gergely 1884. november 19-i írásában – mathematicum sok volt bennök, de oly durva goromba kifejezésekkel írva, hogy az utokor ne lássa, megsemmisítettem. Még atyánk halála után nekem írt leveleiben sem átalította folytonosan kissebbíteni, pedig de mortuis aut bene aut nihil éppen egy fiu tollából. (MTA KIK Kt. K 26/73, 2^v fol.)

²¹ A vegytani és természettani tantárgyakon kívül magyar irodalomtörténetet is tanított, de ha igény volt rá, fakultatív tantárgyként angol és francia nyelvet is oktatott. Ezek mellett a kollégiumi nagykönyvtár őre, az

és ismeretterjesztő hetilapot, melynek szerkesztője névlegesen ugyan Székely Ádám volt, valójában azonban a református kollégium három tanára – Mentovich Ferenc, Szabó Sámuel és Szász Béla szerkesztette. A levélnapló tanúskodik arról, hogy Szabó Sámuel derekasan kivette a részét a lap munkatársainak toborzásából, a szerkesztésből és az ismeretterjesztő cikkek írásából egyaránt. De a hetilap nyújtotta nyilvánossági lehetőséget arra is felhasználta, hogy megszerezze a város és vidéke lakosságának anyagi támogatását ahhoz a Koós Ferenc bukaresti református lelkésszel együtt kidolgozott tervhez, hogy a város és kollégiuma költségén havasalföldi magyar gyermekek tanulását biztosítsák a marosvásárhelyi református kollégiumban. Hihetetlen erőbedobással dolgozott nemcsak azért, hogy a kollégiumba hozhassanak ki Havasalföldről legalább két tanulót, akiknek ellátásáról, tanulási lehetőségéről részben a kollégium, részben pedig a város és környékének lakói gondoskodnának, de azért is, hogy a többi erdélyi református kollégium is kövesse a példát, s ugyancsak vállalják fel két-két havasalföldi magyar gyermek taníttatását. Hasonló intenzitással vett részt az erdélyi gyümölcsnemesítők és -termesztők együttműködésében is: oltógallyakat kért és kapott, oltógallyakat ajándékozott iskoláknak és magánszemélyeknek; de azt sem hallgathatjuk el, hogy állandó, intenzív levelezési kapcsolatot tartott fenn apósával, Nagy Péter református püspökkel, illetve Nagyenyeden és Aranyospolyánban élő testvéreivel, intézte azok Marosvásárhelyhez kötődő ügyes-bajos dolgait, s mindezek mellett rendszeresen tudósította a marosvásárhelyi politikai eseményekről a kiegyezés után indított pesti hírlapot, a *Magyar Újságot*. Mindezekre jött ráadásaként a G. J. Hoüel–Schmidt Ferenc féle Bolyaiakkal kapcsolatos segítségkérés, melyet felgyorsított tempóban kellett intéznie, s minél hamarabb bevégeznie, mert hiszen április végén-május elején még úgy tudta, hogy június közepén indulnia kell Párizsba a világkiállításra, s addig még saját tantárgyaiból a tanévet is le kellett zárnia.

Nem meglepő tehát, hogy a március-áprilisi adatgyűjtés után 1867. május elseje és ötödike között Szabó összeállított egy csomagot és ötödikén el is küldte Schmidt Ferencnek Temesvárra. A csomag tartalmáról Szabó Sámuel levélnaplójának 1867/82. számú bejegyzése tájékoztat: „^{1-5/5} Schmidt Ferenc építőmesternek Temesvárt; ^{6/8} ivnyi dolgozat a két Bolyairól és műveikről: 1, Öt szomorú játék 1817; 2, A párisi per 1818, 3, Pope próbatétele az emberről 1819; 4, Az arithmetica eleje 1830 [70]; 5, Tentamen I. [3 f] 6, Tentamen II. [1.,70] 7, Az Arith, Geom, Alys [?] eleje 1834 [50]. 8, Arith elejének jobbitott kiadása 1843 [1.,30]; 9, Arith eleje kezdőknek (1845?) [20] 10, Űrtan elemei kezdőknek 1846 [20]; 11, Kurzer Grundriss 1851.[35 kr] 12, Gyászjelentés. – Bolyai Jánostól²² kéziratban: Principia quantitatum imaginariarum... 1853.²³ – Az eredeti űrtan elemeit (B. J. kéziratával) visszavárom. – Küld pénzt 17.,65.”²⁴

Szabó Sámuel második csomagjában a címmel, kiadási évvel felsorolt tizenegy Bolyai Farkas-mű és egy gyászjelentés mellett egy ^{6/8}-ad ív terjedelmű dolgozatot is küldött Schmidt Ferencnek a két Bolyairól és műveikről, valamint Bolyai Jánostól kéziratban az 1853-ban keletkezett *Principia quantitatum imaginariarum*-ot, illetve Bolyai Farkas űrtanának eredeti kéziratát. A bejegyzés végén Szabó a félreértés elkerülése végett tisztázta, hogy az Űrtan elemeinek és Bolyai János ismeretlen művének kéziratát csak megtekintésre/másoltatásra küldte el és visszavárja.

A csomag küldésével egy időben, 1867. május ötödikén Szabó Sámuel külön is postára adott egy Schmidt Ferencnek szóló levelet, melyről a levélnaplóban csupán ezt olvashatjuk: „^{5/5} Detto Schmidtnek: jelentem, hogy a fönnebbi csomagot ma postára tettem.” (LN 1867/83. sz. bejegyzés) Annak ellenére, hogy Szabó a kísérőlevél tartalmáról semmi egyebet nem jegyzett be levélnaplójába, mégis azt lehet gyanítani, hogy az a Szabó Sámuel-levél, melyet keltezés nélkül említett Szénássy

ifjúsági önképzőkör vezetője, a kollégiumi diákok folklórgyűjtő mozgalmának, a gyermekolvasókörnek és a diákok „gazdálkodó társulatának” (önsegélyező egyesületének) kezdeményezője, szervezője és irányítója volt.

²² Eredetileg *Jánosról* szerepelt a szövegben, de az minden bizonnyal elírás lehetett *Jánostól* helyett.

²³ Bolyai János latinul írt művének pontos címe: Principia doctrinae novae quantitatum imaginariarum perfectae uniceque satisfaciens, aliaeque disquisitiones analyticae et analytico-geometricae cardinales gravissimaeque; auctore Johan. Bolyai de eadem, C. R. austriaco castrensi capite pensionato. Vindobonae, vel Maros-Vásárhelyini, 1853.

²⁴ Bolyai Farkas műveinek felsorolása után juthatott eszébe Szabó Sámuelnek, hogy a nyomtatott művek árát is tüntesse fel. A sűrű egymásutánban következő címek fölé szúrta be a kiadványok árát, esetenként oda, ahol egy kis szabad helyet talált. A másolatban a felsorolt művek címe és megjelenési éve után szögletes zárójelben tüntettük fel ezeket az utólagos bejegyzéseket a kiadványok áráról. Ahol csak egy puszta szám szerepel, az krajcárt jelent, a forintértéket f-fel jelölte, ha pedig a kiadvány árában forint és krajcár is szerepelt, a korabeli szokás szerint a forint és a krajcár számát két vesszővel különítette el egymástól, így: 1.,30.

Barna, mint olyant, ami több lényeges információt közölt, mint Schmidt Ferenc többi erdélyi levelezőpartneréé, azonos lehetett Szabó Sámuel 1867. május 5-én elküldött levelével. Mindezt bizonyítani nem tudom, de okkal-joggal feltételezhető a két levél azonossága, hiszen Szénássy szerint Szabó Sámuel abban a levelében jelzi, „hogy átlapozta a Bolyai-hagyatékot, ez rendkívül szennyezett és rendezetlen, hosszú időt fog még igénybe venni földolgozásuk. Ennek a levélnek legfőbb értéke – folytatja Szénássy a levél méltatását –, hogy pontosan felsorolja a két Bolyai nyomtatásban is megjelent műveinek bibliográfiai adatait.” Úgy vélem, hogy ha Szénássy e Szabó-levél legfőbb értékének a pontos bibliográfiai felsorolást tekintette, nem volt tudomása arról, hogy Szabó el is küldte Schmidtnek a bibliográfiában szereplő műveket, és főképpen nem volt tudomása arról, hogy Szabó Sámuel nemcsak átlapozta a Bolyai-hagyatékot, de két kéziratos művet – Bolyai Farkas *Úrtaná* és Bolyai János egy kiadatlan művének kéziratát is elküldte a temesvári mérnöknek.²⁵

A Bolyai-szakirodalomban igen gyér adatanyagot találtam arra nézve, hogy Bolyai János kéziratos hagyatékát a Bolyai-kutatások kezdeti időszakában hol őrizték, kinek a tulajdonában volt. Weszely Tibor 1983-ban megjelent tanulmányában így foglalta össze Bolyai János hagyatékának történetét:

„Talán a szerencse is közrejátszott akkor, amikor a halála után a megmaradt kéziratokat a marosvásárhelyi katonai várparancsnok lefoglaltatja és utasítást ad, hogy rakják ládába és vigyék be a várba, így lehet, hogy a fatális elkallódástól mentette meg azokat. Miután belátták, hogy nincs bennük semmiféle katonai vonatkozású titok, ezek a ládák az egyik fészerből a másikba hányódtak. Újból csak szerencse, hogy végül is a Bolyaiak ősi iskolája, a marosvásárhelyi református kollégium ezeket a saját épületébe viteti, és ezzel a kéziratokat jóvátehetetlen károktól mentette meg.” [12]

Másfél évtizeddel később Kiss Elemér is csak megismételni tudta a vázlatosan elmondott történetet:

„Amikor a hűséges gondozó, Szőts Júlia remegő kézzel leírta, hogy »... így már nints mit tagadni, a Kapitány Úr nints többé ...«, a marosvásárhelyi katonai várparancsnok Bolyai János minden írását lefoglaltatta, utasítást adott, hogy rakják azokat ládába és vigyék be a várba. Meg kellett vizsgálni, hogy nincs-e bennük valamilyen katonai vonatkozású titok. Nem lehetett könnyű dolga annak a tisztnek, aki a nagy halom iratot átböngészte. Különös, de talán éppen ennek az önkényes intézkedésnek köszönhető, hogy a kéziratok nem semmisültek meg.

A ládák a későbbiek folyamán sok viszontagságon mentek át. Miután a vásárhelyi várban folyó vizsgálat nem talált katonai titkokat a sűrűn teleírt lapokban, átszállították azokat a városi rendőrségre, egy fészerbe. Végül az ősi iskola, a marosvásárhelyi Református Kollégium saját épületébe vitette a kéziratokat s ezzel megmentette az utókornak.[2]

Mind Weszely Tibor-, mind Kiss Elemér vázlatos leírása forrásokra való hivatkozás nélkül készült. Következésképpen egyetlen biztos támpontot nevezhetünk meg a történések idejét-menetét illetően: Bolyai János halálát, 1860. január 27-ét követően a katonai hatóság azonnal lefoglalta a nyugalmazott kapitány minden ingóságát, mindenekelőtt a kézirateit. Innen tovább semmi biztosat nem találunk a történések menetében, inkább mesébe illő, mint tudományos megalapozottságú az az epizód, például, hogy végül „az ősi iskola saját épületébe vitette a kéziratokat s ezzel megmentette az utókornak”. Mi jogon intézkedett az „ősi iskola”? És mikor került a református kollégiumba Bolyai János hagyatéka? Hiszen Bolyai János kéziratei haláláig saját tulajdonában voltak, halála után pedig a katonai hatóság vette birtokába a nyugalmazott kapitány minden ingóságát, lévén hogy törvényes örököse nem volt Bolyai Jánosnak. Mindezeket a kérdéseket már csak azért is fel kell vetnünk, mivel választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy Szabó Sámuel hol és mikor lapozhatta át Bolyai János irathagyatékát?

A kérdés megválaszolásának első lépéseként vissza kell térnünk a Bolyai Gergely–Szabó Sámuel levelezéshez, melyben kétszer is előfordul egy levéltári ládának az emlegetése, melyet Bolyai Gergely nemcsak a figyelmébe ajánlott Szabó Sámuelnek, hanem kérést is megfogalmazott azzal kapcsolatban. Idézem szó szerint Bolyai Gergely 1867. április 20-i leveléből: „A’ levéltárban ládát kérlek visgáld meg, ’s tudosits rolla, ott is fogsz találni valamit – lehetnek csak engem érdeklők is.” Vagyis egy olyan, levéltárban őrzött, Bolyaiakra vonatkozó vagy Bolyaiaktól származó iratokat tartalmazó ládáról van

²⁵ Arról van bizonyítékunk, hogy Schmidt Ferenc mindkét kéziratos művet megkapta. Bolyai János munkáját említi az Hoüel kérésére elkészített Bolyaiak életrajzában [6] Bolyai Farkas *Úrtaná* pedig egy későbbi, Szabó Sámuelnek írt levelében.

szó, melynek tartalmát Bolyai Gergely sem ismerte. A láda történetét viszont először ő írta le néhány mondatban a Szabó Sámuelnek 1867. március 24-én küldött Bolyai János-életrajzban. E szerint Bolyai János 1860. január 27-én bekövetkezett halála után

„kézirata elég maradt, melyek oda érkezésem előtt a' katonai hatóság által már le voltak pecsételve, azután a' hagyatéki tárgyalás 4 évig mind folyt semmi felett, egyszer hirem nélkül árverezni kezdték holmi fellelhetőit, mely alkalommal alig sikerült prof. Dosa urnak az addig is gondozatlan felszakadt pecsét alatti ládát a' benne lévő irományokkal megmenteni, s a Collégium sequestrumába betenni – most is ott kell legyen – szeretnék rolla tudositást kapni; mivel engemet érdeklők is lesznek benne.”²⁶

Úgy tűnik, Bolyai Gergely ismeretei a Bolyai János irathagyatékát tartalmazó levéltári ládáról meglehetősen hozzávetőlegesek voltak, főképpen a tekintetben, hogy mikor, milyen alkalommal kerültek Bolyai János irományai a marosvásárhelyi református kollégium „sequestrum”-ába, vagyis gondnoksága alá. A történéseknek erről az epizódjáról, szerencsénkre, hivatalos dokumentum is maradt fenn. 1860. szeptember 29-én a kollégium elöljárósága nevében Péterfi Pál algondnok és Dósa Elek jegyző a következő átirattal fordult a marosvásárhelyi városi Tanácshoz:

„117 – 1860

MV. O.

Tekintetes nemes Tanács!

A felől értesülvén Elöljárósági Gyűlésünk, hogy a néhai Cs. K. mérnök kapitány Bolyai János úr hátra hagyott könyvei s irományai – hagyatéki árverező Biztos Tek. Müncher úr szállásán, két bé sem pecsételt ládában – olyan helyt tartatnak, hol főleg tűz általi veszélyeztetésektől méltán tarthatni; mivel ezen könyvek s irományok között vannak olyanok is, melyeket a nevezett kapitány ur idvezült édes Apja, Bolyai Farkas tanár atyánkfia még életében Főiskolánknak ajándékozván – csakis használat végett engedtetek által – nevezett fiának, hogy ezen könyvek az irt ládákban, azokon kívül lehető nagy-becsű tudományos iratok is – minden elemi veszély ellen biztosíttathassanak, – addig míg összeíratván – a főiskolánkat illetők kiadattathatnának: Bizodalmas tisztelettel kérjük fel a Tek. nemes Tanácsot, hogy úgy intézkedni – vagy szükség esetén a helybeli cs. k. katonai hatóság előtt is – kieszközölni méltóztassék, hogy az irt ládák hatóságilag lepecsételtessenek – s Főiskolánk elemi veszélyek biztosított depositoriumába – tétessenek le, hol azok – az illetők további rendelkezéig díjmentesen fognak elhelyeztetetni.

Válasz kérés és elvárása mellett hivatalos tisztelettel öröklünk [?]

A tek. nemes Tanácsnak

a marosvásárhelyi ev. ref. Főiskola Elöljáróságának 1860 Sept. 29-iki gyűléséből

alázatos szolgálai

Dr Péterfi Pál, s. k. algondnok

Dósa Elek, m. t. k. jegyző.”²⁷

A hivatalos átiratot – cikornyás megfogalmazása ellenére – szükségesnek tartottam szó szerint és teljes egészében idézni, mivel a dokumentum címe mind magán az átiraton, mind pedig a kézirattári katalógusban félrevezető, olyan tartalmat ígér, melyről nincs szó az egykori átiratban. Az akadémiai kézirattár katalógusában a K 28/15 jelzetű kézirat *Bolyai János kéziratos hagyatéka ügyében a Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Elöljárósága levele a Városi Tanácsnak* címen szerepel, a kéziraton pedig – nem tudni, hogy Biás István jóvoltából²⁸ vagy az egykori archiválás folytán *A marosvásárhelyi ref. kollégium elöljáróságának átirata a Bolyai János hagyatékának visszaadása ügyében az ottani városi tanácshoz (1860)* cím olvasható. Ez utóbbi kétséget kizáróan azt sugallja, hogy a református kollégium elöljárósága vissza akarja szerezni Bolyai János kéziratos hagyatékát, mint jogos tulajdonát. Holott Bolyai János hagyatéka az átirat keltének időpontjáig egy percig sem volt a kollégium tulajdonában. Már pedig visszaadni csak olyan valamit lehet, ami korábban a reklamáló

²⁶ MTA KIK Kt. K 26/71, 1verso fol.

²⁷ MTA KIK Kt. K 28/15 recto fólió. Dr. Biás István másolata az eredeti dokumentumról.

²⁸ Az átirat Biás István másolatában van meg az akadémiai kézirattárban.

birtokában volt. „Bolyai János hagyatékának *visszaadása*” ügyében tehát a kollégiumnak nem volt és nem lehetett követelnivalója. És az előjárósági gyűlés nem is a Bolyai János hagyatéka miatt kereste meg a városi tanácsot, hanem azokért az egykor Bolyai Farkas tulajdonában lévő könyvekért és esetleges kéziratokért, melyeket Bolyai Farkas még életében végrendeletileg a kollégiumnak adományozott, s csakis használás végett engedhetett át fiának, Jánosnak. Jogos tulajdonát akarva visszaszerezni, illetve a visszaszerzésig megvédeni az elemi csapásoktól és a rongálódástól, a kollégiumi előjáróság azzal a kéréssel fordult a városi tanácshoz, hogy az oda letett, Bolyai János könyveit, iratait tartalmazó ládákat biztos helyen, elemi csapások ellen védve, lepecsételve tartsa, mivel azok között a kollégium jogos tulajdonát képező, Bolyai Farkastól származó könyvek-kéziratok is vannak. A kollégium előjárósága egyúttal felajánlotta, mint megoldást, hogy a hatóságilag lepecsételt ládákat helyezték letétbe a Főiskola elemi veszélyek ellen biztosított depositoriumába (értéktárába), ahol azokat az illetékesek további rendelkezéséig díjmentesen megőrzik. Saját tulajdonát védve a református Főiskola előjárósága egyúttal védelmébe vette Bolyai János elárvult hagyatékát is. Arra, hogy mikor történt meg a Bolyai-ládák átszállítása, pontosabban: egyáltalán megtörtént-e a kollégium átiratának hatására a Bolyai János hagyatékát tartalmazó ládák átszállítása a kollégium depositoriumába, nincs adatunk. Azt viszont a városi tanács 1860. október 8-i válaszából tudjuk, hogy „néhai Bolyai János úr hagyatéka a Cs. kir. itteni Járásbíróság kezelése alatt vagyon – s ez okon ebben intézkedni jelenleg tanács körén kívül esik.”²⁹

Felvetődhet a kérdés: mi készítette és miért éppen 1860. szeptember 29-én a kollégium előjáróságát arra, hogy lépéseket tegyen a Bolyai-ládák biztonságos elhelyezése érdekében? – Talán nem vetjük el túlságosan a sulykot, ha összefüggésbe hozzuk a kollégiumi átirat keletkezését a marosvásárhelyi járásbíróság azon rendeletével, mely 1860. szeptember 27-re tűzte ki Bolyai János összes ingóságának (ruházatának, háztartása tárgyainak, lakberendezésének és egyéb értéktárgyainak) árverezését a hagyatéki árverezési biztos, Carl Munker szállásán.³⁰ Valószínűnek tartom, hogy az árverezés tényének hatására ocsúdott fel a Főiskola vezetősége, hogy reális veszélyben vannak – Bolyai János irathagyatékával együtt – Bolyai Farkas kollégiumra testált könyvei és kéziratai is, és a veszély nemcsak természeti csapások képében áll fenn, de egy esetleges árverezés formájában is. Az 1860. szeptember 27-i árverezést a Bolyai-ládák – jöllehet akkor már ugyancsak Müncher Károly árverezési biztos szállásán voltak – elkerülték, feltehetően a Bolyai Gergely által említett ok miatt: a négy éven át „semmi felett folyó” hagyatéki tárgyalás miatt, de nem lehetett tudni, hogy mikor dönt úgy a helyi járásbíróság, hogy árverezés útján értékesíti a Bolyai-irathagyatékot is a katonai hatóság javára.

A további lépéseket nem ismerjük, Bolyai Gergely szűkszavú leírásából arra következtetünk, hogy a kéziratokat tartalmazó ládák továbbra is az árverezési biztos szállásán hányódtak, mert amikor „árverezni kezdték [Bolyai János] holmi fellelhetőit”, Dósa professzornak alig sikerült „az addig is gondoatlan, felszakadt pecsét alatti ládát a’ benne lévő irományokkal megmenteni, s a Collégium sequestrumába betenni”. Mindez arra vall, hogy a négy évig húzódó hagyatéki tárgyalás után, 1863-64-ben történhetett a Bolyai-kéziratok árverezése, melyek csak az árverezés után kerültek a kollégium „sequestrumába”, vagyis a kollégium gondnoksága alá.

Fel kell figyelniünk a jogot végzett Bolyai Gergely megfogalmazásának árnyaltságára, már ami Bolyai János irathagyatékának tulajdonjogi viszonyát illeti. Arról beszélt, hogy a bátyja iratait megmentő Dósa Elek professzor a kollégium őrizetére bízta a kéziratokat, és nem arról, hogy Bolyai János kéziratai a kollégium tulajdonába kerültek volna. A tulajdonjogi viszonyok pontos leírásának hátterében az áll, hogy Dósa Elek saját pénzén vásárolta meg az árverésen Bolyai János irathagyatékát, melyet aztán nem a maga szállására vitt, hanem a kollégiumban helyezett el.³¹ Később – számomra ismeretlen időben és ismeretlen körülmények között – Bolyai János „levéltári ládában” őrzött kézirat-hagyatéka a marosvásárhelyi református kollégium tulajdonába ment át. A tulajdonjogi viszonyoktól függetlenül Szabó Sámuel 1867 áprilisában a kollégium levéltárában nézhette át Bolyai János kéziratok

²⁹ MTA KIK Kt. K 28/15. verso fólió. (Biás István másolata az eredeti dokumentumról.)

³⁰ MTA KIK Kt. K 23/76. Bolyai János ingóságainak árverezésére vonatkozó rendelet. (német nyelvű) Biás István másolata. 1 fol. Marosvásárhely, 1860. szeptember 6. (Hints Elek hagyatéka)

³¹ Dósa Elek értékmentő cselekedetéről a Bolyai-szakirodalomban találtam egy rövid leírást, de akkor nem jegyeztem fel a pontos bibliográfiai adatokat, s utána hiába olvastam újra számos cikket, tanulmányt, hiába vettem újra kézbe köteteket, tudományos és népszerűsítő írásokat a Bolyaiakról, hiába olvastam végig kéziratok sokaságát, nem találtam meg másodszorra ezt a fontos információt.

hagyatékát, valószínű, abban találta meg nemcsak Bolyai János egyik nagyobb terjedelmű munkájának kéziratát, de Bolyai Farkas *Űrtanának* kéziratát is.

Az utóbbi megállapítás egyben azt is jelenti, hogy a Bolyai-kutatásban Szabó Sámuel volt az első, aki átnézte/látta a kéziratos Bolyai-hagyatékot, aki felfedezte a létét az addig még csak hírből sem ismert Bolyai János-kéziratnak, és Szabó Sámuel volt az is, aki lehetővé tette Paul Stäckelnek, hogy 1899-ben közzétett *A képzetes számok elmélete Bolyai János hátrahagyott irataiban* című tanulmányát a következő mondattal indítsa: „Hogy Bolyai János, az *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens* (Maros-Vásárhely, 1832) szerzője a képzetes számok elméletével is foglalkozott, azt már 1868-ban Schmidt Ferenc építész úr megjegyezte” a Grunert's Archivban közölt Bolyaiak életrajzában. [7]

Szabó Sámuel fogadatlan prókátoraként én meg azt jegyezném meg, hogy Schmidt Ferenc építész úrnak e tekintetben könnyű dolga volt, hiszen Szabó Sámuel oda készítette keze ügyébe a Bolyai-kéziratot. De azt is meg kell jegyeznem, hogy Schmidt Ferenc korrekten járt el Szabó Sámuellel szemben: a két Bolyai életrajzát tárgyaló tanulmányát azzal a jegyzettel tette közzé, hogy Szabó Sámuel jegyzeteinek felhasználásával készült. Érdekes módon azonban ezt a megjegyzést a szakirodalmi hivatkozásokban nemigen tüntetik fel. Átlapoztam a szakirodalom jó néhány szerzőjének jó néhány írását, és csupán két helyen talákoztam a Szabó Sámuel közreműködésére/szerepére való utalással: Koncz Józsefnek *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története* című művében, [3] illetve Szabó Péter egyik tanulmányában. [8] Az utóbbi hivatkozása egyúttal arról is tájékoztatja a késő utókort, hogy Szabó Sámuel fia sem tudott arról, hogy édesapja nem csupán jegyzetekkel látta el Schmidt Ferencet, hanem adatokat összefogó dolgozattal segítette a temesvári mérnököt a Bolyaiak életrajzában megírásában. Schmidt Ferenc tehát, akit – Szénássy szerint – Hoüel felkért a Bolyaiak életrajzában megírására, terjedelmes, kész életrajzot kapott Szabó Sámuelről a Marosvásárhelyről 1867. május 5-én küldött csomagban. Ennek ellenére a Schmidt német nyelven írt életrajzi tanulmánya csak nagy késéssel készült el, Schmidt 1867 utolsó napjaiban postázhatta írását Bordeaux-ba, mert Hoüel 1868. január 3-i levelében nyugtázta annak megérkezését, s franciára lefordítva csatolta az Appendix francia nyelvű kiadásához. Hamarosan német nyelven is megjelent az Appendix ugyancsak a Schmidt féle életrajzzal. Jóllehet ma már tudjuk, hogy Schmidt Ferenc hivatkozott Szabó Sámuel segítségére a Bolyai-életrajzok megírását illetően, érdekes módon Szénássy Barna sehol nem említi Szabó Sámuel nevét ilyen vonatkozásban. Arra viszont kitért, hogy Hoüel igen jónak találta Schmidt értekezését, és „megérkezése után azonnal bemutatta a bordeaux-i akadémia egyik ülésén. Mint írja, a jelenlevők nagy érdeklődéssel hallgatták. Bizonyos, hogy ez volt a két Bolyairól szóló első előadás mind hazánkat, mind a külföldet tekintve.” – És tegyük hozzá halkan: Szabó Sámuel Bolyai-életrajza lehetett volna az első magyar szerzőtől magyarul megjelent életrajza a két Bolyainak, ha Szabó Sámuel először nem Schmidtnek küldi el a Bolyaiakról szóló dolgozatát, hanem – eredeti szándékának megfelelően – először közli a *Széky Közlönyben*, s csak utána küldi el Schmidtnek a már közölt dolgozatot.

Hogy mindez nem így történt, nem tudjuk bizonyítékokkal alátámasztott magyarázatát adni. Csupán feltételezni és következtetni tudunk az adott körülmények ismeretében. Szabó Sámuelnek az a Bolyai-életrajza, melynek bírálatára Dósa Eleket kérte föl 1867. március 13-án – valószínű, nem tudományos igénnyel készült dolgozat volt, hanem az induló ismeretterjesztő hetilap profiljához illeszkedő népszerűsítő írás.³² Közvetve erre vall Szabó Sámuel Bolyai Gergelynek írt két levele, melyekben nem pusztán leírásokat, a szóbeliségben élő történeteket, hanem írásos dokumentumokat kér Bolyai Farkas másodszülött fiától apja és testvérbátyja életével és munkásságával kapcsolatban. Valószínűnek tartom, hogy Szabó – a Bolyai Gergelytől kapott dokumentáció és életrajzi vázlatok alapján – új életrajzot írt a két Bolyairól, és nem tartom kizártnak azt sem, hogy Szabó a Bolyai-dolgozatot német nyelven írta meg Schmidt számára. Az utóbbi feltételezést arra alapozom, hogy Franz Schmidt (aki és akinek családjában – Szénássy szerint – mindenki beszélt magyarul) magyar sógorával, Sulyok Mórral német nyelven levelezett, és Szabó Sámuelnek is német nyelvű leveleket küldött Franz Schmidt névaláírással.³³ Végso

³² Az is feltételezhető, hogy nem mindkét matematikus Bolyairól szólt, hanem csak a marosvásárhelyi református kollégium nagyhíru professzoráról, Bolyai Farkasról.

³³ Az a gyanúm, hogy Schmidt egyáltalán nem használta a Ferenc keresztnévet, csupán a Bolyai-szakirodalomban honosodott meg így a neve, annak következtében, hogy a 19. század második felében és a 20. század elején általánosan bevett szokás volt (és nemcsak a matematikai szakirodalomban), hogy az idegen szerzők keresztnévét magyarosították. Így lett, pl. a németországi matematikus Paul Stäckelből Stäckel Pál a magyarországi szaklapok közleményeiben.

sonon azonban – függetlenül attól, hogy Szabó Sámuel milyen nyelven írta meg Bolyai-tanulmányát – feltehetően nem volt ideje másolatot készíteni a Schmidtnek szánt dolgozatról, s így az egyetlen eredeti példányt küldte el. Valószínű, arra sem jutott ideje, hogy a *Székesi Közlöny* számára újra írja a dolgozatot, mert 1867. május másodikán – azoknak a napoknak az egyikén, mikor Szabó Sámuel postázásra készítette elő a Schmidtnek szánt Bolyai-műveket, és a maga Bolyai-dolgozatát – megszületett Szabó Sámuel és Nagy Katalin első gyermeke, az a Szabó Péter, aki negyven év múlva Bolyai-kutatóként válik ismertté a magyar matematikai tudománytörténetben. A boldog családapa – a levélnapló tanúsága szerint – Bolyai-életrajz írása helyett kisleány újabb és újabb „tudományáról” számolt be nap mint nap a kiterjedt rokonság hol egyik, hol másik tagjának, közben pedig megtette a szükséges lépéseket ahhoz, hogy az előírtnál hamarabb vizsgáztathassa tanítványait. Az előjáróság engedélyével, Szabó két héttel korábban tartotta meg az év végi vizsgákat, s „azonnal, május utolsó vagy június első napjaiban indult Párizsba” – írtam 2009-ben³⁴. [4]

4. A BOLYAI-KUTATÁS LEZÁRÁSÁNAK IDŐSZAKA SZABÓ SÁMUEL RÉSZÉRŐL

(1867. május 6. – 1867. december 31.)

A *Levél Napló* tanúsága szerint is Szabó Sámuel a vizsgák végeztével azonnal útra kelt, de nem Párizsba indult, csupán Kolozsvárra. 1867. június elsején már Kolozsvárról írt feleségének, és két nap múlva, június 3-án azt is közölte Marosvásárhelyen maradt feleségével, hogy „Ma határozta a gazd. egyll. Választmányi gyűlése, hogy július közepe előtt nem kell indulnom” (LN 1867/104. sz.). Ugyancsak a levélnapló tanúskodik arról is, hogy Szabó Sámuel a következő másfél hónap alatt (míg Marosvásárhelyen tartózkodott), Bolyai-ügyben egyetlen levelet sem írt. Csak 1867. július 29-én, Kolozsvárról küldött levelet Schmidt Ferencnek Temesvárra „a Bolyai féle ügyben”. Ebben arra kéri Schmidt Ferencet, hogy „az Appendix kiadhatása iránt mondja meg nézetét; ha akarja, hogy Villarssal³⁵ Párizsban találkozzam; irasson Houellel nekem oda egy pár sor ajánlatot” (LN 1867/151. sz.). Schmidt Ferencnek írt levelét közvetlenül Párizsba indulása előtt küldhette el, mert augusztus másodikán már Pestről írt feleségének. Bécsből augusztus 15-én újabb levelet küldött Schmidt Ferencnek Temesvárra. A levélnapló szűkszavú bejegyzése szerint Schmidt „intézkedjék az Appendix kiadása és németre fordításáról Lipcsében belátása szerint; Sept. közepéig írhat nekem Párisba vagy Biharinak³⁶ Vásárhelyre” (LN 1867/162. sz.).

Szabó Sámuel Schmidt Ferencnek címzett, 1867. július 29-i levelére Guillaume-Jules Hoüeltől kapott választ mintegy két hét múlva. Hoüel Thaonból, 1867. augusztus 27-ről keltezett leveléből derül ki, hogy Szabó Sámuel nemcsak Gauthier Villars könyvkiadóhoz kért Schmidt közvetítésével ajánló levelet, de szőlészeti-borászati szakemberhez is. Hoüel levele ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy a bordeaux-i matematikus tudatában volt annak, hogy Szabó Sámuel mit tett a két Bolyai megismertetése érdekében. Idézem a teljes levelet Keszeg Vilmos magyar fordításában és jegyzeteivel:

³⁴ Az 1867. május 16-i előjárósági gyűlésen tárgyalták Szabó Sámuel kérelmét, hogy „miután az Erdélyi Gazdasági Egylet a párisi világkiállításra küldöttjéül választotta, e megbízásnak, hogy megfelelhessen, engedtesse meg közvizsgáinak még a szorgidő két utolsó napján kitarthatására; úgyszintén, hogy e vizsgák letétele után azonnal útjára indulhasson.” (Előjárósági Gyűlések 1859–1969) Az előjáróság megadta az engedélyt. Az 1866/67-es iskolai év értesítője szerint „a II. bölcselmi osztály a növénytanból, az első bölcselmi osztály a magyar irodalom történetéből és ásványtanból vizsgáit – rendkívüli módon – május hó 27-n és 28-n tette le.” A vizsgák különben június 17-én kezdődtek, s tartottak a hónap végéig.

³⁵ Villars – Jean-Albert Gauthier-Villars (1828–1898) francia nyomdász és kiadó, apja és nagyapja is nyomdász volt. A párisi politechnikumot végezte, s mint távirómérnök működött 1863-ig. Ekkor lemondott, megvette az 1791-ben alapított Courcier-féle nyomdát és felvirágoztatta az által, hogy tudományos-, kiváltképpen matematikai művek kiadására szakosodott. (*Révai Nagy Lexikona* VIII. 1913: 381)

³⁶ Bihari – Bihari Sándor (1825–1903) – tanár, a református kollégium rektora (igazgatója), Marosvásárhely.

„Thaon³⁷, 1867. augusztus 27.

Uram,

Ma reggel levelet kaptam Schmidt úrtól Temesvárról, aki az ön párizsi tartózkodásáról értesít, és ön azon óhajáról, hogy ajánlólevelet szerezzek néhány olyan személyhez, akik agronómiával, pontosabban szőlészettel foglalkoznak. A legnagyobb szívességgel teljesíteném kérését, amennyiben ismernék valakit Párizsból, aki ezzel foglalkozik. Ismerőseim között az egyedüli személy, aki önnek felvilágosítást nyújthat, a Charlemagne középiskola³⁸ filozófia tanára, és aki egy szőlőültetvény tulajdonosa Bordeaux közelében. Minthogy ön bizonyára szeretné megismerni, mellékelek egy levelet, amit ön részemről átadhat, és amely alapján ön szívélyes fogadtatásra számíthat.

Elismeréssel tartozom önnek, uram, azokért az útbaigazításokért, melyeket öntől kaptam Schmidt úr közvetítésével a két eminens geometráról, akik dicsőséget hoznak az ön hazájára, és akiknek művei tudományos jelentőséggel bírnak. Az ifjú Bolyai által [hátra]hagyott néhány lapot századunk legfigyelemreméltóbb mesterművének tartom, és nagyon sajnálatos, hogy egy ennyire kiemelkedő matematikai zseni nem publikált egyebet. Hátrahagyott papírjainak átnézése során lehet, hogy kiemelhető lenne közülük néhány olyan mű, amely méltóképpen szerepelhetne az *Appendix* mellett. Az apja által írott néhány sor (*Tentamen*, tom I., 490. p.) alapján úgy tűnik, hogy az *Appendix* az ő kutatásainak csupán egyik részét tartalmazza. Aki a többi megtalálná és közölné, bizonyára a tudomány elismerésében részesülne.

Ugyanilyen fontos lenne egy másik kutatás, Gauss és Bolyai W. levelezése [levelezésének feltárása]. A modern kor két matematikai zsenijének és eminens szellemének fél évszázadot átfogó levelezése segítené a zseni megértését, az egyik legértékesebb munka lehetne, elkallódása nagyon sajnálatos lenne.

Amint ön is tudja, Schmidt úr jelenleg a két Bolyai biográfiáját szerkeszti, olyan dokumentumok alapján, amelyek jelentős része az ön szívélyességének tulajdonítható. Segíteni akarván, javasolom [Schmidt úrnak] tanulmánya francia fordításának közlését, és törekedni fogok, hogy az *Appendix* francia fordítása mellé kerüljön, amelynek kézírata már a birtokomban van. Ön nekünk, Schmidt úrnak és nekem a legnagyobb segítséget nyújtaná, ha további új dokumentumokat tudna beszerezni, amit mi felhasználnánk, elismerésünk jeléül az ön nevének jelzésével.

Engedje meg, hogy emlékül és elismerésem jeléül felajánljak önnek néhány munkát, amelynek én vagyok a szerzője, közülük kettőben azt kíséreltem meg, hogy igazságot szolgáltatassak az ön tudós honfitársainak. Minthogy a példányok nincsenek itt vidéken a kezemben, arra kérem önt, hogy a könyvkereskedőtől, Gauthier-Villars úrtól vegye át őket, akinek a raktárában megtalálhatók, Augustins rakpart, 55, a Pont-Neuf közelében. Elegendő, ha a mellékelt levelet felmutatja neki.

Uram, fogadja legnagyobb tiszteletem és őszinte hódolatom kifejezését,

J. Hoüel

A Bordeaux-i Tudományegyetem professzora,
jelenleg Thaonban, Creully, Calvados.”³⁹

Hoüel levelére Szabó Sámuel 1867. október 18-án, útban hazafelé, Mühlhausenből válaszolt. Idézem a levélnaplóban olvasható bejegyzést: „Mühlhausenből Jules Houel professornak Bordeauxban; megírom, hogy kaptam Gauthier Villarstól s a vásárhelyi főtanoda könyvtára számára elviszem fölajánlott műveit;⁴⁰ Bolyai és Gauss⁴¹ közt váltott levelek úgy tudom Sartorius v. Waltershausen⁴² profhoz kerültek Göttingába; Ponsot tanártól kapott arcképét is a könyvtárba tesszük művei mellé.⁴³ Egyebekről hazulról” (LN 1867/186. sz.).

³⁷ Thaon – Franciaországi település, Calvados megyében. K. V. megj.

³⁸ Charlemagne – Párizsi középiskola. K. V. megj.

³⁹ G. J. Hoüel levelének eredetije az MTA KIK Kt.-ben található K 29/112 jelzeten. – Itt mondok újólaj köszönetet Keszeg Vilmosnak önzetlen segítségéért: G. J. Hoüel hat és J. Battaglini egy francia nyelvű levélének magyar fordításáért és jegyzeteléséért.

⁴⁰ G. J. Hoüel műveit Szabó Sámuel valóban elhozta és elhelyezte a főtanoda könyvtárában. A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár Bolyai-állományában ma is megtalálható Hoüel hat műve.

⁴¹ Gauss – Karl Friedrich Gauss (1777–1855) német matematikus, fizikus, csillagász, Bolyai Farkas barátja.

⁴² Sartorius von Waltershausen, Wolfgang (1809–1876) – Német jog- és államtudós, Gauss halála idején a göttingeni egyetem tanára.

⁴³ Ponsot, ? – az a tanárember, akihez Szabó Sámuel ajánlólevelet kapott G. J. Hoüeltől. Szabó megkereste Evry sur Seine-ben, tőle kapta Hoüel fényképét, melyet végül nem helyezett el a főiskola könyvtárában. A fénykép

Hogy „egyebekről hazulról” írt-e Szabó Sámuel Hoüelnek, biztosan sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk, mivel hazatérése után Szabó nem folytatta levélregisztrét. Az 1867. október 30-i, 198-as számú bejegyzéssel a levélnapló megszakadt, 1867 utolsó két hónapjában és a következő évben-évtizedekben Szabó Sámuel többé nem regisztrálta levelezésének kimenő vagy beérkező darabjait. Bolyaiakkal kapcsolatos 1867-es levelezéséből azonban fennmaradt még két levél, melyek egyikét G. J. Hoüel írta neki 1867. november 13-án, a másikat Schmidt Ferenc 1867. december 31-én.

Hoüel 1867. november 13-i, második leveléből közelebbről megismerhetjük a francia tudós kutatói habitusát, szerteágazó érdeklődését, más kutatókhoz vagy éppen a kisegítőihez való viszonyulását, de azt is, hogy szeret fellengzősen fogalmazni annak érdekében, hogy motiválja a távoli Marosvásárhelyen öörete szorgoskodó kollégiumi tanárt. Idézem teljes egészében ezt a levelet is:

„Bordeaux, 1867. november 13.

Uram,

Megkaptam a Párizsból való távozása előtt írt levelet, és hálás vagyok a nekem küldött tájékoztatásért, és a két geometrával kapcsolatban tett ígéretéért, akiket az ön országa méltán tisztel. Nagy örömmel veszem tudomásul, hogy Gauss és Bolyai levelezése biztonságban van a göttingeni professzor kezében. Schmidt úr egyik levelének egy passzusa alapján attól tartottam, hogy a levelek elkallódtak vagy megsemmisültek. Azonban én jobban szeretném, ha ezek a levelek visszakerülnének az ön városába, ahol a kormány segítségével azonnal lehetőséget lehetne találni a gyűjtemény megjelentetésére, mert fontos lenne összevetni Gauss Schumacherrel folytatott levelezésével, amellyel rendelkezünk már.

A levelekből lenne megismerhető az az anomália, amely engem megrázott. A Schumacherrel való levelezésben Gauss több alkalommal értekezik a párhuzamosok elméletéről. Lobacsevszkij munkájának általam készített fordításában megneveztem a levelezésüknek az ezzel a témával kapcsolatos darabjait. Gauss egyikben se hivatkozta Bolyai J.-t, pedig az ő munkáját már a Lobacsevszkijé előtt ismernie kellett. Legalább is ez derül ki Bolyai W.⁴⁴ utolsó munkájának egy passzusából, a *Kurzer Grundriss eines Versuchs u.s.f.-ből*, ahol ez a passzus található (a 44. lapon): *Von hiesigen (nämlich Exemplaren der Untersuchungen, die in dem Tentamen veröffentlicht wurden) sind einige nach Wien, Berlin, Göttingen... noch dazumal hinaus geschickt worden: aus Göttingen schrieb der mathematische Riese, welcher aus erhabenen Thürmen, von den Sternen bis auf die tiefe Gründe mit gleichem Auge sieht; daß er überrascht war, gethan zu sehen, was er begonnen hat, um es unter seinen Papieren zu hinterlassen.*⁴⁵ Ezek után én nem értem, Gauss miért nem inkább Bolyai J.-ra hivatkozott Lobacsevszkij helyett, annál is inkább, mert az *Appendix* sokkal kiválóbb, mint az orosz geometra munkája.

Hosszú ideje nem kaptam híreket Schmidt úr részéről. Esetleg ön találkozhatott vele, amennyiben ön hazatértekor Temesváron utazott keresztül. Ha igen, akkor ön megírhatja nekem, mennyire haladt a Bolyairól szóló cikkével, amelyet türelmetlenül várok, hogy lefordíthassam. Ez a biográfia szükséges a geometra történetének kiegészítéséhez, amely Wurzbach *Biographisches Lexikon*⁴⁶-jából hiányosan ismerhető meg. Például Wurzbach egyetlen utalást sem tesz azokra a csapásokra, amelyeket Bolyainak az 1848-as magyarországi háborúban kellett elszenvednie, és Wurzbach Gauss életének egy epizódját adja meg Sartorius v[on] Waltershausen alapján

A *Tentamen* első kötetének végén a kiadók jegyzékében Szabó György R. T. Cancell nevét látom. Ez kétségkívül ön valamelyik előde.

Önök személyesen ismernie kellett, legalább látásból, az idős Bolyait és az ő fiát, Johannt. Értékes lenne az ön emlékeinek összegyűjtése.

Szabó Sámuel és Szabó Péter hagyatékával az MTA KIK Kézirattárába került. Jelzete: K 29/80. – Hoüel fényképét lásd a Függelékben.

⁴⁴ W. – Wolfgang, Farkas. K.V. megj.

⁴⁵ A német szöveg magyarul: „Ezek közül néhányat (nevezetesen a *Tentamen*ben megjelent vizsgálatok másolatait) Bécsbe, Berlinbe, Göttingenbe küldték... már akkoriban is: Göttingenből a matematikai óriás, aki magas tornyokból a csillagoktól a mélységekig ugyanazzal a szemmel látott, azt írta, hogy meglepődve látta, hogy befejeződött, amit ő elkezdett, és [de] papírai között hagyott.

⁴⁶ Constantin Wurzbach Ritter von Tannenberg *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* című lexikona 60 kötetben jelent meg 1856–1891 között, 24.254 szerző életrajzát tartalmazza. K. V. megj.

Arra is megkérném önt, hogy néhány szóban tájékoztasson városa Református Kollégiumának felépítéséről, nevének eredetéről.

Kezemben van a Tentamen egy példánya, Bolyai saját kezű bejegyzésével, amelynek hitelességét ön igazolta.⁴⁷ Minthogy Schmidt barátunk megajándékozott egy teljesebb példánnyal, az autográf példányt átengedtem a nápolyi Battaglini⁴⁸ professzornak, aki sokat foglalkozik Bolyai és Lobacsevszkij munkáival. Előtte azonban fényképes másolatot készítettem a kézírásról. Lenne szíves nekem megadni ezeknek a soroknak a fordítását?

Nagyon sajnálom, hogy nem mehettem Párizsba az ön itteni tartózkodása idején. Örültem volna a személyes megismerkedésnek. Kétségkívül azonban ez nem lesz az ön utolsó franciaországi utazása, és a következő alkalommal több szerencsénk lesz majd. El kell jönnie Bordeauxba. Akkorra gazdagabb tájékoztatást készítek elő önnek a szőlészetről, és megmutatom önnek azokat a szőlőültetvényeket, amelyek a világ legjobb borait adják.

Hízelgő az a megtiszteltetés, amelyben ön a képem és a munkáim által részesít, amelyek a Bolyai művek mellett diadalmas társaságba kerülnek. Ami önt illeti, nagy örömet szerezne nekem, ha elküldené a fényképét, amely Schmidt barátunk képe mellett dolgozószobámat díszítené.

Nagyon elégedett vagyok, hogy önnel levelező kapcsolatba léptem, szeretném, ha ez a kapcsolat megmaradna, és azt a szívességet kérem öntől, hogy néha írjon nekem. Mindkettőnk számára az lenne a legkényelmesebb, ha mindenikünk a maga nyelvén írna: én könnyen olvasok németül, az írás [ezen a nyelven] azonban némi nehézséget okoz.

Fogadja, Uram, tiszteletem és őszinte hódolatom bizonyítékát,

J. Houël

Cours d'Aquitaine, 82. Bordeaux⁴⁹

Mint korábban már említettem, a levélnapló hiányában nem állíthatjuk biztosan, hogy Szabó válaszolt-e vagy sem Houëlnek erre a levelére. Egy véletlenszerűen említett tény Houël egyik későbbi levelében – melyre a továbbiakban fogok reflektálni –, arra enged következtetni, hogy Szabó Sámuel nem hagyta válasz nélkül az 1867. november 13-i Houël-levelet, vagy legalábbis valamikor e levél érkezése után Szabó Sámuel egyszer még írt Houëlnek.

Nem lehetünk biztosak abban sem, hogy Schmidt Ferenc 1867. december 31-i levelére Szabó Sámuel válaszolt volna a következő évben. 1868-ban Szabó már nem kezdett új levélregisztert, így nem követhetjük nyomon levelezésének eseményeit, de kétségesnek tartjuk azért is Szabó válaszelevelének megírását, mert úgy tűnik, hogy a vásárhelyi tanár egyszer s mindenkorra lezártnak, befejezettnek tekintette a maga részéről a Bolyaiakkal való további foglalkozást.

Schmidt Ferenc Szabó Sámuelnek írt, információkban gazdag utolsó levele válasz volt Szabó hónapokkal korábban – Kolozsvárról, illetve Bécsből – küldött leveleire. Válasza késését Schmidt részben azzal indokolta, hogy Szabó megígérte, hogy még egyszer írni fog neki, arra várt tehát, részben pedig azzal, hogy „a tudott/ismert ügyben, mely alkalmat adott arra”, hogy Szabót megismerje, sajnos még nem ért el „kielégítő eredményt.” –Vagyis nem készült még el a Bolyaiak életrajzával. Ellenben újra közzétette Bolyai Farkas 1851-es *Kurzer Grundriss*-ét, melyből példányokat küldött eladásra Marosvásárhelyre. Érdeklődik, hogy sikerült-e sok példányt eladni a *Kurzer Grundriss*ből?⁵⁰ Feltehetően Szabó sürgetésére válaszolt Schmidt, mikor arról is írt, hogy „az Úrtan kegyesen rám bízott kézíratos példányát ajánlva/elismervény ellenében januárban biztosan vissza fogom küldeni”.

⁴⁷ Szabó Sámuel a bejegyzés hitelességét 1867. február 20-án igazolta. Ld. az MTA KIK Kt. K 28/28 jelzetű kéziratát. – A hitelességet igazoló kézirat egyúttal arra is bizonyíték, hogy Szabó Sámuel Sulyok Mór felkérő levele előtt csaknem egy hónappal már kapcsolatban állt Schmidt Ferencel és általa Guillaume-Jules Houëllel.

⁴⁸ Giuseppe Battaglini (1826–1894) olasz matematikus. K. V. megj.

⁴⁹ MTA KIK Kt. K 29/113.

⁵⁰ Schmidt Ferenc levelének a *Kurzer Grundriss* újrakiadásával kapcsolatos passzusa nehezen értelmezhető az 'anonziren' szó írása és jelentése miatt. Az 'annoncieren' szónak kettős jelentése van: egyaránt használható 'hirdet' és 'közvettesz' értelemben. Nem világos, hogy Schmidt a Grunert Archivban hirdette a mű megjelenését, vagy abban a folyóiratban tette közzé. Ezért a Függelékben közöljük a Schmidt-levelnek azt az oldalát, melyen a *Kurzer Grundriss*-szel foglalkozik, és közöljük a teljes levél magyar nyersfordítását.

1867 utolsó napján írt levelében Schmidt Ferenc külön is kitért Szabó Sámuel Bécsből, 1867. aug. 15-én küldött levelére, melyben Szabó arra figyelmeztette őt, hogy „intézkedjék az Appendix kiadása és németre fordításáról Lipcsében belátása szerint”.

„Azonnal írtam Drezdába Dr. Baltzernek – olvashatjuk Schmidt utolsó levelében –, arra kérve őt, hogy kiadójával (Hirzel-lel) tárgyaljon az »Appendix«-szel kapcsolatban. Csak december 2-án kaptam rá választ, melyben megjegyezték, hogy vele [az Appendix-szel) könyvkereskedői üzlet nem érhető el, és hogy a pesti Akadémia kötelessége lenne a Bolyaiak műveit kiadni. Küldtem egy cikket ebben az értelemben a Grunert Archiv-nak, amely rövidesen megjelenik, és abban közöltem néhány adatot a két Bolyairól, már amennyi akkor a rendelkezésemre állt. Hoüel és Baltzer hamarosan újra kiadják Bolyai Appendixét, valószínűleg a bordeaux-i és lipcsei Akadémia emlékirataiban. – Ha a pesti Akadémia túl rest ahhoz, hogy kiüntesse embereit, akkor a külföldieknek kell azt kezdeményezniük. Talán így később majd ott is belátják, hogy a Bolyaiak milyen nagy emberek voltak.”

Schmidt Ferenc levelének fenti részlete hiteles bizonyíték egyrészt arra, hogy Bolyai János Appendixe 1867-ben sem franciául, sem németül nem jelent meg, másrészt arra, hogy Schmidt Ferenc először a Grunert Archivnak küldte el a két Bolyairól készült életrajzi dolgozatát, de hiányos adatokkal.

Hoüelhez hasonlóan 1867. december 31-i levelében Schmidt Ferenc is szóba hozta Bolyai János kézíratainak problémáját:

„Mi a helyzet B. János kézírataival? Ha rám bízna őket, átnézném, rendszerezném és amit használhatónak vélek, elküldeném Hoüelnek és Baltzernek további átnézésre és kiadásra. Ily módon a műveket lelkiismeretesen és szeretettel bírálhatnánk el. – Ezáltal megszűnne az a félelem is, hogy Bolyai érdemei csorbulnának. – Hoüel és Baltzer becsületes emberek, azon kívül az iratok előbb az én kezemen mennének át. Tudna-e Ön más, jobb utat ajánlani? A pesti Akadémiának távolról sem tulajdonítok annyi szeretetet/megbecsülést és kitartást, mint amennyi hármunkban van.”

Végezetül Schmidt Ferenc még azt az érdekes és számottevő elgondolását is megpendítette, hogy „legfeljebb egy éven belül a geometria alapjait a Bolyai-módszer szerint be kellene építeni a magyar tankönyvekbe”. „Én nem adom fel a reményt” – tette hozzá.⁵¹

Amint a fentiekből kitűnik, Schmidt Ferenc mintha elkezdett volna külön utakon járni, Hoüeltől függetlenül újra megjelentette a Kurzer Grundriss, Bolyai János kézíratainak feldolgozása foglalkoztatta, külön tárgyalt az Appendix német nyelvű kiadásának lehetőségeiről, miközben Hoüel hiába várta a Bolyaiak életrajzát, hogy franciára fordítva minél hamarabb megjelentethesse az Appendix francia nyelvű kiadásának társaságában. „Hosszú ideje nem kaptam híreket Schmidt úr részéről – olvashatjuk Hoüel Szabó Sámuelnek írt 1867. november 13-i levelében –. Esetleg ön találkozhatott vele, amennyiben ön hazatértekor Temesváron utazott keresztül. Ha igen, akkor ön megírhatja nekem, mennyire haladt a Bolyairól szóló cikkével, amelyet türelmetlenül várok, hogy lefordíthassam.” A Hoüel által elképzelt alkalom – a temesvári személyes találkozás nyilván nem történt meg, Szabó Sámuel azonban Schmidt december 31-i levele alapján bőségesen tudott volna referálni arról, hogy mire jutott Schmidt Ferenc a Bolyai-cikk megírásában. Levelének mindjárt a kezdetén Schmidt azzal mentegetőzött késői válasza miatt, hogy „az ismert ügyben, mely alkalmat adott arra”, hogy Szabót megismerje, sajnos, még nem ért el „kielégítő eredményt”, vagyis nem készült még el a Bolyaiak életrajzával. Máshol meg arról tett említést, hogy a Grunert Archivnak hiányos adatokkal küldte el a Bolyaiakról szóló írását. Az ilyen és ezekhez hasonló burkolt célzásokon túl Schmidt 1867. december 31-i levelének nagy hányadát olyan kérdések és kérések teszik ki, melyek oda konkludálnak, hogy a temesvári építész nem ismer egy sor adatot a Bolyaiak, főképpen Bolyai János életrajzából. Hogy milyen gondokkal küszködött Schmidt Ferenc, szólaljon meg ő maga:

„Hogyan áll a dolog a mi nagy/neves Bolyai Farkasunk arcképével kapcsolatban? Nem kaphatnék két példányt vagy inkább háromat, Baltzer, Hoüel és a magam számára?

Ugyancsak kíváncsi lenne egy arckép Jánosról is. Kérnék néhány adatot B. Jánossal kapcsolatban, mégpedig: 1) születésnap, hely és év. Egy bécsi barátomon keresztül a hadügyminisztériumból a következő adatokat kaptam: Bolyai János született 1802. december 15-én

⁵¹ MTA KIK Kt. K 29/152.

Kolozsváron, 1822. szept. 7-én lett kadét/tisztiiskolás, 1823. szept. 1-én alhadnagy, 1833. június 16-tól századosként/kapitányként nyugdíjazták.

Helyesek ezek az adatok?

Halála napját nem sikerült megtudnom, ezért nagyon sürgősen szükségem lenne rá. Egyáltalán nagyon hálás lennék minden adatért a két B.-ről. – Mi a helyzet a B. János életrajzával? Megjelent már? Ha igen, kérnék belőle egy példányt. – Mindenért amit itt kérek, köszönettel kész lennék fizetni, még pedig utánvétellel, vagy ahogy kívánja.

Elküldené nekem a még életben levő Bolyai Gergely címét – talán beszerezne/szolgáltatna számomra adatokat is még, vagy legalább az arcképeket.”

Ma már aligha tisztázható – vélnémek első reflexióként –, hogy Szabó Sámuelnek a *Székely Közlöny*be szánt Bolyai-életrajzáról van-e szó, vagy a vásárhelyi tanár külön is akart írni Bolyai Jánosról. De azért is különös és megmagyarázhatatlan a Bolyai János életrajzával kapcsolatos Schmidt-kérés, mert az 1867. május 5-én postázott csomagban Szabó 6/8-ad ív terjedelmű dolgozatot küldött Schmidtnek „a két Bolyairól és műveikről”. Ezt a dolgozatot nem ismerjük, viszont ismerjük e dolgozat primer forrását: Bolyai Gergely összefoglaló vázlatát apja és bátyja életútjáról.⁵² És mind a Bolyai Farkas-életrajzban, mind pedig Bolyai János rövid életrajzában a születési és elhalálozási időpontok év, hónap és nap pontosságával szerepelnek. Kétlem, hogy Szabó Sámuel elhagyta volna a hónapok és napok pontos megjelölését az életutak kezdő és végső pontjainál.

Az első, magyarázó/megengedő gondolatok múltán Schmidt Ferenc Bolyaiak életrajza iránti intenzív érdeklődése azt a gyanút ébreszti a mai kutatóban, hogy Schmidt a Bolyaiak életrajzában írása közben „leragadt” Szabó Sámuel első neki írt levelénél, melyben Szabó 1867. március 13-án azt közölte vele, hogy „Wittich útján 10 napja megküldöttük a Bolyaiféle munkákat. Az életrajzot a *Székely Közlöny*ből, ha kell megkaphatja” (LN. 1867/38. sz.) Ugyanazon a napon Szabó Sámuel Sulyok Mór felkérésére válaszolva nemcsak a Bolyai-munkák Temesvárra való elküldéséről számolt be, de említést tett arról is, hogy „életrajz vázlatot is mellékel” a Schmidtnek postázott küldeményhez. Úgy tűnik, hogy Schmidt az 1867. március 13-i Szabó-levelekben közölt hiányos információk miatt sürgette a pontos életrajzi adatokat, hiszen 1867. december 31-i levelében semmi jelét nem adta annak, hogy Szabótól 6/8 ívnyi dolgozatot kapott volna május 5-én „a két Bolyairól és műveikről”. Megfeledezett volna a temesvári építőmester Szabó dolgozatáról? Vagy nem kapta volna meg a küldeményt? Az utóbbi feltételezést teljes biztonsággal kizárhatjuk. Hiszen Szabó Sámuel a Bolyai-dolgozatot ugyanabban a csomagban indította útnak Temesvárra, mint amelyikben Bolyai Farkas *Úrtaná*nak és Bolyai János ismeretlen művének kéziratát küldte el Schmidtnek, aki az *Úrtan* kéziratának visszaküldését 1868 januárjára ígérte.

Mi történt Szabó Sámuel Bolyaiakról szóló dolgozatával? Schmidt december 31-i leveléből az derül ki, hogy nem tudott róla, vagy nem akart tudni róla, mert elvesztette, vagy elkavarodott a papírjai között, s szégyellte bevallani a valóságot? Vagy meg sem nézte az 1867. május 5-én elküldött csomag tartalmát, s így amikor nekilátott a Bolyaiak életrajzában megírásához, arra az életrajzi vázlatra támaszkodhatott csupán, amelyet Szabó valamikor 1867 februárjában-márciusában állított össze, olyan időpontban, amikor még ő sem ismerte a pontos életrajzi adatokat? Kérdések, melyekre a választ nem tudjuk. A Szabó Sámuelnek 1868-ban írt Hoüel-levelekből derül ki aztán, hogy Schmidt Ferenc és Hoüel minden igyekezte ellenére a válasz nélkül hagyott levelek miatt végül Schmidt ugyanazt az adathiányos életrajzi tanulmányt küldte el Bordeaux-ba Hoüelnek, mint amit korábban a *Grunert Archiv*nak postázott.

Schmidt Ferenc 1867. december 31-i levelével nemcsak a Bolyai-kutatás kezdeti, első éve zárult le, hanem egyszer s mindenkorra Szabó Sámuel segédkezése is a Bolyai-kutatásban. Mai szemmel nézve, és tudva azt, hogy Szabó Sámuelre 1868-ban az az iskolán kívüli feladat is várt, hogy egyedüli szerkesztőként biztosítsa a *Székely Közlöny* további megjelenését és korábbi színvonalát, nem kétséges, hogy a vásárhelyi tanár igyekezett végképp lezárni a maga részéről a Bolyaiakkal való foglalkozást. Annál is inkább törekedhetett erre, mivel Hoüel fent idézett első levelében világosan értésére adta, hogy milyen szerepet szánt neki a francia tudós a továbbiakban. „Ön nekünk, Schmidt úrnak és nekem a legnagyobb segítséget nyújtaná – írta Hoüel 1867. augusztus 27-i levelében –, ha további új

⁵² Lásd az MTA KIK Kt. K 26/70–71 jelzetű kéziratokat, és lásd a Függelékben a Bolyai Gergely által írt Bolyai János-életrajzot.

dokumentumokat tudna beszerezni, amit mi felhasználnánk, elismerésünk jeléül az ön nevének jelzésével.” Hoüel második, 1867. november 13-i levele is több olyan elemet tartalmazott, melyek Szabó Sámuelnek inkább taszíthatták, mint vonzózták volna a Bolyai-kutatás folytatására. Gauss Bolyai Jánossal szemben tanúsított – Hoüel által joggal anomáliának tartott – magatartásának felemlegetése, vagyis kifejezetten szakmai kérdés felvetése és boncolgatása kívül esett Szabó Sámuel kompetenciáján és érdeklődési körén; riasztólag hathatott a vásárhelyi tanárra az is, hogy Hoüel számlálatlanul ontotta az újabb és újabb kérdéseket fölöttébb bőbeszédű levelében, melyet így fejezett be: „Nagyon elégedett vagyok, hogy önnel levelező kapcsolatba léptem, szeretném, ha ez a kapcsolat megmaradna, és azt a szívességet kérem öntől, hogy néha írjon nekem. Mindkettőnk számára az lenne a legkényelmesebb, ha mindenikünk a maga nyelvén írna: én könnyen olvasok németül, az írás [ezen a nyelven] azonban némi nehézséget okoz.”⁵³ Az 1849-es honvédfőhadnagy Szabó Sámuel hideg zuhanyként érthette Hoüelnek e javaslata, pontosabban az, hogy német anyanyelvüként tartotta számon. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Szabó többé egyetlen Hoüel levélre sem válaszolt. Pedig a francia tudós 1868 első felében kitartóan ostromolta Szabó Sámuel a leveleivel.⁵⁴ És hogy Szabó nem válaszolt rájuk, biztosan tudjuk onnan, hogy amikor Szabó Péter az apja íróasztalfiókjaiban megtalálta a Bolyai-kéziratokat és azokkal együtt az apjának írt Schmidt Ferenc-, Hoüel- és Battaglini-leveleket, a Hoüel levelek közül kettőt is – az 1868. január 20-i és az április 22-i keltezésűt – felbontatlanul találta. E két levél borítékán ma is olvasható Szabó Péter feljegyzése: „Ez a levél felbontatlan maradt 1906. IX. 23-ig”. A másik két – 1868. február 27-én és május 21-én írt – Hoüel-levelet felbontotta ugyan, de azokra sem válaszolt, mint ahogy Giuseppe Battaglini sem kapott választ Szabó Sámuelnek írt 1868. szeptember 5-i levelére, melyben az olasz tudós a kiadatlan Bolyai-kéziratok ügyét feszegette.⁵⁵

Hoüel válasz nélkül hagyott leveleinek is központi témája a Bolyaiak, első sorban Bolyai János kéziratok hagyatékához való hozzáférés, melyet Schmidthez és Battaglinihez hasonlóan Szabó Sámuel közreműködése által vélt megvalósíthatónak. Fel kell azonban figyelni az 1868-ban írt Hoüel-levelek egy új tartalmi elemére: továbbra is Szabó Sámuelnek címezte ugyan a leveleit, de szemmel láthatóan tudatában volt annak, hogy nem Szabó, hanem a Református Kollégium (Előjárósága) dönt a Bolyai-kéziratok ügyében.

*„A Református Kollégium Európa összes geometriájának elismerését vívná ki, és fényt vetne a magyar tudományra – olvashatjuk Hoüel 1868. január 20-i levelében –, ha társulna ahhoz az erőfeszítésünkhöz, hogy a feledésből kiemeljük az annyira értékes dokumentumokat. Ami engem illet – folytatja Hoüel a gyözködést – bizonyára megtalálom a módját annak, hogy kinyomtassam vagy Franciaországban, vagy Itáliában vagy Németországban, amennyiben a Református Kollégium eljuttatja hozzám a matematikát különösen érdeklő dokumentumok másolatát. Mindössze annyit kérek, hogy amelyek magyar nyelven készültek, azokat nekem vagy német vagy latin fordításban küldjék el. Amennyiben a Református Kollégium elfogadja a javaslatomat, először a tetraéderekről szóló kéziratot kellene megkeresni, amely az Appendix folytatása, és amely alkalmas lenne a publikálás folytatására; ezt követően egy, az imaginárius mennyiségekről szóló munkát [kellene kinyomtatni], amelyet maga Bolyai J. javasolt kiadásra 1853-ban. Azután egyéb munkák kerülnének kiadásra, amennyiben bukkannak fel ilyenek.”*⁵⁶

Hoüel tudott arról is, hogy Bolyai János kéziratai 1868-ban letétben voltak a kollégium könyvtárában.⁵⁷

⁵³ Hoüel idézett levelének lelőhelye: MTA KIK Kt. K 29/113.

⁵⁴ Hoüel 1868-ban négy levelet írt Szabó Sámuelnek: 1868. január 20-án (MTA KIK Kt. K 29/114), 1868. február 27-én (MTA KIK Kt. K 29/115), 1868. április 22-én (MTA KIK Kt. K 29/116) és 1868. május 21-én (MTA KIK Kt. K 29/117). – Az 1868-ban írt négy Hoüel levelet Keszeg Vilmos magyar fordításában és jegyzeteivel lásd a Függelékben.

⁵⁵ G. Battaglini francia nyelvű levelének magyar szövegét Keszeg Vilmos fordításában lásd a Függelékben.

⁵⁶ MTA KIK Kt. K 29/114, 1^v–2. fol. –

⁵⁷ Erre a tényre utaltam Hoüel 1867. november 13-án írt levelével kapcsolatban, hogy Szabó Sámuel – valószínű – írt még egy alkalommal Hoüelnek, hiszen csak tőle tudhatta meg a francia tudós, hogy Bolyai János kéziratok hagyatéka nem a református kollégium tulajdona, Bolyai János kéziratai a kollégium könyvtárában csupán letétben vannak. Sőt, azt is tudjuk pontosítani, hogy Szabó „válaszlevelét” minden bizonnyal csak november végén vagy decemberben indíthatta útnak: Hoüel 1867. november 13-án írt levele – a borítékon látható postai bélyegzők alapján – Bordeaux–Paris–Wien–Maros Vásárhely útvonalon 1867. november 20-án érkezett meg

„A Társaságunk büszke lenne arra – írja 1868. február 22-én –, hogy hozzájárulhat az eminens geometra posztumusz műveinek kiadásához. Minden arra enged következtetni, hogy a könyvtárban letétbe helyezett papírok között jelentős dokumentumok is lappanganak, olyan témákkal kapcsolatban, amelyeket senki sem tárgyalt, és amelyek bekerülhetnének a matematikai tudomány alapvető dokumentumai közé. Ezért arra kérjük a Református Kollégiumot, hogy ne fossza meg a tudományos világot ezektől az érdekes munkáktól, és mi felajánljuk áldozatos segítségünket ezek megjelentetéséhez.”⁵⁸

A fent idézett és a hozzájuk hasonló mondatokból arra lehet következtetni, hogy Hoüel levelei nem pusztán Szabó Sámuel egyéni döntése folytán maradtak megválaszolatlanul. A Református Kollégiumnak is lehettek fenntartásai a Bolyai-kéziratok külföldi tudósok kezébe juttatásával kapcsolatban, de hogy mi okon-jogon, írásos dokumentumokkal nem tudjuk bizonyítani. Szabó Sámuel 1867-es levélnaplójának bejegyzései alapján viszont magyarázatot találunk arra, hogy mi befolyásolhatta a marosvásárhelyi református kollégium elöljáróságát a Bolyai-kutatáshoz való viszonyulásának módosításában.

A Párizsból hazafelé induló Szabó Sámuel több helyen is megszakította útját rövid pihenőre: 1867. október 22-én megállt Bécsben, hogy találkozzék orvostanhallgató sógorával, Nagy Józseffel (LN 1867/187. sz.). 23-án este Pestre utazott azzal a szándékkal, hogy folytatja útját Nagyváradig vonattal, s onnan Kolozsvárig – ahol feleségét és kisfiát hagyta – Biassini gyorskocsijával. Pesten azonban tudomására jutott, hogy Dósa Elek súlyos beteg, az orvosok életben maradásáért küzdenek. Szabó Deák József marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak (kinek felesége testvére volt Dósa Elek néhai feleségének) 1867. október 25-én írt részletesen Dósa Elek állapotáról, és arról is, hogy „alig van valami remény megmaradásához” (LN 1867/188. sz.). Október 26-án Deák Józsefnek újból írt: arról értesítette, hogy „tegnap Dósa állapota valamit javult; a betegség hosszabbra fog nyúlni, de vége kétséges” (LN 1867/191. sz.). Ugyanazon a napon feleségének viszont azt táviratozta, hogy „Dósa állapota veszélyes, érette ma még itt maradtam; holnap reggel indulok” (LN 1867/192. sz.). Szabó Sámuel 1867. október 28-án már Kolozsváron volt, október 29-én Kolozsvárról írt Deák Józsefnek Marosvásárhelyre Dósa állapotáról, amit utolsó nap látott. „Dr. Kovács azt mondja – olvashatjuk a 196. számú bejegyzésben – hogy van reménye, de a hosszú tartam alatt könnyen vehet a baj rosz indulatot”.

Mint már említettem, Szabó Sámuel levélnaplója a 198. számú, 1867. október 30-i bejegyzéssel véget ért. 1867 utolsó két hónapjában és a következő évben/években Szabó Sámuel többé nem készített levélregisztert. Így a korabeli újságokból szerezhettünk tudomást arról, hogy Dósa Elek 1867. november 19-én távozott az élők sorából.

Dósa Elek halálával új helyzet állt elő Bolyai János irathagyatékát illetően. Mint korábban idéztem, Hoüel 1868. február 22-i leveléből tudjuk, hogy addig az időpontig Bolyai János kollégiumban őrzött kéziratai „a levéltári ládában” – ahogy Bolyai Gergely emlegette – csak letétként szerepeltek a kollégium könyvtárában vagy depositoriumában. Bolyai Farkas műveivel és könyveivel ellentétben (melyeket a kollégiumi tanár még életében végrendeletileg a kollégiumnak adományozott) Bolyai János kéziratai nem voltak a kollégium tulajdonában; az a bizonyos árverezés után Dósa Elek birtokolta, ő diszponált Bolyai János irathagyatéka fölött, halála után pedig örökösei lettek a felbecsülhetetlen értékű kéziratok tulajdonjogának várományosai. Ez egyben azt is jelentette, hogy míg le nem folytatták a hagyatéki tárgyalást, míg nem tisztázódtak a jogviszonyok Bolyai János kéziratait illetően, senki nem nyúlhatott a kéziratokhoz. Már csak azért sem, mert minden bizonnyal zár alatt, lepecsételve tartották Dósa Elek halála után. Ennek a helyzetnek is lehetett az egyenes következménye, hogy Szabó Sámuel végleg felhagyott a Bolyai-kutatók istápolásával, fel sem bontotta Hoüel némelyik levelét, vagy ha történetesen felbontotta, akkor is válasz nélkül hagyta az összes 1868-ban neki írott, Bolyaiakkal kapcsolatos levelet.

Úgy vélem, Szabó Sámuel okkal-joggal gondolhatta azt, hogy a maga részéről 1867-ben mindent megtett, amit megtehetett a Bolyai-kutatás érdekében, tovább azonban nem kívánt részt venni egy olyan felállású csapat munkájában, melyben neki (és a Református Kollégiumnak) a további új Bolyai-művek

Marosvásárhelyre. Olyan időpontban, amikor a Kollégiumot és az egész várost Dósa Elek halálhíre rendítette meg és foglalkoztatta.

⁵⁸ MTA KIK Kt. K 29/115.

„beszerzőjének/szállítójának” szerepét szánták, melyeket aztán Schmidt és Hoüel megjelentetnének. Ez a szereposztás bizonyára nem tetszett Szabó Sámuelnek, s hogy ne kelljen újra és újra visszautasítania Schmidt, Hoüel vagy Battaglini nyomulását, nem válaszolt a leveleikre.

De az is lehet, hogy a válaszok elmulasztásának sokkal egyszerűbb a magyarázata. 1868 tavaszára Szabó már tudta, hogy a következő, 1868/69-es tanévet a kolozsvári református kollégiumban fogja kezdeni. Utolsó marosvásárhelyi tanévének második félévében Szabó arra törekedhetett, hogy iskolai és iskolán kívüli munkáit a tanév végéig bevégezze, rendbe tegye, hogy a szünidő beálltával átköltözhessen Kolozsvárra. Másképpen fogalmazva: Szabó Sámuelnek aligha jutott ideje tovább is foglalkozni Bolyai-ügyekkel, s egyszerűbbnek látta elzárkózni a mindegyre érkező régi és újabb kérések-kérdések elől, mint hogy magyarázkodással teli válaszleveleket küldözgessen Hoüelnek. És ne feledjük el azt se, hogy egy olyan csalódás, negatív élmény után, mint amit Schmidt Ferenc idézett elő, akinek a kezén valamiképpen elsikkadt egy kész, kidolgozott Bolyai-életrajz, s ezek után, mintha mi sem történt volna, adatszolgáltatást várt el Szabótól, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Szabó további fölösleges munkára, hiábavaló erőfeszítésre nem volt hajlandó.

Ami a francia tudóst illeti – nem meglepő, hogy öt hónapi kitartó kísérletezés után dühösen fakadt ki Schmidtnek írt egyik levelében Szabó hallgatása miatt. De csak ott háborgott! A Szabó Sámuelnek írt leveleiben még csak halvány célzás sincs arra nézve, hogy hiába írja a leveleit, hiába kér segítséget Szabótól, hogy semmiféle válasz nem érkezik a marosvásárhelyi tanártól. És azt sem hallgathatjuk el, hogy Hoüel 1868-ban írt és megválaszolatlanul maradt levelei nemcsak a távlati tervek ébrentartása miatt íródtak; közvetlen, sürgős segítségkérést is tartalmazott mind a négy levél. A Schmidt Ferenc 1867 utolsó napján írt levelében kért segítség – Bolyai János születésének és halálának hónapja-napja, a hiányzó Bolyai-arc képek ügye, egyáltalán, újabb, addig nem érintett életrajzi adatok megküldésére vonatkozó kérések – mind a négy levélnek fontos részét képezték. Annál is inkább, mivel Hoüelt a bordeaux-i tudományos társaság és a nyomda egyaránt prés alatt tartotta, mert a Társaság periodikája a franciára fordítandó Schmidt-tanulmány elkészültére várva nagy késésben volt: az 1867-es *Memoires* végül 1868 késő tavaszán-nyár elején jött ki a nyomdából.[5] Ugyanez történt az *Appendix* és a Schmidt-tanulmány német nyelvű kiadásával is: a *Grunert's Archiv* 1867-es kötetében jelentek meg, de 1868-ban.[6]

A Szabó Sámuelnek 1868-ban küldött Hoüel-levelek egybehangzóan megerősítik Szénássy Barnának azon fontos megállapítását, hogy az első *Appendix*-fordítások, valamint a velük párhuzamosan elkészült Schmidt-féle életrajzok nyomdából való kikerülésének ideje nem mindenütt egyezik meg a közzevető folyóiratokon feltüntetett évvel, s ennek következtében megjelenésük sorrendje is más, mint amit a folyóiratokon feltüntetett évszámok alapján gondolnánk. Az a furcsa sorrend figyelhető meg az első *Appendix*-fordítások megjelenésében, hogy a formálisan és ténylegesen is 1868-ban elsőként megjelent olasz fordítást a bordeaux-i 1867-es *Memoires*-ban 1868 közepe táján kijött francia fordítás követte másodikként, s e kettő után végül harmadikként az *Appendix* német nyelvű fordítása jelent meg, melyet Schmidt Ferenc életrajzi tanulmányával együtt a *Grunert's Archiv* 1867-es kötete hozta nyilvánosságra 1868-ban.

Látszat és valóság illetén való összekeveredésére hiába hívta fel a figyelmet Szénássy Barna, maga is eltájolódott a Bolyai-kutatás kezdeti időszakának ismertetése során a történések időrendi sorrendjében. Ezt ugyan a Szénássy-tanulmányról egészében véve nem jelenthetem ki, mert nem áll módomban levélről levélre ellenőrizni a hivatkozott vagy idézett levelek keltezését; Szabó Sámuel vonatkozásában viszont két esetben is „rajtakaptam” Szénássyt, hogy összemosta az 1867-es és 1868-as év eseményeit. Az összezavarodást nagyban elősegítette az a tény, hogy nem, vagy csak ritkán jelölte meg az idézett/hivatkozott levelek keltezését, főleg az évszámokat hagyta el szívesen, arra hagyatkozva, hogy a szövegkörnyezetből kiderül, hogy mikori történéseket taglal éppen. Ennek a lazaságnak lett a következménye, például, hogy „az „1867–68-ban írott” Hoüel levelek tematikáját vázolja egyetlen konkrét dátumot találunk az Hoüel szerteágazó érdeklődését és tevékenységét felelegető felsorolásban: „felhívja Schmidt figyelmét (1867. augusztusában) Bolyai János kéziratos hagyatékára” – olvashatjuk a Szénássy-tanulmányban, folytatólagosan arról szerzünk tudomást, hogy Hoüel „szorgalmasan olvasgatja az *Appendix*-et, valamint a *Tentament* [...]” Majd új bekezdésben, de továbbra is időmeghatározás nélkül már arról írt, hogy „az akkor Temesváron élő Schmidt Ferencen kívül még Szabó Sámuel marosvásárhelyi professzort is iparkodott megnyerni Hoüel a Bolyai ügynek – nem sok eredménnyel. Többszöri kérésére Szabó Sámuel csupán egy semmitmondó levélben válaszolt.” Elkeseredettségében ekkor írta Hoüel azt a bizonyos dühös levelet Schmidtnek. Hogy mikor történtek mindezek? Hát 1867–68-ban!

De az is lehet, hogy 1867 augusztusában. És ha az utóbbit fogadjuk el igaznak, akkor valóban lehetett volna némi oka-joga Hoüelnek, hogy bosszús legyen Szabó Sámuelre. De nem így történtek a dolgok. Hoüel Szabó Sámuelnek címzett levelei közül csupán az 1868. január 20. és május 21. között írt négy levele, Battaglini 1868. szeptember 5-i és feltehetően Schmidt Ferenc 1867. december 31-én írt levele maradt megválaszolatlanul, mindazok után, hogy 1867 folyamán Szabó Sámuel megtett minden tőle telhetőt a Bolyai-kutatás előmozdítása érdekében. További megbízatásokat viszont – talán Hoüel, Battaglini és Schmidt Ferenc egyre szaporodó elvárásai miatt – nem volt hajlandó magára vállalni, annál is inkább, mivel 1868 tavaszára hozzáférhetetlenné váltak Bolyai János kéziratai, de azért is, mert akkor már biztosra tudta, hogy nem Marosvásárhelyen fogja tanári munkáját folytatni. És – nem utolsó sorban –, nagy a valószínűsége annak, hogy azért is elzárkózott minden Bolyaiakkal kapcsolatos ténykedéstől, mert zokon vette Bolyai-dolgozatának elsikkadását Schmidt Ferenc kezén.

Szabó Sámuellel kapcsolatban Szénássy Barna – úgy tűnik – még egy esetben tévedett a dátumot illetően: 1867. július 30-i keltezésűként mutatta be Szabó Sámuel Schmidt Ferencnek írt levelét, melyről mind tartalmánál fogva, mind pedig a *Levél Napló* alapján megállapítható, hogy minden valószínűség szerint nem 1867-ben, hanem 1868 nyarán keletkezett.

Szabó Sámuel 1867-es levélnaplójában július 29-i keltezéssel szerepel egy Schmidt Ferencnek írott levél kivonata, melyet Szabó közvetlenül Párizsba utazása előtt írt. Ebben arra kéri Schmidt Ferencet, hogy „az Appendix kiadhatása iránt mondja meg nézetét; ha akarja, hogy Villarssal Párizsban találkozzam; irasson Houellel nekem oda egy pár sor ajánlatot” (LN 1867/151. sz.). Aligha hihető, hogy az útra készülődő Szabó Sámuel 1867. július 30-án újabb levelet küldött volna Schmidt Ferencnek, melyben Szabó egy hónappal korábbi eseményről tájékoztatta volna Schmidt Ferencet. Szénássy – aki a Schmidt-hagyatékban mindössze két Szabó Sámuel-levelet talált, a szóban forgó, „1867. július 30”-i levelet így mutatta be:

„Hasonlóképpen érdekes Szabó Sámuel egy későbbi (1867. júl. 30.) levele; belőle megtudjuk, hogy 1867. május 29-én a református egyház főkonzisztóriumára Kolozsvárra foglalkozott a Bolyaiak ügyével, és néhány érdekes határozatot is hozott. Ezek szerint a konzisztórium lépéseket fog tenni a Bolyaiak magánlevelezésének összegyűjtése érdekében, továbbá elrendeli a kézirati hagyaték feldolgozását. A Kurzer Grundriss terjesztése érdekében meg fogják keresni a lipcsei Börsenblatt könyvkereskedést, továbbá szorgalmazza az Appendix német nyelvű kiadását. Még a fordítók személyének a kérdését is fölvetették olyan formában, hogy vajon a munkát nem vállalná-e valamelyik marosvásárhelyi professzor, esetleg Schmidt Ferenc. Érdekes határozat volt még az, hogy a két Bolyai ismertetését, munkásságuk értékelését magyar tudósra kell elvégeznie, és csak legyőzhetetlen akadályok esetén vehető igénybe külföldiek segítsége. Ebben az esetben a hagyaték Baltzer rendelkezésére bocsátható. A konzisztórium tehát szép határozatokat hozott – értékeli a levélben foglaltakat Szénássy – de azok végrehajtásának akkor hiányoztak az itthoni feltételei. Bármilyen meglepően is hangzik, nem volt olyan hazai matematikusunk, aki egyáltalában megértette, értékelte volna az Appendixet, és a kézírásos hagyaték matematikai részét színvonalasan föl tudta volna dolgozni.”

Amint már említettem, 1867. július 30-i keltezésű levél Szabó Sámuel levélnaplójában nem szerepel. De nem szerepel az 1867-es levélregiszterben olyan Szabó Sámuel által írt levél sem, melyben reflektálna a főkonzisztórium 1867. május 29-én hozott határozatára. Már pedig Szabó 1867-ben sűrűn levelezett Nagy Péter erdélyi református püspökkel – apósával –, és azokban a levelekben nemcsak a család ügyes-bajos dolgairól esett szó, hanem a vásárhelyi kollégium, a vásárhelyi református egyházközség ügyeiről is. Sehol még csak halvány utalásként sem került szóba a főkonzisztórium határozata. A Szénássy Barna által vázolt tartalmi elemek alapján viszont gyanítható, hogy a főkonzisztórium nem 1867-ben, hanem 1868-ban hozta meg döntését a Bolyai-hagyaték sorsát illetően. Hiszen 1868-ban erősödtek fel azok a külföldi törekvések, melyek a Bolyaiak, elsősorban Bolyai János kiadott és kiadatlan munkáinak feltárását és megjelentetését tűzték ki célul.

A levél ismeretének hiányában nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen alkalomból, milyen konkrét esemény hatására kellett főkonzisztórium határozatot hozni a Bolyai-üggyel kapcsolatban.⁵⁹ További kutatásokig csak gyanítani lehet, hogy a határozathozatal összefüggésben

⁵⁹ Megpróbáltam magát a határozatot megkeresni az Erdélyi református egyházkerület Gyűjtőlevéltárában Kolozsváron, de nyári szünet miatt nem sikerült hozzáférnem a főkonzisztórium gyűlés jegyzőkönyvéhez.

lehetett Bolyai Farkas *Kurzer Grundriss*ének újrakiadásával, a következő meggondolásból. Amíg csak Bolyai János *Appendix*éről volt szó, a református kollégiumnak és általa az erdélyi református egyházkerület főkonzisztóriumának nem lehetett beleszólása a mű újrakiadásába azon egyszerű oknál fogva, hogy Bolyai János főművének nem volt a tulajdonosa, így a szerzői jog utódlása sem állt fenn. A *Kurzer Grundriss* esetében más volt a helyzet. Bolyai Farkas még életében végrendeletileg a marosvásárhelyi református kollégiumra hagyta összes művének minden példányát, tehát az azoknak árusításából vagy újrakiadásából származó jövedelem a kollégiumot illette meg. Schmidt Ferenc 1867 utolsó napján írt leveléből azt lehet kiolvasni, hogy a *Kurzer Grundriss* 1867 végén/utolsó negyedében jelenhetett meg; következésképpen 1867. május 29-én aligha hozhatott a főkonzisztórium olyan határozatot, hogy „a *Kurzer Grundriss* terjesztése érdekében meg fogják keresni a lipcei Börsenblatt könyvkereskedést”.

De a határozat más tartalmi elemei is arról árulkodnak, hogy Bolyai-ügyben a főkonzisztórium nem 1867. májusában hozott döntést, hanem egy évvel később, 1868. május 29-én. Ahhoz hogy határozatban kelljen rögzíteni, hogy „a két Bolyai ismertetését, munkásságuk értékelését magyar tudósoknak kell elvégeznie, és csak legyőzhetetlen akadályok esetén vehető igénybe külföldiek segítsége”, ahhoz, hogy ha mégis külföldiek segítségére szorulna a magyar Bolyai-kutatás, akkor „a hagyaték Baltzer rendelkezésére bocsátható”, olyan fordulatot kellett vennie a külföldi Bolyai-kutatásnak, melyet valamiképpen szabályozni kellett. Ez a fordulat – Schmidt Ferenc 1867. december 31-i, Hoüel 1868-ban írt leveleinek tanúsága szerint 1867 végén –1868 elején következett be, amikor a bordeaux-i matematikus és a temesvári építőmester egymástól bizonyos mértékig függetlenül igyekezett megnyerni Szabó Sámuel további közreműködését, hogy a beszerző és szállítmányozó szerepkörét töltsse be annak érdekében, hogy a fent nevezett Bolyai-kutatók „áldozatos munkával” kiadhassák a Bolyai műveket. De olyan elvárások is megfogalmazódtak, hogy a magyar nyelven írott művek kiadását csak abban az esetben vállalják, ha a Kollégium gondoskodik azok latin, német vagy más világnyelvre való fordításáról. Magyarán: a Hoüel és Schmidt nyomulása lehetett az utolsó csepp a pohárban, mely kiprovokálta a főkonzisztórium döntését és határozathozatalát. És – amint a fentiekből és a korábban bemutatott levelekből, levélrészletekből kitűnik – a döntés meghozatala nem történhetett 1867 első felében, csakis egy évvel később jöhetett létre. Úgy tűnik, Szabó Sámuel döntése – az, hogy megszakít minden kapcsolatot Schmidttel és Hoüellel – a főkonzisztórium határozattól független volt. Az utóbbi viszont aligha születhetett volna meg Szabó Sámuel Bolyai ügyben folytatott levelezése, illetve Bolyai-dolgozatával kapcsolatos keserű tapasztalata nélkül.

Szénássy Barna figyelmeztetése az első *Appendix*-fordítások időrendi sorrendjéről – sajnos – nem vált ismertté az általános Bolyai-kutatásban sem. Az újabb szakirodalomban is olvashatunk olyan mondatokat, melyekben „a hagyaték s a Bolyai-geometria történetének is egyik legjelentősebb dátuma”-ként emlegetik 1867-et, „amikor az *Appendix* megjelent francia nyelven G. J. Hoüel bordeaux-i egyetemi tanár fordításában.”[2] És a Bolyai-irodalomban az is közhelyként rögzült, hogy – Kiss Elemér szavaival szólva –

*„mintegy másfél évtizeden át Hoüel volt a Bolyai-ügy legfáradhatatlanabb harcosa. Ő pedig érdeklődő kérdéseire Schmidt Ferencben talált rendkívül lelkes segítőtársat. Schmidt éppen Hoüel kérésére írta meg a két Bolyai életrajzát és közölte a Grunert-féle Archivban. Ez az értekezés ismertette először világnyelven a két Bolyai életrajzi adatait. Az *Appendix* francia fordítása a Schmidt által írt életrajzzal egybefűzve jelent meg 1867-ben”*[2]

A téves évszámtól eltekintve Kiss Elemér méltató sorai igaznak tűnnek, és igazak is. Csupán azoknak a keveseknek támad hiányérzete, akik tudnak vagy hallottak valamit arról, hogy volt egyszer egy főiskolai tanár Marosvásárhelyen, aki a kiegyezés évében, 1867-ben hónapokon át rendelkezésére állt mind Schmidt Ferencnek, mind pedig G. J. Hoüelnek, hogy a Bolyai-műveket – közöltek és kéziratban lappangókat – kézbe vehessék, megismerhessék, hogy a Bolyaiak addig megíratlan élettörténetéhez hiteles adatokhoz juthassanak.

A Bolyai-kutatásnak ezt az ismeretlen vagy elfeledett napszámosát Szabó Sámuelnek hívták.

5. EPILOGUS

Szénássy Barna – Schmidt Ferenc levelezésének hiányos volta, s ennek következtében hiányos ismeretei miatt – elmarasztalólag nyilatkozott Szabó Sámuel Bolyai-kutatásban betöltött szerepéről. Rosszallását fejezte ki azzal kapcsolatban is, hogy a Szabó Sámuel

„birtokában levő fontos Bolyai iratok – a tudománytörténet nagy kárára – haláláig íróasztalfiókjainak a mélyén rejtőztek. Hagyatékának feldolgozása során bukkant fia, Szabó Péter (1867–1914) budapesti gimnáziumi tanár számos fontos Bolyai-iratra, s azokat közzé is tette.”

Szénássy sommás tájékoztatása óhatatlanul helyesbítésre és kiegészítésre szorul: a Bolyai iratok nem voltak Szabó Sámuel tulajdonában, azokat a Bolyaiak életrajzának megírása okán Szabó Sámuel részben Bolyai Gergelytől kapta kölcsön, részben ő válogatta ki a „levéltári ládából”, s feltehetően nem szándékosan, hanem véletlenül maradtak nála. E tény ismeretében más hangsúlyt kap a tudománytörténetet ért kár emlegetése is. A Szabó Sámuelnél maradt autográf Bolyai-iratok kizárólag olyan dokumentumokat tartalmaznak, melyek az életrajzok megírásához szolgáltatott adatokat, adalékokat. A két Bolyainak egyetlen

matematikai munkája sem fordul elő a Szabó Sámuel hagyatékából előkerült Bolyai-iratok között. Így tehát a matematikai tudománytörténetet nem érte/nem érhetette kár, és – visszanézve a Bolyai-kutatók életrajzi vonatkozású történetére – semmiféle tülekedés nem látható a 19. század folyamán azért, hogy részletes és hiteles Bolyai-életrajzok szülessenek. Még csak arra sem mutatkozott szándék, hogy a hiányos Schmidt Ferenc-életrajzokat kiegészítsék, pontosítsák. Ha egyáltalán károkozásról vagy annak lehetőségéről beszélhetünk Szabó Sámuellel kapcsolatban, akkor elvi szinten kell megragadnunk a problémát: az olyan fajta akció, mint a Szabó Sámuelé, vagyis az, hogy egy adott életművet dokumentáló irattárolmányból tetszés szerint kiemelünk dokumentumokat és azokat nem helyezzük vissza eredeti helyükre/környezetükbe, azt a reális és óriási veszélyt hordozza magában, hogy a kiemelt dokumentumok vagy szétszóródnak, vagy megsemmisülnek, vagy eltűnnek hosszabb-rövidebb időre, de akár örökre is a tudományos kutatás látóteréből. Szabó Sámuel esetében a lehető leghatékonyabb „forgatókönyv” szerint zajlottak az események: a hozzá került autográf kéziratokat hiánytalanul és kedvező körülmények között őrizte haláláig, s halála után olyan személy birtokába kerültek, aki tudatában volt a kéziratok értékének és jelentőségének, s annak megfelelően cselekedett rövid élete további esztendeiben.

Nem tudható, hogy Szabó Sámuelnek mi volt a szándéka a nála lévő Bolyai-dokumentumokkal, egyáltalán az sem világos, hogy akart volna valamit is kezdeni az összegyűjtött dokumentációval, vagy csak megfeledezett az autográf kéziratok sokaságáról és Kolozsvárra költözésekor automatikusan magával vitte azokat is. Az viszont tény, hogy Kolozsvárra költözése után Bolyaiakkal kapcsolatos kérdésekkel Szabó nem foglalkozott, és senki sem tudott arról, hogy Szabó Sámuel íróasztalának fiókjai gazdag Bolyai-dokumentációt rejtjenek. Szabó Sámuel halála (1905. január 1.) után fia, Szabó Péter találta meg ezt a kéziratot, aki – felismerve a primer források jelentőségét, maga kezdte el feldolgozni az apja hagyatékában talált dokumentációt. És a Trefort utcai gyakorlógimnázium matematikatanárából kiváló Bolyai-kutató formálódott, aki nemcsak az apja hagyatékából előkerült Bolyai-dokumentáció feldolgozására vállalkozott, hanem a bécsi császári és királyi hadilevéltárban is kutató Bolyai Jánosra vonatkozó iratok/adatok után. Ott és ő fedezte fel Bolyai Jánosnak több, addig ismeretlen kéziratát, (Három évi szolgálatmentességért való folyamodványát János főherceghez, eszméi kidolgozása céljából, mely az *Appendix*re vonatkozó fejtegetéseket is tartalmaz (Olmütz, 1832. augusztus 8.); Gauss, K. F. Bolyai Farkashoz írt levelének másolatát (1832. március 6) Bolyai János jegyzeteivel megtoldva; Az *Appendix* latin nyelvű különlenyomatát; a *Raumlehre*t, azaz az *Appendix* német nyelvű átdolgozását; Greisinger, G. A. szakvéleményét Bolyai János *Raumlehre* című munkájáról.[1a] Bolyai-kutatásai eredményeként több tanulmánya is megjelent nyomtatásban a 20. század első két évtizedének tudományos folyóirataiban. Nyomtatásban magyarul megjelent Bolyai-tanulmányait Fejér Lipót fordította németre (1908-ban) P. Stäckel számára, akivel Szabó Péter később intenzív levelezést folytatott.

Szabó Péter lendületes, nagy ívű terveinek 1914. szeptember 24-én bekövetkezett halála brutálisan véget vetett. Halála folytán azonban a Bolyai-dokumentáció sorsa nem pecsételődött meg. Badics

Ferenc akadémiai tag közbenjárására Szabó Péter özvegye a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta néhai férje teljes Bolyai-hagyatékát, ami magában foglalta Szabó Péter Bolyai-kutatásainak dokumentációja mellett a Szabó Sámuel által összegyűjtött autográf Bolyai- és Bolyaiakra vonatkozó kéziratokat is, valamint Szabó Sámuel Bolyai-ügyben folytatott levelezését.⁶⁰

A Szabó Péter-hagyaték ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában található, a Bolyai-gyűjteményben (K 22–K 30), de nem különálló egységként, hanem a gyűjtemény különböző részegységeibe besorolva.

Köszönetnyilvánítás

Itt mondok köszönetet Szabó Sámuel dédunokáinak – Kaba Gézáné Szabó Piroskának (Kolozsvár), Szabó Ágnesnek (Kolozsvár), Fey Sándorné Szabó Klárának (Kolozsvár) és Szabó Józsefnek (Marosvásárhely) –, hogy megtiszteltek bizalmukkal, az előkerült levélregisztert és más dokumentumokat készségesen a rendelkezésemre bocsátották, és rám bízta Szabó Sámuel levélnaplójának feldolgozását és közzétételét.

Köszönettel tartozom Keszeg Vilmosnak (Torda–Kolozsvár) és Kaba Gézáné Szabó Piroskának (Kolozsvár) a francia- illetve a német nyelvű levelek fordításával és értelmezésével nyújtott önzetlen segítségükért.

Végül, de nem utolsó sorban, itt köszönöm meg Babus Antalnak, az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye osztályvezetőjének, hogy engedélyezte a Kézirattár állományában lévő dokumentumok fénymásolt képének reprodukálását.

2025. augusztus 25.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

- [1] Brassai S., Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett (Készült a M. T. Akadémia rendeletére). *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának Kiadványai*. [Kolozsvár] 1886, 3 (3) 209–247.
<https://epa.oszk.hu/01900/01921/00011/pdf/> – Utolsó letöltés: 2025. júl. 22.
- [1a] Fráter J-né, *A Bolyai-gyűjtemény (K 22–K 30)* (A MTAK kézirattárának katalógusai 4.) Budapest, 1968.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KEZIRATKAT_04/?pg=2&layout=s – Utolsó letöltés: 2025. augusztus 24.
- [2] Kiss E., *Matematikai kincsek Bolyai János kézíratos hagyatékából*. Akadémiai, Budapest, Typotex, Budapest, 1999.
<https://mek.oszk.hu/05300/05321/> – Utolsó letöltés: 2025. augusztus 5.
- [3] Koncz J., *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*. Második, átdolgozott, szerkesztett, bővített kiadás. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.
- [4] Olosz K., Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője: Szabó Sámuel. A [9] kötetben, 15–129.
- [5] Schmidt, F., Notice sur la vie et les travaux des deux mathématiciens hongrois W. et J. Bolyai de Bolya. Németből fordította Hoüel. *Memoires de la Société des Sciences physiques et naturelles de Bordeaux*. Tom. V. 1867. 191–205.
- [6] Schmidt, F., Aus dem Leben zweier ungarischer Mathematiker Johann und Wolfgang Bolyai von Bolya. [Szabó Sámuel jegyzetei alapján] *Grunnert's Archiv der Mathematik und Physik*. 48. Theil. Geifswald, 1867. 217–228.
- [7] Stäckel, P., A képzetes számok elmélete Bolyai János hátrahagyott irataiban. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. A MTA III. osztályának folyóirata. Budapest, 1899. XVII. 259–270.
<https://real-j.mtak.hu/4431/> – Utolsó letöltés: 2025. augusztus 4.

⁶⁰ Szabó Péter Bolyai-hagyatékának jegyzékét lásd a Függelékben

- [8] Szabó P., Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. A MTA III. osztályának folyóirata. Budapest. XXV. 1907. 326–338+1 facsimilé (4 számozatlan oldal). A mellékletben Br. Kemény Simon levele Bolyai Gáspárhoz. Kolozsvár, 1799. január 30. (334–338. lap)
<https://real-j.mtak.hu/4440/> – Utolsó letöltés: 2025. július 13.
- [9] Szabó S., *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest – Marosvásárhely, 2009.
- [10] Szénássy B., Adalékok a két Bolyai fölfedezésének történetéhez. *Matematikai Lapok*. Bolyai János Matematikai Társulat, Budapest, 29 (1977–1981), (1–3) 71–95. <https://real-j.mtak.hu/9379/> – Utolsó letöltés: 2025. február 5.
- [11] Szily K., Adatok Bolyai Farkas életrajzához. *Értekezések a Matematikai Tudományok Köréből*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. XI. 1884. (9) 1–36.
<https://real-cod.mtak.hu/1591/>
– Utolsó letöltés: 2025. július 15.
- [12] Weszely T., Bolyai János kéziratban maradt hátrahagyott matematikai munkáiról. *Matematikai Lapok*. Bolyai János Matematikai Társulat, Budapest, 31 (1978–1983), (1–3) 29–37.
<https://real-j.mtak.hu/9379/> – Utolsó letöltés: 2025. július 15.
- [13] Weszely T., *Bolyai János. Az első 200 év*. Vince Kiadó, [Budapest, 2002]. Tudomány – Egyetem sorozat, Tudósportrék al sorozat.
<https://www.szaktars.hu/vince/view/weszely-tibor-bolyai-janos-az-első-200-ev-2002/?pg=0&layout=s>
Utolsó letöltés: 2025. február 3.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

LN 1867 – Szabó S., *Levél Napló 1867-re*. Magántulajdon, Kolozsvár.
Elöljárósági gyűlések (1859–1869). – A m. vásárhelyi ev. ref. főtanoda elöljárósági gyűléseinek Jegyzőkönyve kezdve az 1859-dik év január 29-diki gyűlésen, végezve az 1869-dik évi január 11-diki gyűlésen. Románia Országos Levéltára Maros megyei Igazgatósága, Marosvásárhely, Fond Colegiul reformat Tg. Mureş, Seria EB Nr. 56.

*A Magyar Tudományos Akadémia,
Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Budapest állományából:*

MTA KIK Kt. K 22/23–25 – *Bolyai Farkas végrendelete könyveire vonatkozóan*, 1856 aug. 26.
MTA KIK Kt. K 22/26–27. – *Bolyai Farkas jegyzéke a marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtárának* [1856. augusztus 26-án kelt végrendeletében] *hagyományozott könyvekről*. [Elhelyezve Bolyai Farkas végrendelete mellett]
MTA KIK Kt. K 23/26–27 – Herepei János levelei Bolyai Farkasnak (1795 és 1806) 2 db, 3 fol.
MTA KIK Kt. K 23/29 – Nemegyei János levele Bolyai Farkasnak, Nagyenyed, 1805. február 3. 1 db, 2 fol.
MTA KIK Kt. K 23/76 – *Bolyai János ingóságainak árverezésére vonatkozó rendelet*. Marosvásárhely, 1860. szeptember 6. 1 fol. Biás István másolata. Hints Elek hagyatéka.
MTA KIK Kt. K 26/20–22 – *Bolyai Gergely levelei Szabó Sámuelnek*. Bolya, 1867. március 19, március 24, április 20.
MTA KIK Kt. K 26/70–71 – Bolyai Gergely: *Bolyai Farkas és Bolyai János életrajza*. H. n.[Bolya], 1867. 2 db. 3 fol.
MTA KIK Kt. K 26/73–74 – Bolyai Gergely: *1. Utólagos adatok és a közlöttek kiegészítésére szolgáló közlemények a Bolyai Farkas közölt életrajzához; 2. Toldalék. Még följegyzésre méltók c. jegyzete apjáról, Bolyai Farkasról*. Bolya, 1884. november 19, ill. november 23. 5 fol.
MTA KIK Kt. K 28/15 – *Bolyai János kéziratok hagyatéka ügyében a Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Elöljárósága levele a Városi Tanácsnak* (Biás István másolata). Marosvásárhely, 1860.

szeptember 29. 1 db, 1 fol. – Hátlapján a Városi Tanács válasza, ugyancsak Biás István másolatában. – Hints Elek hagyatéka.

MTA KIK Kt. K 28/28 – Szabó Sámuel: *A Bolyaiakra vonatkozó apróságok. Bolyai Farkas kézírása, hitelesítve Szabó Sámuel által.* H. n. 1867. február 20. 1 db. Fényképmásolat.

MTA KIK Kt. K 29/97 – Battaglini, Joseph levele Szabó Sámuelnek. Nápoly, 1868. szeptember 5.

MTA KIK Kt. K 29/112–118 – Hoüel, Guillaume-Jules levelei Szabó Sámuelnek. Thaon, Bordeaux, 1867–1868. Francia. 6 db, 13 fol.

MTA KIK Kt. K 29/149–152 – Schmidt Ferenc levelei Szabó Sámuelnek. (Német) Temesvár, 1867. 4db, 8 fol.

MTA KIK Kt. K 29/177 – Sulyok Mór levele Szabó Sámuelnek, Pest, 1867. március 9.

MTA KIK Kt. RAL 806/1886 – *A MTA III. Oszt. 1886. jan. 18.-i jegyzőkönyvének 2. pontja.* – Másolat. (Brassai Sámuel: *Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett* c. munkájával kapcsolatos határozat.)

MTA KIK Kt. RAL 925/1886 – *A MTA III. Oszt. 1886. okt. 11.-i jegyzőkönyvének 7. pontja.* – Másolat. (Brassai Sámuel válaszána ismertetése a Bolyai Farkas emlékbeszédben az osztály által kifogásolt részekre, és az osztály határozata.)

FÜGGELÉK

Fényképek

Szabó Sámuel 1865 augusztusában

Hoüel, Guillaume-Jules (MTA KIK Kt. K 29/80)

- Kolozsvár 1/2. hely.
- Levél Napló 1867re
- Írtam levelet.
- 1) 1/1. Deák Főispán Wárishegyre. Gek
4re reggelre érkezettünk haza. Páji.
szója egy 35-40 ft^{ig} nyújt.
- 2) 2/1. Ch. Wárishegyről. Nagy Péternek, Kolozsvárn.
P. n. 3^{kor} megérkeztem; egyenesen mielőtt
gyereken hálunk.
- 3) 3/1. Nagy Péternek. Krána; Molnár szék
nem vállalta az Andrásfalvi papságot.
Káptala megkezdte mult vasárnap s az
óta nagyra öt alargya papján ke,
nép szék gyere; kefe háló.
- 4) 4/1. Opálmának, Solyánba. Papján ide
Wanda Wig. Gyere háló nap
- 5) 5/1. Hegecs Jánosnak Nagyra az a pa-
senteke, papja egy Wig! 17^{kor} híves van
most szék. - Papján Wig meg.
ők áll az erdő felől. - Mi háló
van kefe és fehér kő? 6re háló meg
kefe, 5re a Wig Nagy Simon.
- 6) 6/1. Hegecs Jánosnak Nagyra; külső Pók
páma 15 pók lág és 10. pók
kefe Wig Wig.
- 7) 7/1. Nagy Péternek Kolozsvárn, Fő pók
ment nap Wig; Wig Wig
Wig. Wig Wig Wig Wig Wig
Wig Wig Wig Wig Wig Wig
Wig Wig Wig Wig Wig Wig
Wig Wig Wig Wig Wig Wig

- 33, $\frac{1}{3}$ B. Kemény Istvánnak Pesten; teg.
napelőt őrkezes. Emmentől egy nagy
köz körtvető (néhány alma és pihva
faj). Ezt megköszönöm. — Később 28.
tantervénél 1-1 példány szőlőéjűtől
a Dóka M. ha tőlét 100⁰⁰; a Kertő
előtű ellen való ovrasság semmit sem
is. Lison az 1853. t. emégy a pih.
harafi népét felfussal. —
- 34, $\frac{1}{3}$ Kempáli Ignácnak Pólyában; a
török 29 & szappan tegnap megérke
200 Tompánban dultem; a mult
héten egy kis költője értelem magam.
nak; a cigányai polgárság!
- 35, $\frac{1}{3}$ Vajna Lászlónak Szépi László (Mórási
M. leveleivel), igaz-e a Bartha könyv.
Keressék megkötés, mert nekem
is követeltem van rajta.
- 36, $\frac{1}{3}$ Bolyai Gergelynek, Bolyában. tudom
velem edes apja és tőle a János élet.
adatait; ha vannak: Készen tartok
küldje meg állhatatos véget. —
- 37, $\frac{1}{3}$ Sulyok Ottó képviselőnek Pesten;
tudatom, t. a két Bolyai minden
munkáját elhívták a mult hé-
ten Schmidt Józsefnek Temesváron
& életje választot is mellélttem

80, $\frac{4}{5}$ Levegőháral Polgárok megismerés az
örömhöz.

81, $\frac{4}{5}$ Chappé kérték távirat: „Tegnap levelem
postánál elkésett. Késő kérésű jót érzi magán.
Sé most ebédet. Nagy luncsot?”

82, $\frac{1-5}{5}$ Schmidt Ferenc építésmérnök Tenes-
nást; $\frac{6}{5}$ ivm Polgárok a két Polgárról és
műveiről: 1) az ivm jót 1817; 2) a. ivm per 1818;
3) a. ivm próbatétel az emberek 1819; 4) az ivm
etika elje 1830; 5) Tentamen I. 6) Tentamen II.
7) az ivm, Germ, a. elje 1834. 8) az ivm elje
jötték kiadvány 1843; 9) az ivm elje kelték
(1845?) 10, ivm elemi kelték 1846; 11)
Krazer Grundriss 1851. 12) Gyásjelentés.
Polgári Tanács kérték: Principia quan-
titatum imaginariarum. 1853. - az ivm
ivm elemi (B. J. kérték) ivm. -
Kelték jót 47. 65. -

83, $\frac{5}{5}$ Sto Schmidtnek: jelentem t a fennebb
örömhöz ma postára tettem.

84, $\frac{5}{5}$ Kékely Lajos 2° papnak Flarantosa;
tanácskéreésre ivm, hogy ha zavart t,
aztán okul az ivm nem helyettesít, t,
jót ivm, legyen optátanító v. megjen
epitotum. - György ivmát is rákaptam meg.

85, $\frac{5}{5}$ Nagy István kérték: miként t,
nagybátyus. Miként kelték el a pumpát
kelték az optátó meleggáz fedőnek.
Mit csinált a pumpát kelték? -

86

[illegible]

Schmidt Ferenc levele Szabó Sámuelhez. Temesvár, 1867. december 31.
(MTA KIK Kt. K 29/152)

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Temesvár den 31 December 1867

Hochgeehrtester Herr Professor
von Szabó!

Ich habe Ihre beiden Briefe aus Klausenburg
und Wien erhalten und selbe, dakum solange
nicht beantwortet, ^{1^{ens}} weil Sie mir ver-
sprachen nochmals zu schreiben - ^{2^{ens}} weil
ich in der bewüsten Angelegenheit, welche mir
die Gelegenheit brachte Ihre ausgezeichnete
Bekantschaft zu machen, noch leider kein
befriedigendes Resultat erzielt habe.

Den i Kürzen Gründriss etc 1857 habe ich nicht
im Buchhändler Börsenblatt sondern in Grünert
Archiv für Mathematik anonxiren lassen und
daran einen Abdruck nach Marosvásárhely
übersendet. - Ist es angelangt? - Und haben
Sie schon viele Exemplare verkauft? beides
interessirt mich zu erfahren. - Behufs
dieser Anonxirung habe ich ein Exemplar
an Hr. Grünert eingesendet als Geschenk - ich
erbitte also in natura dafür eines zurück.

Das mir gütligst anvertraute Exemplar
vom Ur Sam des Verfassers Handexemplar -
werde ich im Monate Jänner gewiss und
zwar per Receipt zurücksenden.

Wie steht es mit dem Portrait unseres
grossen Wolfgang Polyai? könnte ich nicht
2 Exemplare bekommen oder 3 Stück auch -
für, Baltzer - Houël und mich.

4 29/152

Életrajzok

1. Szabó Sámuel

Született 1829. május 16-án Székelyföldváron, tanult a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban (1836–1848), részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban (1849), főhadnagyként Zsibónál tette le a fegyvert 1849. augusztus 26-án. A szabadságharc leverése után asztaloslegényként bujkált Gernyeszegen, hogy elkerülje az erőszakos besorozást és katonáskodást. 1851 és 1856 között nevelő volt főnemesi családnál Magyarországon, közben a pesti egyetem rendkívüli hallgatójaként gyarapította természettudományos ismereteit 1853/54, 1854/55 és 1855/56 téli hónapjaiban. 1856–1858 között külföldi egyetemeken tanult, az 1856/57-es tanév mindkét félévét Heidelbergben töltötte, Bunsen laboratóriumában dolgozott, vegytant és természettant tanult. Az 1857/58-as egyetemi év első felében Göttingenben Wöhler laboratóriumában dolgozva vegytant, földtant és növénytant hallgatott, ugyanannak a tanévnek a második szemeszterét Párizsban töltötte, hol Saint Claire-Deville és Tremy vegytani, állattani és növénytani előadásait hallgatta. Közben beutazta Németországot, Svájcot, Belgiumot, Franciaország északi részét, s hosszabb időt töltött Nagy-Britanniában. Hazatérve 1858 őszétől a marosvásárhelyi református kollégiumban tanított vegytant, természettant, s az 1864/65-ös tanévtől magyar irodalomtörténetet is. 1868-tól 1896-ig Kolozsváron volt a református kollégium tanára. Közben 1873–1876 között rendes egyetemi hallgatóként a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen szerzett mind a természettudományi, mind a bölcsészeti karon diplomát. Meghalt Kolozsváron 1905. január 1-én. – Szerteágazó munkásságának – mely kiterjedt mind a reál-, mind pedig a humántudományokra – legjelentősebb részét folklórisztikai tevékenysége – a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári tanítványai folklórgyűjtő munkájának szervezése és irányítása – képezte. Folklórhagyatéka halála után több mint száz évvel jelent meg (Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok*. 1863–1884. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Budapest–Marosvásárhely, 2009). Szabó Sámuel fedezte fel és rendezte sajtó alá 16. század eleji nyelvemlékünket, a *Székelyudvarhelyi kódexet* (mely halála után, 1907-ben jelent meg).

2. Schmidt Ferenc

1827. február 14-én született Temesváron. Alap- és középfokú iskoláit szülővárosában végezte, majd a bécsi (1843–1848), illetve a müncheni (1849–1850) műegyetemen folytatta tanulmányait. Bécsben nagy hatással volt rá Petzval József (1807–1891), az ő szuggesztív erejű előadásainak tudható be, hogy egész életén át különös érdeklődést tanúsított a matematika iránt. Építészmérnöki diplomája megszerzése után előbb Temesváron, majd 1869-től Pesten működött 1901. március 7-én bekövetkezett haláláig. – Bolyai-kutatással G. J. Hoüel érdeklődése folytán kezdett foglalkozni, terhes mérnöki munkája mellett fáradhatatlanul gyűjtötte a két Bolyaira vonatkozó adatokat; családtagjai bevonásával németre fordította a Bolyaiaktól származó magyar nyelvű autográf iratokat, valamint Bolyai Farkas magyarul megjelent könyveinek egyes részeit, és önzetlenül, anyagi áldozatokat is vállalva bocsátotta a fordításokat a magyarul nem tudó külföldi tudósok rendelkezésére. Nem véletlen tehát, hogy 1879–1894 között az ő rendelkezésére bocsátotta a Magyar Tudományos Akadémia feldolgozás céljából a Marosvásárhelyről Budapestre átkért Bolyai-hagyatékot. Ebben találta meg Márton nevű fia (1865–1928, budapesti gimnáziumi tanár) 1884-ben azt a levelet, amelyet 1823. november 3-án Bolyai János írt Temesvárról édesapjának, amelyben jelezte, hogy „semmitől egy újj, más világot” teremtett. [10]

3. Hoüel, Guillaume-Jules

Hoüel, Guillaume-Jules (Thaon, 1823. április 7.–1886. június 14. Périers) Caen-ban, Bordeaux-ban és Párizsban az École Normale-ban tanult, 1855-ben a Sorbonne-on doktorált. 1859-től Bordeaux-ban volt az egyetem professzora. Kezdetben a matematika néhány alapkérdésével foglalkozott. Úgy is számon tartják, mint a permanencia elvének Hankelt megelőző tudatos alkalmazóját. Egyetemi előadásai szinte a matematika egész területére kiterjedtek: a matematika alapjai, determinánsok, komplex függvénytan, az analízis különböző fejezetei stb. Sokat foglalkoztatta az égi mechanika, továbbá az asztronómiával kapcsolatos számos matematikai probléma. A csillagászati számítások elősegítése érdekében logaritmus táblázatot szerkesztett, és mások táblázatait kiadatta. Életének azonban legjellemzőbb célja az volt, hogy olyan matematikusok eredményeivel ismertesse meg a tudományos világot, akiket koruk mellőzött. E törekvésének megfelelően foglalkozott sokat Lobacsevszkij és Bolyai János munkásságával. Hihetetlen munkabírás és rendkívüli szerénység jellemezte. Széles körű levelezése az akkori idők igen sok ma- tematikusára kiterjedt. [10]

Szabó Sámuel Bolyai-ügyben folytatott levelezésének kronológiája
(1867. március 9. – 1868. szeptember 5.)

1867. március 9. Sulyok Mór levele Szabó Sámuelnek Pestről. MTA KIK Kt. K 29/177. –

1867. március 13. *Levélnapló*, 36. sz. bejegyzés: „*Bólyai Gergely*nek, Bolyában; tudassa velem édes apja és testvére János életadatait; ha vannak: kézírataikat küldje meg áttekintés végett.”

1867. március 13. *Levélnapló*, 37. sz. bejegyzés: „*Sulyok Mór* képviselőnek Pesten; tudatom, hogy a két Bolyai minden munkáját elküldtük a mult héten Schmidt Ferencnek Temesvárra s életrajz vázlatot is mellékeltem.”

1867. március 13. *Levélnapló*, 38. sz. bejegyzés: „*Schmidt Ferenc* építőmesternek Temesvárra; Wittich utján 10 napja megküldöttük a Bólyai féle munkákat. Az életrajzot a Székely Közlönyből, ha kell megkaphatja.”

1867. március 13. *Levélnapló*, 39. sz. bejegyzés: „*Dósa Elek*nek Pestre (Papnövelde utca 3–4), a Bolyaiféle életrajz bírálatára kérem fel;” [...]

1867. március 19. Schmidt Ferenc első levele Szabó Sámuelnek Temesvárról. MTA KIK Kt. K 29/149.

1867. március 19. Bolyai Gergely első levele Szabó Sámuelnek Bolyából. MTA KIK Kt. K 26/20.

1867. március 21. Schmidt Ferenc második levele Szabó Sámuelnek Temesvárról. MTA KIK Kt. K 29/150.

1867. március 24. Bolyai Gergely második levele Szabó Sámuelnek Bolyából. MTA KIK Kt. K 26/21.

1867. március 26. *Levélnapló*, 48. sz. bejegyzés: „*Dósa Elek*nek Pestre [...] Bolyai féle adomákból külön gyűjtemény lesz.”

1867. március 31. *Levélnapló*, 52. sz. bejegyzés: „*Schmidt Ferenc*nek Temesvárra, a Tentamen I. és a kép után tudakozódtam; a héten mindent elindítok.”

1867. április 2. *Levélnapló*, 54. sz. bejegyzés: „*Bólyai Gergely*nek, Bolyában (u. p. Szelindek). Az első küldeményt vettem s a Közlönyre előfizettem. Küldjön meg minden eredeti levelet sat az öregről; arcképe nincs-e otthon? Tentamen I kötet is kellene. A levéltári láda tartalmáról később.”

1867. április 2. *Levélnapló*, 55. sz. „*Brassai Sámuel*, muzeumigazgatónak Kolozsvártt; kérem a mi adat az öreg Bolyairól nála van 1 heti használatra.”

1867. április 11. Schmidt Ferenc harmadik levele Szabó Sámuelnek Temesvárról. MTA KIK Kt. K 29/151.

1867. ápr. 20. Bolyai Gergely harmadik levele Szabó Sámuelnek Bolyából. MTA KIK Kt. K 26/22.

1867. május 1–5. *Levélnapló*, 82. sz. bejegyzés: „*Schmidt Ferenc* építőmesternek Temesvártt; ⁶/₈ ivnyi dolgozat a két Bolyairól és műveikről: 1, Öt szomorú játék 1817; 2, A párisi per 1818, 3, Pope próbatétele az emberről 1819; 4, Az arithmetica eleje 1830 [70]; 5, Tentamen I. [3 f] 6, Tentamen II. [1.,70] 7, Az Arith, Geom, Alys [?] eleje 1834 [50]. 8, Arith elejének jobbitott kiadása 1843 [1.,30]; 9,

Arith eleje kezdőknek (1845?) [20] 10, Űrtan elemei kezdőknek 1846 [20]; 11, Kurzer Grundriss 1851.[35 kr] 12, Gyászjelentés. – Bolyai Jánostól kéziratban: Principia quantitatum imaginariarum... 1853. – Az eredeti űrtan elemeit (B. J. kéziratával) visszavárom. – Küld pénzt f 7,65.”

1867. május 5. Levélnapló, 83. sz. bejegyzés: „Detto Schmidtnak: jelentem hogy a fönnebbi csomagot ma postára tettem.”

1867. július 29. Levélnapló, 151. sz. bejegyzés: „*Kolozsvárról Schmidt Ferenc*nek Temesvárra; a Bolyai féle ügyben; az Appendix kiadhatása iránt mondja meg nézetét; ha akarja, hogy Villarssal Párizsban találkozzam; irasson Houellel nekem oda egypár sor ajánlatot.”

1867. augusztus 15. Levélnapló, 162. sz. bejegyzés: „*Schmidt Ferenc*nek Temesvárra intézkedjék az Appendix kiadása és németre fordításáról Lipcsében belátása szerint; Sept közepéig írhat nekem Párisba vagy Biharinak Vásárhelyre.”

1867. augusztus 27. Hoüel, Guillaume-Jules első levele Szabó Sámuelnek Thaonból. MTA KIK Kt. K 29/112

1867. október 18. Levélnapló, 186. sz. bejegyzés: „*Mühlhausenből. Jules Houel* professornak Bordeauxban; megírom hogy kaptam Gauthier Villarstól s a vásárhelyi főtanoda könyvtára számára elviszem fölajánlott műveit; Bolyai és Gauss közt váltott levelek úgy tudom Sartorius v. Waltershausen profhoz kerültek Göttingába; Ponsot tanártól kapott arcképét is a könyvtárba tesszük művei mellé. Egyebekről hazulról.”

1867. november 13. Hoüel, Guillaume-Jules második levele Szabó Sámuelnek Bordeaux-ból. MTA KIK. Kt. K 29/113.

1867. december 31. Schmidt Ferenc negyedik levele Szabó Sámuelnek Temesvárról. MTA KIK Kt. K 29/152.

1868. január 20. Hoüel, Guillaume-Jules harmadik levele Szabó Sámuelnek Bordeaux-ból. MTA KIK Kt. K 29/114. [“Ez a levél felbontatlan maradt 1906. IX. 23-ig. Szabó Péter.”]

1868. február 27. Hoüel, Guillaume-Jules negyedik levele Szabó Sámuelnek Bordeaux-ból. MTA KIK Kt. K 29/115.

1868. április 22. Hoüel, Guillaume-Jules ötödik levele Szabó Sámuelnek, Bordeaux-ból. MTA KIK Kt. K 29/116. [“Felbontva 1906. IX. 23.”]

1868. május 21. Hoüel, Guillaume-Jules hatodik levele Szabó Sámuelnek Bordeaux-ból. MTA KIK Kt. K 29/117.

1868. szeptember 5. – Battaglini, Giuseppe levele Szabó Sámuelnek, Nápoly (Itália)

Hoüel, Guillaume-Jules Szabó Sámuelnek írt levelei 1868-ból

1.

Bordeaux, 1868. január 20.

Uram és nagyon tisztelt Kolléga,
Schmidt barátunk közreműködésének köszönhetően jelen pillanatban az ön két illusztris honfitársa, Bolyai W. és J. nevének és munkáinak megismertetésével foglalkozom. Schmidt úr elküldte ennek a

két embernek a biográfiáját, amelyet Grunert Archiv der Math[ematik]-jának⁶¹ szánt, és amelyet én [franciára] fordítok, és amely a Bordeaux-i Tudományos Társaság Mémoires-jában lesz kinyomtatva. Hiányzik azonban néhány adat ennek a munkának a kiegészítéséhez. Először Joh. Bolyai halálának dátuma. Továbbá, amennyiben ön be tudná szerezni számunkra Gregor Bolyai pontos címét, aki, úgy tűnik, Hermanstadt környékén lakik, személyesen íránk neki, és esetleg bevonnánk abba a munkába, amit apjának és testvérének emlékére végzünk.

Lehetőségem van értesíteni önt J. Bolyai Appendix-ének két közeli kiadásáról.

Az egyik a nápolyi Battaglini professzornak köszönhetően hamarosan az általa irányított Mathematiques folyóiratban jelenik meg. A másik egy francia fordítás, amit én fogok kinyomtatni a Schmidt úr által szerkesztett biografikus cikk folytatásaként.

Ennek a csodálatos munkának a tanulmányozása arról győzött meg, hogy minden tudós, aki olvasni fogja, azt szeretné, hogy Bolyai J. többi, a kéziratok között lappangó munkája is nyilvánossághoz jusson. Ezek közül a munkák közül én első helyen a tetraéderekről szóló kutatást említem, amelyet az apa Bolyai így emleget (Tentamen etc., tom. I., 489 és 490 lap): „...Quamvis e magna mole, tantum summe necessaria, in Appendice hujus tomi exhibuerit, multis (ut tetraedri resolutione generali, pluribusque aliis disquisitionibus elegantibus) brevitatis studio omissis.”⁶² Ebből az a következtetés vonható le, hogy Bolyai J. papírai további kincseket zárnak magukba. A Református Kollégium Európa összes geometriájának elismerését vívna ki, és fényt vetne a magyar tudományra, ha társulna ahhoz az erőfeszítésünkhöz, hogy a feledésből kiemeljük az annyira értékes dokumentumokat.

Ami engem illet, bizonyára megtalálom a módját annak, hogy kinyomtassam vagy Franciaországban, vagy Itáliában vagy Németországban, amennyiben a Református Kollégium eljuttatja hozzám a matematikát különösen érdeklő dokumentumok másolatát. Mindössze annyit kérnék, hogy amelyek magyar nyelven készültek, azokat nekem vagy német vagy latin fordításban küldjék el. Amennyiben a Református Kollégium elfogadja a javaslatomat, először a tetraéderekről szóló kéziratot kellene megkeresni, amely az Appendix folytatása, és amely alkalmas lenne a publikálás folytatására; ezt követően egy, az imaginárius mennyiségekről szóló munkát [kellene kinyomtatni], amelyet maga Bolyai J. javasolt kiadásra 1853-ban. Azután egyéb munkák kerülnének kiadásra, amennyiben bukkannak fel ilyenek. Kérem, a bizalmával[tekintélyével] támogassa ezt a javaslatot, amely a tudomány hasznát és az ön hazájának dicsőségét szolgálja.

A két Bolyairól szóló biográfiai cikk hamarosan megjelenik. Végtelenül lekötelezne, ha a legrövidebb időn belül elküdené azokat a kiegészítő adatokat, amelyeket kértem öntől, és mindazt, amivel ön ki tudná egészíteni a két eminens személy életének, jellemének, habitusainak és fiziognómiájának bemutatását, akiket önnek személyesen ismernie kellett. Nagyon hálás lennék, ha néhány anekdotát tudna szolgáltatni róluk, és különösen, ha elküdené a fényképüket, amennyiben létezik ilyen. Bizonyára reprodukálni tudnám a biográfia élén.

Kérem, bocsásson meg az unszolásért és az alkalmatlankodásért, amelyet önnel szemben megengedtem magamnak. De engem is minden oldalról sürgetnek, hogy ne késlekedjünk a Társaságunk Mémoires-jának kiadásával, és nem szeretnék hiányos dokumentumokat átengedni az olvasóinknak a két tudósról, akik emlékéért, akárcsak ön, élénk felelősséget érzek.

Uram, fogadja nagy tisztelem és őszinte hódolatom kifejezését,

J. Hoüel

A Bordeaux-i Tudományegyetem Matematika Professzora

(MTA KIK Kt. K 29/114)

⁶¹ Az Archiv der Mathematik und Physik (alapítójáról Grunerts Archiv néven is ismert) 1841 és 1920 között jelent meg. K.V. megj.

⁶² A latin szöveg magyarul: „...Bár egy terjedelmes kötetből csak a legszükségesebbeket mutattuk be e kötet Függelékében, sokat (például a tetraéder általános felbontását és sok más elegáns tárgyalást) a rövidség kedvéért kihagytunk.”

Bordeaux, 1868. február 27.

Uram és nagyon tisztelt kolléga.

Futár által szólítom meg önt, aki levélben viszi el az önök két illusztris honfitársa biográfiájának kefelevonatát, amit Schmidt barátunk szerkesztett, és amelyet én most fordítottam franciára. Ennek a biográfiának a kinyomtatása előtt szeretném, hogy a Szerző a lehető legfigyelmesebben javítsa és egészítse ki, erre most lehetőség van. A két, nemrég elhunyt, figyelemre méltó személy emléke bizonyára élő még a városukban és főként a Református Kollégiumban, amelyet az ő nevük immár híressé tett. Ezért ön bizonyára új részleteket tudna nekem beszerezni, amelyeket én megpróbálnék beiktatni, ahogyan a Bolyainak Gausszal való levelezésével kapcsolatban számomra hozzáférhetővé tett adatokkal is tettem. Átnézve ezeket a lapokat, látni fogja, melyek azok a hiányosságok, amelyeket pótolni kell. Ugyanakkor több olyan passzus is van, amelyet a Szerző is, én is örömmel módosítanánk, amit mi azonnal megtennénk, amennyiben a Református Kollégium segítene azzal, ami egy francia professzort és egy francia tudományos Egyesületet érdekelne azoknak a geometráknak a dicsőségével kapcsolatban, akiket Magyarország adott.

A biográfia folytatásaként kinyomtatjuk Bolyai János Appendix-ének francia fordítását, azt a zseniális művet, amellyel a szerző Gauss magaslatában mutatkozott meg. Már kivésettük a szükséges tipográfiai jeleket és ábrákat, és a nyomtatás azonnal elkezdődik.

A Társaságunk büszke lenne arra, hogy hozzájárulhat az eminens geometra posztumusz műveinek kiadásához. Minden arra enged következtetni, hogy a könyvtárban letétbe helyezett papírok között jelentős dokumentumok is lappanganak, olyan témákkal kapcsolatban, amelyeket senki sem tárgyalt, és amelyek bekerülhetnének a matematikai tudomány alapvető dokumentumai közé. Ezért arra kérjük a Református Kollégiumot, hogy ne fossza meg a tudományos világot ezektől az érdekes munkáktól, és mi felajánljuk áldozatos segítségünket ezek megjelentetéséhez.

A kefelevonat, amit küldök, az első levonat, számtalan javítanivalót tartalmaz még. De remélem, hogy ugyanakkor eléggé érthető [követhető]. A nyomdász rendkívüli sürgetése által presszionálva arra kérem önt, hogy küldje a lehető leghamarabb a válaszát, mert a végleges nyomtatás közeli határidőhöz van kötve, amely után már nem lesz lehetőség javításra, csupán a távoli jövőben.

A közeli és kedvező válasz reményében, kérem, fogadja legmagasabb tiszteletem kifejezését,

Az ön hű kollégája,
J. Houël

(MTA KIK Kt. K 29/115)

Bordeaux, 1868. április 22.

Uram és nagyon tisztelt kolléga,

Sietek elküldeni önnek Bolyai Biográfiájának és az Appendix újrakiadása első kinyomtatott oldalait. Minthogy a nyomtatás éppen hogy elkezdődött, csupán próbalapokat küldhetek, ami nem akadályoz meg abban, hogy néhány napon belül teljesebb és jobb állapotban lévő példányokat juttassak el önnek.

Erősen sajnáltuk, Schmidt Úr és jómagam, hogy nem használhattuk az öntől remélt dokumentumokat, és amelyek olyan jól kiegészítették volna ezt a Cikket. Ennek ellenére mi nem mondunk le arról, hogy ezeket felhasználhassuk, és ha az ön részéről lehetséges minél előbb elküldeni nekem, az Appendix végén fogja megtalálni azokat kinyomtatva, mert a Fizikai és Természettudományok Társaságának kiadási előírásai a nyomtatás további késleltetését nem teszik lehetővé, abból a célból, hogy az élére helyezzük. Minthogy Schmidt Úr most nagyon foglalt, és mindegyre úton van Pest és Temesvár között, hogy elkerülhessük az idővesztegetést, arra kérem, hogy egyenesen nekem küldje a közlendőit, amelyeket aztán én el fogok juttatni hozzá.

Nem emlékszem, hogy értesítettem-e önt a további, az Appendix olasz nyelvű fordításának a nápolyi Giornale Matematiche-ban történő publikálásáról, amelynek szerkesztője, Battaglini Úr, eredményesen foglalkozik a Bolyai J. génusza által teremtet tudományos ágazattal. Battaglini Úr minden levelében arról érdeklődik, hogy kaptam-e híreket Bolyai J. kézírataival, különösen az ő *Tétraéométrie*-jével [a szóban egy betű kiolvasása bizonytalan] és a *Théorie des imaginaires*-ével kapcsolatban, mindkét téma nagyon jelentős, amelyből egy olyan személy, mint az ön illusztris honfitársa, jelentős részt vállalt. Remélem, hogy hamarosan abban a helyzetben lehetek, hogy kedvező választ adjak neki erre

vonatkozólag.

A közléssel kapcsolatban, a magam és az Appendix-et most megjelentető, és a nyomtatás során semmivel sem takarékoskodó Tudományos Társaság minden segítségét felajánlom a Református Kollégiumnak.

Amennyiben tehát lehetséges, hogy ezeknek a kéziratoknak egy példányát elküldje nekem, (bármilyen nyelven, kivéve a magyart, amelyre itt nem tudnék fordítót találni), én azokat francia nyelvre fordítanám, amelyek ugyanolyan formátumban jelennének meg, mint az Appendix. A magyarul írt munkákat nekem francia nyelven kell elküldeni, akár latinul, akár németül, akár pedig lengyelül. Egy teljes kiadás hiányában sürgős lenne legalább egy, a fontos eredményeket tartalmazó kivonat közlése.

Gondolja-e, hogy az aktuális Bolyai örökös részt szeretne venni ebben a munkában? Ha igen, én boldog lennék, ha ön kapcsolatba hozna velem, és kérem szépen, adja meg a nevét és a címét.

Uram, fogadja nagy tiszteletem és őszinte hódolatom kifejezését,

J. Hoüel

(MTA KIK Kt. K 29/116)

4.

Bordeaux, 1868. május 21.

Uram és nagyon tisztelt kolléga,

Hamarosan befejezem Bolyai J. Életrajzának nyomtatását, és megtiszteltetés volt számomra, hogy a tegnap a munka utolsó lapját elküldhettem önnek, arra várva, hogy fűzőt, jobb állapotban lévő példányokat küldhessek, ahogyan a Munka szerzőjével megegyeztünk. Semmivel nem takarékoskodtunk a nyomtatás során, hogy a tipográfiai kivitelezés méltó legyen a műhöz.

A tegnap megkaptam a nápolyi matematikai folyóirat⁶³ számát, amely tartalmazza Bolyai J. munkájának olasz fordítását. Láthatja, hogy a mi országainkban nagy jóindulattal fogadták ezt a művet, amióta megismerték. Bármilyen más további posztumusz munka érkezik az önök eminens honfitársa részéről, ugyanilyen szíves fogadtatásban fog részesülni.

Legyen kedves megadni Bolyai Farkas aktuális utódának nevét a Református Kollégium matematika katedráján, hogy személyesen neki küldhessem a neki szánt példányt.

Továbbra is szíves figyelmébe ajánlom, hogy további biografikus adatokat gyűjtsön a két tudósról, akik emléke iránt én különleges tiszteletet érzek, akik előfutárai annak a tudós seregnek, amelyet Magyarország állít elő, hogy alátámassza a nagy nemzet szerepét. Bármit közölne ezzel kapcsolatban, kiegészítő jegyzetbe kerülne, amit – biztosítom róla – ugyanolyan élénk érdeklődéssel olvasnának, mint Schmidt barátom munkáját.

Uram és nagyon tisztelt kollégám, fogadja nagy tiszteletem és őszinte hódolatom kifejezését,

J. Hoüel

(MTA KIK Kt. K 29/117)

(A leveleket Keszeg Vilmos fordította franciából magyarra)

Schmidt Ferenc levele Szabó Sámuelhez. Temesvár, 1867. december 31.

Temesvár, 1867. december 31.

Mélyen tisztelt von Szabó Tanár Úr!

Kolozsvárról és Bécsből küldött levelét megkaptam és azért nem válaszoltam rá eddig, mert 1) megígérte, hogy még egyszer írni fog, 2) a tudott/ismert ügyben, mely alkalmat adott arra, hogy Önt megismerjem, sajnos még nem értem el kielégítő eredményt.

Ugyanis: a "Kurzen Grundriss stb." 1851.-et nem a "Buchhändler Börsenblatt"-ban, hanem a "Grunert Archiv für Mathematik"-ban tettem közzé, és abból egy lenyomatot/különlenyomatot elküldtem Marosvásárhelyre. – Megérkezett? – És sikerült már sok példányt eladni belőle? mindkét

⁶³ Hoüel nagy kezdőbetűvel írta a *Matematikai Folyóirat*-ot, mintha cím lenne, holott csak egy Nápolyban megjelenő olasz nyelvű matematikai szaklapra utalt

dolog nagyon érdekelne. E közleménnyel kapcsolatban/okán egy példányt elküldtem ajándékba Grunert úrnak, ezért egy példányt kérnék in natura visszaküldeni.

Az "Úrtan" jóságosan/kegyesen rám bízott kéziratot példányát ajánlva/elismervény ellenében januárban biztosan vissza fogom küldeni.

Hogyan áll a dolog a mi nagy/neves Bolyai Farkasunk arcképével kapcsolatban? Nem kaphatnék két példányt vagy inkább hármat, Baltzer, Hoüel és a magam számára?

Ugyancsak kíváncsi lennék egy arckép Jánosról is. Kérnék néhány adatot B. Jánossal kapcsolatban, mégpedig: 1) születésnap, hely és év. Egy bécsi barátomon keresztül a hadügyminisztériumból a következő adatokat kaptam:

Bolyai János született 1802. december 15-én Kolozsváron, 1822. szept. 7.-én lett kadét/tisztiiskolás, 1823. szept. 1-én alhadnagy, 1833. június 16.-tól századosként/kapitányként nyugdíjazták.

Helyesek ezek az adatok?

Halála napját nem sikerült megtudnom, ezért nagyon sürgősen szükségem lenne rá. Egyáltalán nagyon hálás lennék minden adatért a két B.-ről. – Mi a helyzet a B. János életrajzával? Megjelent már? Ha igen, kérnék belőle egy példányt. – Mindenért amit itt kérek, köszönettel kész lennék fizetni, még pedig utánvétellel, vagy ahogy parancsolja/kívánja.

Elküldené nekem a még életben levő Bolyai Gergely címét – talán beszerezne/szolgáltatna számomra adatokat is még, vagy legalább az arcképeket.

Bécsből küldött levelére/levelével kapcsolatban azonnal írtam Drezdába Dr. Baltzernek arra kérve őt, hogy kiadójával (Hirzel[lel]) tárgyaljon az "Appendix"-szel kapcsolatban. – Csak dec. 2.-án kaptam rá választ azzal a megjegyzéssel, hogy azzal könyvkereskedői üzlet nem érhető el/könyvkereskedőkkel nem lehet üzletet kötni, és hogy a Pesti Akadémia kötelessége lenne a Bolyaiak műveit kiadni. Ennek megfelelően a „Grunert Archiv”-nak küldtem egy cikket, amely rövidesen megjelenik és abban közöltem néhány adatot a két Bolyairól, már amennyi akkor a rendelkezésemre állott.

Hoüel és Baltzer ismét közölni fog bizonyos dolgokat Bolyai "Appendix"-éből, valószínűleg a bordeauxi és lipcei Akadémiák emlékirataiban – ha már a pesti Akadémia túlságosan lusta/rest az Önök embereinek/tudós férfiainak tiszteletére, akkor külföldieknek kell azt kezdeményeznie, így talán később majd ott is belátják, hogy a Bolyaiak milyen nagy emberek voltak.

Mi van a B. János kézírataival, rám bízna-e őket, átnézném, rendszerezném, és amit használhatónak vélek, továbbküldeném Hoüelnek és Baltzernek megtekintés/bírálat és közlés végett.

Ily módon a munkákat lelkiismeretesen és szeretettel/gondosan átnéznék és ezáltal az aggály elkerülhető lenne, hogy a Bolyaiak érdemeit lebecsülnék, hiszen Hoüel és Baltzer becsületes/tiszteletes emberek, azon kívül az iratok/írások előbb az én kezemen keresztül mennének át. Tudna-e Ön más, jobb utat ajánlani? A pesti Akadémiának távolról sem tulajdonítok annyi szeretetet/megbecsülést és kitartást, mint amennyi hármunkban van.

Legkésőbb egy év alatt a mértan elemei/alapjai a Bolyaiak módszere szerint be kellene kerüljenek a magyar tankönyvekbe, én nem adom fel a reményt.

Mielőbbi választ remélve, különleges nagyrabecsüléssel írom alá teljes alázattal,

F. Schmid

[Utóiratként:]

Kéréseim/óhajaim összefoglalása:

Sok példányt eladtak-e már a „Kurzer Grundriss”-ból?

Bolyai János és Farkas arcképe

B. János születésnap? sürgős

" elhalálozás napja? "

" életrajza "

B.Gergely címe

Bolyai János kézírataival kapcsolatos döntése

Mindezekkel üzletet nem lehet kötni, mélyen tisztelt Uram meggyőződhet róla, hogy csak honfitársaimnak az őket megillető díszhelyet/megtiszteltetést szándékozom megszerezni.

A fenti

(MTA KIK Kt. K 29/152)

(Kaba Gézáne Szabó Piroska nyersfordítása németből)

Battaglini, Joseph levele Szabó Sámuelnek. Nápoly, 1868. szeptember 5.

Nápolyi Tudományegyetem
(Itália)
1868. szeptember 5.

Uram.

A matematikusoknak a nem-euklideszi geometriai specializáció, az ön illusztris honfitársának, Bolyai Jánosnak a mélyreható elmélete iránti növekvő érdeklődése miatt szükséges felkutatni minden, ezzel a doktrínával kapcsolatos írást. Az én tudós barátom, a Bordeaux-i Prof. Hoüel megjelentette Bolyai J. Appendix-ének francia fordítását

a tér abszolút tudományáról, és Lobacsevszkij Geometrische Untersuchungen etc. -jét, én pedig közzétettem az Appendix és Lobacsevszkij Pangéometrie-jének olasz fordítását. Bolyai Jánosnak [Johann] és Farkasnak [Wolfgang] vannak olyan további írásai, amelyeket nagy örömmel látnánk kinyomtatva, amelyek kéziratban találhatók a Református Kollégium Könyvtárában. Ezért bátorodom az én legsürgetőbb kéréseimet összekapcsolni a J. Hoüel Úr és a F. Schmidt Úr kérésével,

hogy ön méltóztassék [szíveskedjék] némi biztosítékot adni ezeknek az írásoknak a publikálásáról, ami ilyen magas szinten [jelentősen] hozzájárul az ön hazájának tudományos hírnevéhez.

Fogadja, Uram, tisztelem és mély nagyrabecsülésem kinyilvánítását [tanújelét],

Az Önt tisztelő
Joseph Battaglini

Szabó Péter hagyatéka az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában [a jelzetek sorrendjében]

Anyaggyűjtés az online katalógusból és Fráter Jánosné: *A Bolyai-gyűjtemény*. (Bp. 1968.) című nyomtatott katalógusának online változatából.

<http://opac.mtak.hu/F/XKXQ8YHE9LS3QT6YLN4HXSD155PGYQCBV6MVH35GJAF3KDC6V9-08191?func=scan-list>

Utolsó letöltés: 2025. augusztus 22.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KEZIRATKAT_04/?pg=0&layout

Utolsó letöltés: 2025. augusztus 25.

I. Bolyai Farkas iratai

I.1. Bolyai Farkas személyi iratai (19–23. lap)

K 22/1–2 Bolyai Farkas és Benkő Zsuzsanna 1801. szept. 28-án kötött házasságának anyakönyvi kivonata [Eredeti irat] – Kolozsvár, 1856. december 18, 1947. július 8.

K 22/23–25 Bolyai Farkas végrendelete könyveire vonatkozóan – Marosvásárhely, 1856. augusztus 26.

K 22/26–27 Bolyai Farkas jegyzéke a marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtárának [1856. augusztus 26-án kelt végrendeletében] hagyományozott könyvekről – Marosvásárhely, 1856. aug. 26.

K 22/28 Felső Fehérmegye bizonyítványa Bolyai Farkas számára – H. n., 1820. febr. 13. Másolat Bolyai Gergelytől. Aláírók: Mikó István és Könczei Elek.

K 22/29 Bolyai Farkas szolgálati bizonyítványa [Másolat] – Marosvásárhely, 1820. március 12. Kiállította a marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Elöljárósága. (Aláírók: G. Teleki Mihály, Zeyk Dániel, Dósa Gergely és Antal János.

Megjelent: Akadémiai Értesítő 1914, p. 502.

I. 2. Bolyai Farkas levelei (23–27. lap)

K 22/75–78 Bolyai Farkas levelei Bolyai Jánosnak – Marosvásárhely, 1818–1820.

4 db [Autográf és másolatuk]. A másolatokat Szabó Péter készítette. Valamennyiben matematikai fejtegetések. Az 1820. ápr. 4-i levél (K 22/78) az egyéb közléseken kívül tartalmazza: 1. Bolyai Farkas fogalmazványát fia nevében János főhercegnek az erdészeti állás elnyerése ügyében. Német. 2. Bolyai Farkas kérvényét az Erdélyi Thesaurariatushoz, erdészeti inspectori állás elnyeréséért.

Tartalom: 75. Marosvásárhely, 1818. szept. 10. 2 f. + másolat. bor. hij. – 76. Marosvásárhely, 1818. szept. 14. 1 f. + másolat. – 77. Marosvásárhely, 1818. okt. 17. 2 f. + másolat. – 78. Marosvásárhely, 1820. ápr. 4. 10 f. + másolat.

K 22/78 Bolyai Farkas kérvénye a Thesaurariatushoz, erdészeti inspectori állás elnyeréséért [Autográf] – Marosvásárhely, 1820. ápr. 4.

A kérvényt Bolyai Farkas levele Bolyai Jánosnak (1820. április 4.) tartalmazza. Ugyanez megvan Szabó Péter másolatában, Bolyai Farkas hivatalkeresése. Okmánytárban.

K 22/78 [bis] Bolyai Farkas fogalmazványa Bolyai János nevében János főhercegnek az erdészeti állás elnyerése ügyében [Autogr.] – Marosvásárhely, 1820. ápr. 4. (A fogalmazványt Bolyai Farkas Bolyai Jánosnak 1820. április 4-én írt levele tartalmazza.)

K 22/79–85 Bolyai Farkas levelei Bolyai Jánosnak [Autográf, ill. valamennyi másolata] – 1820–1855 (7 db) Tartalom: 79. Marosvásárhely, 1820. okt. 5. (csonka) 4 f. – 80. Marosvásárhely, 1821. szept. 10. 6 f. – 81. Marosvásárhely, 1821. okt. 1. 5 f. – 82. H. n. 1855. márc. 20. 1 f. Bolyai János autográf megjegyzésével. – 83. H.n. 1855. márc. 25. 1 f. Bolyai J. autográf megjegyzésével. – 84. Marosvásárhely, 1855. ápr. 8. 1 f. Bolyai J. autográf megjegyzésével. – 85. H. n. 1855. ápr. után 2 f. Bolyai J. autográf megjegyzésével.

K 22/86–110 Bolyai Farkas levéltöredékei Bolyai Jánosnak – 1818–1855.

25 db+ néhány levéltöredék másolata

K 22/111–128 Bolyai Farkas levéltöredékei Bolyai Jánosnak [Autogr.] – 1818–1855.

18 db+néhány töredék másolata.

K 22/145 Bolyai Farkas levele Incze Dánielnek – Marosvásárhely, 1856. jan. 15.

K 22/147 Bolyai Farkas levélfogalmazványa Sartorius von Waltershausennek – H. n., 1856. július 13.

K 23/22 Bolyai Farkas levele Bolyai Jánosnak – H. n., [1832. ápr. ?]

A levél tulajdonképpen utóirat a részben Szász Pál, részben Bolyai Farkas által másolt Gauss, Karl Friedrich levele Bolyai Farkasnak [1832. március 6.] végén.

I. 3. Bolyai Farkasnak írt levelek (27–30. lap)

K 23/21 Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkasnak – Buda, 1833. aug. 29.

K 23/22 Gauss, Karl Friedrich levele Bolyai Farkasnak [Másolat] – Göttingen, 1832. március 6.

K 23/23–24 Gauss Bolyai Farkasnak írt leveleiből kivonatok – Göttingen, 1836–1848.

Tartalom: 23. Göttingen, 1836. okt. 23. Bolyai Farkas autogr. másolatában és megjegyzésével. Rajta Bolyai János jegyzete is. Ném. 1 f. – 24. Göttingen, 1848. jan. 18. "Mein theurer alter Freund!" Ismeretlen kéz írása. Ném. 1 f.

K 23/25 Herepei Ádám levele Bolyai Farkasnak – Nagyenyed, 1804. nov. 8.

K 23/26–27 Herepei János levelei Bolyai Farkasnak (Autogr.) – 1795 és 1806. 2 db, 3 fol.

Szabó Péter hagyaték. Ugyanezek Szabó Péter másolatában Bolyai Farkas törekvései az erdészi pályára c. mű mellett.

K 23/29 Nemegyei János levele Bolyai Farkasnak. – Nagyenyed, 1805. febr. 3.

K 23/30 Schrader, Heinrich Adolph levele Bolyai Farkasnak. – Göttingen, 1798. júl. 16.

K 23/31–39 Vajda Dániel levelei Bolyai Farkasnak – 1850–1856. (9 db, 20 fol.)

K 23/40–42 Vajda Dánielné Bodor Julianna levelei Bolyai Farkasnak. – Nagykőrös, 1856. (3db)

K 23/44 Zeyk Dániel levele Bolyai Farkasnak – Kolozsvár, 1833. júl. 18. (töredék)

Rajta Bolyai János autogr. megjegyzése, mellette Szabó Péter másolata.

I. 4. Bolyai Farkas művei, feljegyzései (30–32)

K 23/45 Bolyai Farkas: *Ur-bér, kárpótlás, egyesület* [Tanulmány] – é. n.

K 23/47 Bolyai Farkas jelentése egy elegyes bizottságnak az elhajított testek útjára vonatkozó számításokkal – h. n., é. n.

K 23/48 Bolyai Farkas: [Megjegyzések] az Athenaeumi Figyelmezőnek 102-dik lapján kezdődő, 's 104-

dik lapján végződő könyvbírálatra – é. n. [A megjegyzések Nagy Károly: Arithmetika c. művéről szóló Vállas Antal által írt bírálatra vonatkoznak.]

K 23/49 Bolyai Farkas *Ítélet* c. véleménye két matematikai feladat megoldására vonatkozóan – é. n.

K 23/51 Bolyai Farkas feljegyzései fiáról, Bolyai Jánosról – 1812 után

K 23/52 Bolyai Farkas jellemzése fiáról, Bolyai Jánosról (töredék) – 1817. augusztus 13.

II. Bolyai János iratai

II. 1. Bolyai János személyi iratai (32–36. lap)

K 23/58–60 Bolyai János katonai kinevezései – Bécs, 1823–1832.

K 23/61 Bolyai János folyamodvány-tervezete János főherceghez „eszméi” kidolgozása céljából háromévi szolgálatmentességért – Lemberg, 1832. május 3.

K 23/64 Utasítás Bolyai János számára orvosi felülvizsgálatra való megjelenésre – Olmütz, 1833. ápr. 11.

K 23/65 Bolyai János nyugdíjazására vonatkozó irat – Olmütz, 1833. jún. 11.

K 23/66 Menlevél Bolyai János számára – Marosvásárhely, 1848. nov. 6.

K 23/69 Bolyai János folyamodvány-tervezete a császárhoz a Bolyai-vagyon visszaadása ügyében – 1850 körül.

K 23/70–71 Bolyai János és Orbán Rozália megegyezéssel való válási szerződése * Marosvásárhely, 1852. december 1.

K 23/72 Bolyai János adósságlevele Orbán Rozália számára 125 forintból – Marosvásárhely, 1852. dec. 1.

K 23/73 Bolyai János és Kocsis Anna közötti bérleti szerződés fogalmazványa – Marosvásárhely, 1857. febr. 16.

K 23/74 Heinrich gyalogezred [62] Marosvásárhelyi Hadkiegészítő Parancsnokságának katonai szolgálattételre felszólító levele Bolyai Jánosnak – Marosvásárhely, 1859. május 7.

K 23/75 Conscription über Johann von Bolyai von der K. K. Genie und Fortifications Local Direction zu Olmütz vom 20. März 1833 und auf grund derselben Befund und Beschluss der Superarbitrierungs Commission. [Felülvizsgálati végzés Bolyai Jánosnak] – Brünn, 1833. április 25. [Szabó Péter másolata] 16 fol.)

II. 2. Bolyai János levelei (37–38. lap)

K 23/92 Bolyai János levele a háztulajdonosnak – é. n. (töredék)

K 23/93 Bolyai János levele egy mészárosnak – é. n.

K 23/94 Bolyai János levele ismeretlennek – [1848 után?] [A levél valószínűleg Bolyai János felesége, Orbán Rozália testvérének szól.]

K 23/95 Bolyai János levélfogalmazványa ismeretlennek [Dobolyi Sándornak?] – Marosvásárhely, 1859?

II. 3. Bolyai Jánosnak írt levelek (38–41. lap)

K 22/87 Bolyai Farkasné Benkő Zsuzsanna levele Bolyai Jánosnak – H. n. 1818. [Bolyai Farkas 1818. dec. végén Bolyai Jánosnak írt levele hátlapján]

K 23/99 Áts Lajos levele Bolyai Jánosnak – h. n., é. n.

K 23/100 Bodola Sámuel levele Bolyai Jánosnak – Kolozsvár, 1856. dec. 18.

K 23/101 Bolyai Farkasné Benkő Zsuzsanna levele Bolyai Jánosnak – hely nélkül, év nélkül.

K 23/102–103 Bolyai Gergely levelei Bolyai Jánosnak – Bolya, 1857–1859.

K 23/104 Csiki Péterné levele Bolyai Jánosnak – Erzsébetváros, 1857. márc. 24.

K 23/105 Findeli, J. levele Bolyai Jánosnak – Verona, 1829. nov. 26.

K 23/106 Hasse, Friedrich Christian August levele Bolyai Jánosnak – Leipzig, 1842. febr. 15.

K 23/107–108 G. Lázár Móricné Poli levelei Bolyai Jánosnak – 1848.

K 23/109 B. Mohr, Johann Friedrich ebéd-meghívója – H. n. 1828. febr. 28.

K 23/110–113 Nagy István levelei Bolyai Jánosnak – Segesvár, 1852–1853.

K 23/114 Priessnitz, V. levele Bolyai Jánosnak – Gräfenberg, 1848.

- K 23/115 Theobald hadnagy levele Bolyai Jánosnak – Szentgyörgy, 1831. júl. 5.
 K 23/116 Wachsmuth, Wilhelm levele Bolyai Jánosnak – Lipcse, 1842. márc. 16.
 K 23/117 Wolter von Eckwehr, Johann levele Bolyai Jánosnak – Graz, 1831. nov. 2.

II. 4. Bolyai János művei (41–43)

- K 24/2 A Heinrich Gyalogezred (62) Marosvásárhelyi Hadkiegészítő Parancsnokságának katonai szolgálattételre felszólító levele Bolyai János számára – Marosvásárhely, 1859. május 7. [Bolyai János autogr. megjegyzésével.]
 K 24/5 Bolyai János javaslata Ferenc József császárnak Üdvtana szellemében a közjó gyors előmozdítására. – Marosvásárhely, 1852. júl. 29.
 K 24/6 Bolyai János Stylus/ Rigorosumi írásbeli dolgozatának szövege – 1817. június 30. [A dolgozaton az aláírás későbbi. Megjelent: Szabó Péter: Bolyai János ifjúsága c. műve mellékleteként.]

II. 5. Bolyai János töredékes művei, jegyzetei (43–47)

- K 24/8-12 Bolyai János töredékes matematikai jegyzetei – H. n., é. n. (5 db)
 K 24/13–18 Bolyai János jegyzetei apja irodalmi működéséről, magatartásáról, emberi tulajdonságairól – é. n. (6 db)
 K 24/19–26 Bolyai János jegyzetei apjáról és Gauss, Karl Frigyesről – é. n. (8 db)
 K 24/28–29 Bolyai János jegyzetei a magyar nyelvről és egy világnyelvről – hely nélkül, év nélkül.
 K 24/30–37 Bolyai János jegyzetei az *Üdvtan*hoz – h. n., é. n. (8 db)
 K 24/38 Bolyai János jegyzetei Gyula és Géza fejedelmekről; folytatásként matematikai jegyzetek – é. n.
 K 24/39 Bolyai János: A bécsi tudományos akadémia alapszabályainak kivonata [az Erdélyi Híradó 253. számából] – é. n.
 K 24/41–43 Bolyai János ismertető jegyzetei és tanácsai Bolyai Amália, Dénes és Orbán Erzsébet számára „Az első ausztriai takarékpénztárral egyesült közönséges ápolóintézet” részvényeinek kezelésére vonatkozólag. – H. n., [1847]
 K 24/44–46 Bolyai Amália, Bolyai Dénes és Orbán Erzsébet nevére kiállított, egyenként 10 Ft. értékű részvényjegy. – 1847. július 7.
 K 24/47 Bolyai János önéletrajzi jegyzettöredéke – H. n., é. n.
 K 24/48–100 Bolyai János számára írott orvosi receptek ... – 1833–1852. (53 db, 9 orvostól)
 K 24/101–128 Bolyai János vegyes jegyzetei [különbféle gyógyszerekre, gyógykezelési eljárásokra, a tisztí egyenruhára és egyebekre vonatkozóan]– Hely nélkül, év nélkül (27 db+1 db Bolyai Jánosnak címzett boríték)
 K 24/129 Blumensprache [Kézirat ismeretlen kéztől]. Gehörig dem János von Bolya, Oberlieutenant im k. k. Génie Corps. – H. n., é. n.
 K 24/131 Bolyai János: Anmerkung (Megjegyzések Hoffmann: Critik der Parallelen-Theorie c. művéhez).
 K 24/133 Bolyai János: Fussnoten zum Briefe des Hofrates Gauss vom 6. März 1832 von Johann von Bolyai. (másolat) [Az eredeti Gauss levelének ama másolatán van, melyet Bolyai János János főherceghez 1832. aug. 8-án intézett folyamodványához mellékelte.
 K 24/137 Bolyai János: Vorwort zur Begründung der Raumlehre [Gépirat]: Aus Aufzeichnungen von Johann von Bolyai die aus der Zeit um 1835 zu stammen scheinen.– [1835?] [A szöveg hasonló ahhoz, amit Stäckel közöl: Urkunden Gesch. d. nicht-euklid. Geometrie, II. köt. pp. 221–223.]

II. 6. Bolyai Farkas és Bolyai János analecta (47–49. lap)

- K 25/1 Bolyai Farkasnak szóló üzenet Zeyk József szüleinek írott levéltöredékén – [Göttingen], 1832. [Bolyai János autográf jegyzetével]
 K 25/2 Bolyai Gergely elismervénye Bolyai János egyik levelének átvételéről – Bolya, 1858. aug. 10.
 K 25/3–4 Bolyai János névjegyei
 K 25/5 K. F. Gauss elismervénye Bolyai Farkas levelének átvételéről – Göttingen, 1853. febr. 16.
 K 25/7 Hény von Schönbrunn Fanni emléksorai Bolyai Jánosnak – Arad, 1830. jún. 29.

III. A Bolyaiak gazdasági és családi iratai

III. 1. Vagyoni és birtokügyek (50– 59. lap)

- K 25/26 Bolyai Farkas adókönyve [Nyomtatvány, kéziratos bejegyzésekkel] – Marosvásárhely, 1855. ápr. 28–1856. jún. 2.
- K 25/27 Bolyai Farkas nevére szóló „Adó befizetésére intő jegy” – Marosvásárhely, 1856. május 31. [Nyomtatvány, kéziratos bejegyzésekkel]
- K 25/28 Bolyai Farkas jegyzettörédéke a domáldi birtok eladására vonatkozóan – é. n.
- K 25/32 Bolyai Farkasnak – a domáldi birtok utáni úrbéri kárpótlási tőkék utalványozása – Marosvásárhely, 1858. júl. 23.
- K 25/33–36 Bolyai Farkas számára kiállított nyugták a császári adó befizetéséről – Marosvásárhely, 1850–1853
- K 25/34 Bolyai Jánosnak – az úrbér-kárpótló előlegre vonatkozó nyomtatvány – Szeben, 1858. december 30.
- K 25/37–41 Bolyai Farkas számára kiállított nyugták letétt napszámokról [Egykorú kéziratok]– H. n. 1856. szeptember.
- K 25/42–45 Bolyai Farkas számára kiállított nyugták a marosvásárhelyi ref. kollégiumtól bérelt telek hasznóbérleti díjának befizetéséről [kézirat] – Marosvásárhely, 1851–1854
- K 25/48 Bolyai Farkas és Csiki Péter közötti hasznóbérleti szerződés kézirata a domáldi birtokról. Erzsébetváros, 1853. szept. 28. [Egykorú kézirat, Bolyai Farkas és Csiki Péter autogr. megjegyzéseivel, ill. aláírásával]
- K 25/52 id. Bolyai Gáspár elismervénye egyik jobbágya földjének elzálogosításáról – Domáld, 1781. május 10. [Az irat hátlapján Bolyai Jánosnak az orvosok gyógykezelésére és a szemgyulladásra vonatkozó s. k. feljegyzése.]
- K 25/54 Nyomtatványürlap Bolyai János számára.
- Der K. K. Grundentlastungs-Landes-Commission für Siebenbürgen nyomtatványürlapja Bolyai János számára az úrbér-kárpótló előleg hatodik részletére vonatkozólag. Szeben, 1858. dec. 30. Ném. Nyomtatvány. [Az online katalógusban hiányzik.]
- K 25/55–56 Bolyai János: A domáldi Bolyai-birtok adás-vételi szerződése, és ugyanennek a domáldi ág. ev. egyházközség részéről kiállított másolata Bolyai Jánosnak címezve. – Marosvásárhely, 1857. március 8.
- K 25/58 Bolyai János meghatalmazása Bolyai Gergely számára a domáldi birtok után járó földtehermentesítési kötvények átvétele és eladása ügyében – Marosvásárhely, 1859. okt. 25.
- K 25/60 Bolyai János örökségelfogadó nyilatkozata – Marosvásárhely, 1856. dec. 29. [Hátlapján a marosvásárhelyi járásbíróság értesíti Székely Lajos ügyvédet, hogy Bolyai János követelésének 14 napon belül helyt kell adni.]
- K 25/75 Marosvásárhely Cs. Kir. Kerületi Törvényszéke értesíti Bolyai Jánost Bolyai Gergely örökségelfogadó nyilatkozatának elfogadásáról és megőrzéséről. – Marosvásárhely, 1857. márc. 18.

III. 2. Családtagok levelezése (61–64)

- K 26/19 Bolyai Gergely levele Mentovich Ferencnek – Bolya, 1867. április 20.
- K 26/20–22 Bolyai Gergely levelei Szabó Sámuelnek – Bolya, 1867. márc. 19, márc. 24, ápr. 20.
- K 26/23 Teleki Ferenc levele Szász Istvánnak – H. n., 1856. [Levélkivonat, Bolyai Gergely másolata. Szabó Péter-hagyaték. Elhelyezve: Bolyai Gergely levele Szabó Sámuelnek (1867. ápr. 20.) mellett]
- K 26/33 Bolyai Jánosné Orbán Rozália levele Popitska, ?-nak – H. n. 1854. [Bolyai János autográf fogalmazványa]
- K 26/36 Kemény Simon br. levele id. Bolyai Gáspárnak – Kolozsvár, 1799. jan. 30. [Megjelent: Szabó Péter: *Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához* B mellékleteként. Matematikai és Természettudományi Értesítő 1907. 334–338.]

III. 3. Analecta (65. lap)

K 26/47–55 A Bolyaiakra vonatkozó apróságok – 1905. okt. 11.

[47. Tinten recept. Arad, 1828. aug. 2. Német. – 48. Előfizetési nyugta a Székely Közlönyre Bolyai Gergely nevére. – 49. Bolyai Jánosnak címzett boríték. – 50. Nyomtatott szentkép (későbbi korból). – 51. Képes emléklap. Német. – 52. Erkölcsi példabeszédek. 3 f. Nyomtatványtöredék. – 53. Az új kölcsönről. Nyomtatvány, valószínűleg a 19. század végéről. –

54–55. Der nützliche Rathgeber II. és IV. (1840, 1842) évfolyamból való töredékek. 2 db. Német.]

K 26/56 Bolyai János gyermekeinek – Dénes, Amália – gyermekkori írásai –1850–1852. [Egykorú kézirat]

IV. A Bolyai-kutatás iratai

IV. 1. Bolyai Farkas és Bolyai Jánosról szóló művek, adatok (66–70)

K 26/70–71 Bolyai Gergely: Bolyai Farkas és Bolyai János életrajza – H. n. 1867.

K 26/84 Nemes Ödön: Bolyai János – H. n. 1867. febr. 21. [Fráter-katalógusban]

Az online katalógusban: K 28/84.

K 26/86 Szabó Péter: Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához – H. n. 1907. [Felolvasás. Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának 1907. május 27-én tartott ülésén. Megjelent a *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 1907. évfolyamában]

K 26/87 Szabó Péter: Jegyzetek az „Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához” c. tanulmányhoz – [Budapest], 1907.

K 26/88 Szabó Péter: Beiträge zum Briefwechsel zwischen C. F. Gauss und W. Bolyai und zur Biographie von W. Bolyai – 1907

K 26/89–92 Szabó Péter: *Bolyai Farkas törekvései az erdészi pályára* – H. n., 1914. [Tanulmány és akadémiai felolvasás] Megjelent: *Akadémiai Értesítő*, 1914, 409-502. o. – Mellékletek [másolatban]: 1. Bolyai Farkas kérvénye az Erdélyi Thesauratushoz. 1 db (1 fol.). - 2. Bolyai Farkas szolgálati bizonyítványa. 1 db (1 fol.). - 3. Herepei János levelei Bolyai Farkasnak. 2 db (2 fol.)

K 26/93 Szabó Péter: Bolyai János ifjúsága(1802–1822) – 1909

[1] A Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának 1909. december 13-i ülésén bemutatta Rados Gusztáv. Megjelent a *Mathematikai és Fizikai Lapok* 1910. márciusi számában.

K 26/94 Szabó Péter: *Die Jugend Johann Bolyais (1802–1822)* – 1909

[Die Jugend Johann Bolyais \(1802-1822\) : Vorgelegt in der Sitzung der III. Klasse der Ungarischen Akademie der Wissenschaften vom 13. Dezember 1909.](#)

IV. 2. Anyaggyűjtés (71–75)

K 28/1 Szabó Péter: Bolyai Farkas erdészeti munkája és hivatalkeresése. – H. n., é. n.

[Szabó Péter jegyzetei Bolyai Farkas színműveiből (helyzetére, anyagiakra vonatkozóan), erdészetre (az Országos Levéltárból) és egyebekre vonatkozóan.]

K 28/2–8 Bolyai Farkas hivatalkeresése. [Másolatok]: Okmánytár. (Szabó Péter másolatai és gyűjtése) – é. n.

[Tartalom: 1. Bolyai Farkas levele Bolyai Jánosnak. 1820. ápr. 4. Benne: 1/a. Bolyai Farkas levélfogalmazványa fia nevében János főherceghez az erdészi állás elnyerése ügyében. 1/b. Bolyai Farkas kérvénye az Erdélyi Thesaurariatushoz. – 2. Bolyai Farkas szolgálati bizonyítványa. - 3. Felső-Fehér megye bizonyítványa Bolyai Farkas számára. – 4. Az Erdélyi kir. Főkörmányszék levele Felső-Fehér megyéhez. – 5–6. Az Erdélyi Gubernium iratmásolatai Bolyai Farkasra vonatkozóan [másolatok az Országos Levéltárból]. – 7–8. Az Erdélyi Thesaurarius kimutatása a megüresedett erdészi inspektori állásra pályázókról.]

K 28/9–10 A császári és királyi közös pénzügyi levéltár levelei Szabó Péternek – Bécs, 1914. (Elhelyezve Bolyai Farkas hivatalkeresése. Okmánytár. Szabó Péter másolatai és gyűjtése mellett (9–10. sz. iratok.)

K 28/11 Szabó Péter: Bolyai Farkasról és Bolyai Jánosról írt különböző jegyzetek – 1905–1910 (141 fol.)

- K 28/12 Szabó Péter: Bolyai Farkasról és Bolyai Jánosról írt különböző jegyzetek. – 1905–1910 (141 fol.)
- K 28/16 Bolyai Jánost illető kivonatok és jegyzetek a bécsi Kriegs-Archiv okmányaiból Szabó Péter másolatában – H. n., é. n.
- K 28/17 Bolyai Jánost illető kivonatok és jegyzetek a közös hadügyminisztérium okmányaiból – Szabó Péter másolatában. – H. n., é. n.
- K 28/23 Szabó Péter: Az Ingenieur Akademie-ra vonatkozó adatok.
(Jegyzetek és kivonatok Gatti, F.: Geschichte der K. K. Ingenieur u. K. K. Genie Akademie 1817-1869. I-n Band-ból. Részletei felhasználva: Bolyai János ifjúsága c. tanulmányában) Fráter Jánosné katalógusában a 73. lapon szerepel.
- K 28/23 Szabó Péter: *Az Ingenieur Akademie-ra vonatkozó adatok.* – *Az online katalógusból hiányzik.*
- K 28/24 Szabó Péter: Hoffmann, J. J.: Kritik der Parallel-Theorie – jegyzetek. Budapest, 1909.
- K 28/25 Szabó Péter: B. Kemény Simon életrajzi adatai. Tanulmányvázlat. – é. n.
- Rajta Szabó Péter megjegyzése: „(esetleg később részletesen kidolgozni)“
- Mellette a B. Kemény-levéltárból származó (Alsó Fehérmegye levelestárában) levélmásolatok B. Kemény Simontól, Szathmári Pap Sigmondtól, Dienes Sámuelről, Bodor Páltól, ill. a B. Kemény-családra vonatkozó jegyzetek, [köztük gyorsírási lapok is] –
- K 28/26 Gyalui Farkas levele Szabó Péternek. Kolozsvár, 1914. febr. 24.
Elhelyezve Szabó Péter: B. Kemény Simon életrajzi adatai c. kézirat mellett. Gépirat autográf aláírással.
- K 28/27 Szabó Sámuel: A Bolyaiakra vonatkozó apróságok. Szabó Sámuel ceruzajegyzetei egy a *Magyar Újságra* való előfizetési felhívás hátlapján. – 1867.
- K 28/28 Szabó Sámuel: A Bolyaiakra vonatkozó apróságok: Bolyai Farkas kézírása, hitelesítve Szabó Sámuel által. – 1867. febr. 20. (Fényképmásolat)
- K 28/29 Szabó Sámuel: A Bolyaiakra vonatkozó apróságok: Szabó Sámuel receptje régi kéziratok olvashatóvá tételére. – é. n.
- K 28/30 Szabó Sámuel: A Bolyaiakra vonatkozó apróságok: Szabó Sámuelnek címzett boríték. É. n., h. n.
- K 28/84 Nemes Ödön: *Bolyai János* (Életrajzi vázlat) – 1867. február 21.
- K 28/84 Nemes Ödön: *Bolyai János* (Életrajzi vázlat)
[Fráter Jánosné katalógusában K 26/84 jelzeten szerepel.]

IV.3. Újságkivágatok (75. lap)

- K 29/58 – Mentovich: Naplótöredékek IV. 1844. aug. 30. In: *Nemzeti Társalkodó*, 35. sz.
Tárcacikk Gauss-sal való találkozásáról és Gauss–Bolyai Farkas viszonyáról. Újságkivágat a *Nemzeti Társalkodó* 35. számából.

IV. 4. Képek, fényképek (76–78)

- K 29/80 Hoüel, Guillaume-Jules [matematikus, egyetemi tanár Bordeaux-ban] fényképe, é. n.
(1 db, 6 x 10 cm) Hoüel G. J. 1867-ben fordította franciára Bolyai Appendixét

IV. 5. Analecta (78–80)

- K 29/85 Bolyai Farkas emlékkő felállítására felhívó és adományív Nagy Péter erdélyi református püspök címére [Nyomtatvány] Az adományíven Nagy Péter 10 Ft-os jegyzése. – Marosvásárhely, 1879. nov. 23.
- K 29/91 A K. und K. Reichs-Kriegs-Ministerium Registratur Direction engedélye Szabó Péter számára a Bolyai iratok megtekintésére – Wien, 1909. nov. 9.
- K 29/93 A Bibliothek des Gauss-Archivs der Königlichen Sternwarte elismervénye Szabó Péter egyik művének megküldéséről – Göttingen, 1910. január 20. (Nyomtatvány kéziratos bejegyzéssel.)
- K 29/94 A berlini Mathematische Verein der Universität köszönete Szabó Péternek értekezése megküldéséért – 1909. dec. 7.
- K 29/95 A Magyar Királyi Országos Levéltár (Budapest) engedélye Szabó Péter számára, Bolyai Farkas életére vonatkozó kutatás céljából – 1914. jan. 24.

IV. 6. Levelezés (80–86. lap)

- K 29/97 Battaglini, Joseph levele Szabó Sámuelnek, Nápoly, 1868. szept. 5. Mellette ugyanez másolatban, Szabó Péter-hagyaték.
- K 29/104–106 Dékány Kálmán levelei Szabó Péternek. Marosvásárhely, 1907–1909
3 db, 6 fol. (Fráterné katalógusában a 81. lapon) – Ms 6016/588 jelzeten szerepel az online katalógusban ugyanez a tétel.
- K 29/110 Haider, A. levele Szabó Péternek – Wien, 1909. dec. 1.
- K 29/112–118 Hoüel, Guillaume-Jules [matematikus, egyetemi tanár Bordeaux-ban] levelei Szabó Sámuelnek. Thaon, Bordeaux, 1867–1868. Fr. 6 db, 13 fol., autográf. Mellette 5 boríték és egy keresztkötési szalag, 1868. május 10. postai pecséttel, mellette 3 levél Szabó Péter másolatában. – Hoüel, G. J. 1867-ben fordította franciára Bolyai János Appendixét.
- K 29/119 A Königlische Gesellschaft der Wissenschaften zu Berlin levele Szabó Péternek, Göttingen, 1909. okt. 23. – Gépirat Ehlers aláírással. Köszönet az átengedett Gauss- levelekért.
- K 29/120 A K. u. K. Kriegsarchiv levele Szabó Péternek – Wien, 1909. okt. 8.
- K 29/121–123 A K. u. K. Technische Militäarakademie levelei Szabó Péternek.
- K 29/121–123 A K. u. K. Technische Militäarakademie levelei Szabó Péternek – Mödling, 1908–1909.
- K 29/132–133 Kürschák József levelei Szabó Péternek – Bp. 1909. ápr. 24., dec. 14.
- K 29/134–135 Nagy Endre levelei Szabó Péternek – Marosvásárhely, 1909–1910.
- K 29/137–139 Rados Gusztáv levelei Szabó Péternek – Bp. 1907–1909.
- K 29/140 Rados Ignác levele Szabó Péternek – H. n., 1914.
- K 29/141 Bolyai János levele Bolyai Farkasnak [levélkivonat] – H. n., 1855 körül?
A levélben Bolyai János betegségéről értesíti atyját. Elhelyezve Rados Ignác levele Szabó Péternek [1914. január 8.] mellett.
- K 29/149–152 – Schmidt Ferenc levelei Szabó Sámuelnek – Temesvár, 1867.
4 db (8 fol.)
- K 29/153–176 – Stäckel, Paul levelei Szabó Péternek. H. n., é. n. 24 db, 38 fol., gépirat, német ny.
- K 29/177 – Sulyok Mór levele Szabó Sámuelnek – Pest, 1867. márc. 9.
- K 29/178 Szabó Péter levelezőlapja Katona Lajosnak – Bp. 1908. jan. 13.
- K 29/179 Szabó Péter levele a K. u. K. Technische Militäarakademie-nek. Bp. 1907. dec. 10.
Fogalmazvány. Bolyai János tanárai felől érdeklődik.)
- K 29/180 Szabó Péter levele Schwarzschild, Karl-nak – Bp. 1909. jún. 9.
- K 29/182 Szekfű Gyula levele Szabó Péternek – Bécs, 1909. május 29.
- K 29/196–198 Wlaschütz, Wilhelm levelei Szabó Péternek – Wien, 1909–1910.

V. Szász Károly, Szabó Péter és Szabó Sámuel iratai (87–90)

- K 30/14 Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum figyelembe veendő irányító szempontjai Szabó Péternek, a középiskolai normál [tanesszközök] felszerelési jegyzéke összeállításához. – Bp. 1909. Vángel Jenő írása.
- K 30/15–16 Vángel Jenő levelei az országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum nevében, Szabó Péternek. – Bp. 1909. (Fráter Jánosné katalógusában szerepel így) – *Ms K 30/15–16 jelzettel szerepel az online katalógusban.*
- K 30/17 Szabó Péter válaszfogalmazványa és jegyzetei a középiskolai mennyiségtani normál felszerelési jegyzék összeállítására vonatkozóan – Bp. 1909.
- K 30/18–24 Szabó Sámuel levelei Budenz Józsefnek – Kolozsvár, 1886–1887.5 db, 9 fol. – A Székelyudvarhelyi kódex kiadásával kapcsolatos levelek. Mellette másolat a Székelyudvarhelyi kódexből. Ismeretlen kéz írása. 3 db.
- K 30/25 Szász Károly geometriai jegyzetei – é. n.
- K 30/26 Szász Károly iskolai jegyzetei a függvénytanban kapcsolatban – Kolozsvár, 1846. nov. 19.
- K 30/27 Szász Károly kollégiumi előadása a „Felsőbb egyenletekről” Marosvásárhely, 1851–1853
- K 30/28 Szász Károly: Pótlás a lapos terjtanhoz – é. n.
- K 30/29 Szász Károly: Számítástan (Analysis) – Marosvásárhely, 1852.
- K 30/30 Szász Károly *Számítan* (algebra) c. munkájához tartozó részletek és pótlások – 1853.
- K 30/31 Szász Károly: Természetan a 7. (grammatikai) osztály számára – Marosvásárhely, 1853–1854.
- K 30/32 Szász Károly: *Természetan*. Előadásvázlat „A híg csepfolyó testekről” és „A légnemű testekről” – é. n.
- K 30/33 Szász Károly természettani előadásvázlata a hideg, meleg hatása a testekre témával kapcsolatban – é. n.
- K 30/34 Szász Károly trigonometriai munkája – é. n.
- K 30/35 Szász Károly: Űr-tan elemei – Marosvásárhely, 1852.

VI. A kéziratár egyéb Szabó Péterrel kapcsolatos anyaga

VI. 1. Az MTA Bolyai-gyűjteményére vonatkozó iratok (86–87)

- K 30/9 Szabó Péter Bolyai-gyűjteményének jegyzékei (1914 után)
Készítették az Akadémiai Könyvtár munkatársai 1914 után, a gyűjteménynek a Könyvtár számára való ajándékozása alkalmával.

VI. 2. Bolyai–Szabó Péter-adatok a Régi Akadémiai Levéltárban (RAL)

- RAL 554/1909 Szabó Péter levele az MTA-nak – Bp. 1909. nov. 24. (A Kriegsarchivban lévő Bolyai-kéziratok kölcsönzését kéri.) [Fráter Jánosné 1968: 102. lap]
- RAL 554/1909 Az MTA levele Schönaich, Franznak – Bp., 1909. dec. 3. Ném.
Szabó Péter levelének hátlapján.
(Bolyai Jánosra vonatkozó kéziratokat kér)
[Fráter Jánosné 1968: 102. lap]
- RAL 599/1909, 144/1910 – Bolyai János kézirateinak ajándékozásával kapcsolatos levelek – 1909 – 1910.
Bolyai János kézirateinak ajándékozásával kapcsolatos levélváltás a K. u. K. Kriegsarchiv és a MTA között. 1909–1910. Ném. 4 db.
[Fráter Jánosné 1968: 102. lap]
- RAL 600/1914 Heinrich Gusztáv levele Szabó Péternek – Bp. 1914. nov. 25.
(Köszönet, hogy Badics Ferenc ajánlatára a férje által gyűjtött Bolyai-kéziratokat az MTA-nak ajándékozta.)
[Fráter Jánosné 1968: 104. lap]

Szabó Péter hagyatéka az MTA KIK Kézirattárában
(számokban)

I/1–4. Bolyai Farkas személyi iratai – K 22, K 23.

30 tételben 95 darab irat.

II/1–6. Bolyai János személyi iratai – K 23, K 24, K 25.

54 tételben 169 darab irat.

III/1–3. A Bolyaiak gazdasági és családi iratai – K 25, K 26

22 tételben 42 irat.

IV. /1–6. A Bolyai-kutatás iratai – K 26, K 28, K 29

52 tételben 104 darab irat

V. Szász Károly, Szabó Péter és Szabó Sámuel iratai – K 30

15 tételben 20 darab irat

Összesen: 173 tételben 430 darab irat

Ebből

- 106 tételben 306 irat a Bolyaiaké
- 52 tételben 104 darab a Bolyai-kutatás iratanyaga
- 15 tételben 20 darab kézirat Szász Károly, Szabó Péter és Szabó Sámuel iratait tartalmazza

VI. A kézirtár egyéb Szabó Péterrel kapcsolatos anyaga

6 tételben 8 darab irat.